

Regeringens proposition

1985/86: 65

med förslag till ändring i brottsbalken m. m.
(vissa frågor om datorrelaterade brott och
ocker)

Prop.
1985/86: 65

Regeringen föreslår riksdagen att anta de förslag som har tagits upp i bifogade utdrag ur regeringsprotokollet den 7 november 1985.

På regeringens vägnar

Olof Palme

Sten Wickbom

Propositionens huvudsakliga innehåll

I propositionen föreslås vissa lagändringar som främst syftar till att förstärka det straffrättsliga skyddet mot gärningar som har anknytning till automatisk informationsbehandling, särskilt med hjälp av datorer. Förslagen bygger på principen att reformbehovet på det här området bör tillgodoses genom att brottsbeskrivningarna i redan befintliga straffbestämmelser – i första hand inom den centrala straffrätten – justeras så att de blir tillämpliga även på straffvärda gärningar som har sådan anknytning.

Mot den bakgrunden föreslås att det i bedrägeristadgandet i brottsbalken (BrB) förs in en ny bestämmelse som kriminaliserar att någon bereder sig vinning genom att olovligen påverka resultatet av en automatisk informationsbehandling eller någon annan liknande automatisk process, så att det innebär skada för någon annan (9 kap. 1 § BrB). Vidare föreslås vissa mindre ändringar i straffstadgandena om olovligt brukande (10 kap. 7 § BrB) och dataintrång (21 § datalagen) som syftar till att man skall kunna ingripa effektivare mot sådana förfaranden som brukar betecknas tidsstöld resp. wire-tapping. Det föreslås också att den straffbara personkretsen vid brottet trolöshet mot huvudman (10 kap. 5 § BrB) utvidgas något så att även en del personer med tekniska göromål under vissa förutsättningar skall kunna fällas till ansvar för detta brott. En motsvarande ändring föreslås av den för mutbrott straffbara personkretsen (20 kap. 2 § BrB).

Propositionen innehåller också ett förslag om utvidgat straffansvar för kreditocker. Den som lämnar kredit i näringsverksamhet eller annars vane-mässigt eller i större omfattning skall kunna dömas enligt 9 kap. 5 § BrB för ocker, om det råder ett uppenbart missförhållande mellan den ränta e. d. han betingar sig och motprestationen. Avsikten därmed är att effekti-

vare än hittills kunna ingripa mot sådan ockermässig verksamhet som förekommer på den oregerade s. k. grå lånemarknaden.

Lagändringarna avses träda i kraft den 1 april 1986.

Lagförslagen i denna proposition har granskats av lagrådet. Propositionen innehåller därför tre huvuddelar: lagrådsremissen (s. 7), lagrådets yttrande (s. 49) och föredragande statsrådets ställningstaganden till lagrådets synpunkter (s. 53).

Den som vill ta del av samtliga skäl för lagförslagen måste därför läsa alla tre delarna.

Lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs att 9 kap. 1 och 5 §§, 10 kap. 5 och 7 §§ samt 20 kap. 2 § brottsbalken skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

9 kap.

1 §

Den som medelst vilseledande förmår någon till handling eller underlåtenhet, som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den vilseledde eller någon i vars ställe denne är, döms för bedrägeri till fängelse i högst två år.

För bedrägeri döms också den som genom att lämna oriktig eller ofullständig uppgift, genom att ändra i program eller upptagning eller på annat sätt olovligen påverkar resultatet av en automatisk informationsbehandling eller någon annan liknande automatisk process, så att det innebär vinning för gärningsmannen och skada för någon annan.

5 §

Den som vid avtal eller annan rättshandling begagnar sig av någons trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning i förhållande till honom till att bereda sig förmån, som står i uppenbart missförhållande till vederlaget eller för vilken vederlag icke skall utgå, döms för ocker till böter eller fängelse i högst två år.

Den som vid avtal eller någon annan rättshandling begagnar sig av någons trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning till att bereda sig förmån, som står i uppenbart missförhållande till vederlaget eller för vilken vederlag inte skall utgå, döms för ocker till böter eller fängelse i högst två år.

För ocker döms också den som vid kreditgivning i näringsverksamhet eller i annan verksamhet, som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning, bereder sig ränta eller annan ekonomisk förmån, som står i uppenbart missförhållande till motprestationen.

Är brottet grovt, döms till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år.

Är brottet grovt, döms till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år.

10 kap.

5 §

Om någon, som på grund av förtroendeställning, vare sig det är i allmän eller enskild tjänst, såsom

Om någon, som på grund av förtroendeställning fått till uppgift att för någon annan sköta ekonomisk

sysloman eller eljest, fått att för annan sköta ekonomisk angelägenhet eller öva tillsyn å skötseln därav, missbrukar behörighet att företräda huvudmannen eller eljest sin förtroendeställning och därigenom skadar huvudmannen, dömes, om gärningen icke är belagd med straff enligt 1–3 §§, för trolöshet mot huvudman till böter eller fängelse i högst två år.

Är brottet grovt, skall dömas till fängelse, lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningsmannen begagnat falsk handling eller vilseledande bokföring eller tillfogat huvudmannen betydande eller synnerligen kännbar skada.

Missbrukar någon, som fått att sköta rättslig angelägenhet för annan, till förfång för huvudmannen sin förtroendeställning, dömes enligt vad i första stycket sägs, ändå att angelägenheten ej är av ekonomisk art.

Om någon olovligen brukar annans sak, som han har i besittning, och därigenom vållar skada eller olägenhet, dömes för olovligt brukande till böter eller fängelse i högst sex månader. Detsamma skall gälla, om innehavare av fastighet brukar denna till men för annans rätt därtill genom att olovligen bygga, gräva, plöja, upptaga väg, låta kreatur beta eller vidtaga annan dylik åtgärd.

angelägenhet eller självständigt handha kvalificerad teknisk uppgift eller övervaka skötseln av sådan angelägenhet eller uppgift, missbrukar sin förtroendeställning och därigenom skadar huvudmannen, döms han för trolöshet mot huvudman till böter eller fängelse i högst två år. Vad som har sagts nu gäller inte, om gärningen är belagd med straff enligt 1–3 §§.

Missbrukar någon, som fått till uppgift att sköta rättslig angelägenhet för någon annan, till förfång för huvudmannen sin förtroendeställning, döms han enligt första stycket, även om angelägenheten inte är av ekonomisk eller teknisk art.

7 §

Om någon olovligen brukar någon annans sak och därigenom vållar skada eller olägenhet, döms han för olovligt brukande till böter eller fängelse i högst sex månader.

Detsamma skall gälla, om innehavaren av en fastighet brukar denna till men för annans rätt till den genom att olovligen bygga, gräva, plöja, ta upp väg, låta kreatur beta eller vidta någon annan dylik åtgärd.

Är brott enligt första stycket grovt, döms till fängelse i högst två år.

20 kap.

2 §¹

Arbetstagare som tar emot, låter åt sig utlova eller begär muta eller annan otillbörlig belöning för sin tjänsteutövning, döms för mutbrott till böter eller fängelse i högst två år. Detsamma skall gälla, om arbetstagaren begått gärningen innan han erhöll anställningen eller efter det han slutat densamma. Är brottet grovt, döms till fängelse i högst sex år.

¹ Med nuvarande lydelse avses den i prop. 1984/85:117 föreslagna lydelsen. Paragrafen föreslås ändrad även i prop. 1985/86:9.

Vad i första stycket sägs om arbetstagare äger motsvarande tillämpning på

1. ledamot av styrelse, verk, nämnd, kommitté eller annan sådan myndighet som hör till staten eller till kommun, landstingskommun, kommunalförbund, församling, kyrklig samfällighet eller allmän försäkringskassa,

2. den som utövar uppdrag som är reglerat i författning,

3. krigsman eller annan som fullgör lagstadgad tjänsteplikt,

4. den som utan att inneha anställning eller uppdrag som nu har sagts utövar myndighet och

5. den som i annat fall än som avses i 1–4 på grund av förtroendeställning *såsom sysloman eller eljest* fått att för annan sköta rättslig eller ekonomisk angelägenhet eller öva tillsyn å skötseln av sådan angelägenhet.

5. den som i annat fall än som avses i 1–4 på grund av förtroendeställning *fått till uppgift* att för *någon* annan sköta rättslig eller ekonomisk angelägenhet *eller självständigt handha kvalificerad teknisk uppgift* eller *övervaka* skötseln av sådan angelägenhet *eller uppgift*.

Denna lag träder i kraft den 1 april 1986.

Lag om ändring i datalagen (1973:289)

Härigenom föreskrivs att 21 § datalagen (1973:289)¹ skall ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Den som olovligen bereder sig tillgång till upptagning för automatisk databehandling eller olovligen ändrar eller utplånar eller i register för in sådan upptagning dömes för dataintrång till böter eller fängelse i högst två år, om ej gärningen är belagd med straff i brottsbalken.

För försök eller förberedelse till brott som avses i första stycket dömes till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Skulle brottet, om det hade fullbordats, ha varit att anse som ringa, får dock *ej* dömas till ansvar enligt vad som nu har sagts.

Föreslagen lydelse

21 §

Den som olovligen bereder sig tillgång till upptagning för automatisk databehandling eller olovligen ändrar eller utplånar eller i register för in sådan upptagning dömes för dataintrång till böter eller fängelse i högst två år, om ej gärningen är belagd med straff i brottsbalken. *Med upptagning avses härvid även uppgifter som är under befordran via elektroniskt eller annat liknande hjälpmedel för att användas för automatisk databehandling.*

För försök eller förberedelse till dataintrång döms till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Skulle brottet, om det hade fullbordats, ha varit att anse som ringa, får dock *inte* dömas till ansvar enligt vad som nu har sagts.

Denna lag träder i kraft den 1 april 1986.

Utdrag av protokoll vid regeringssammanträde den 19 september 1985

Närvarande: statsministern Palme, ordförande, och statsråden I. Carlsson, Sigurdsen, Gustafsson, Hjelm-Wallén, Andersson, Bodström, Göransson, Gradin, Dahl, R. Carlsson, Hellström, Thunborg, Wickbom

Föredragande: statsrådet Wickbom

Lagrådsremiss om ändring i brottsbalken m. m. (vissa frågor om datorrelaterade brott och ocker)

1 Inledning

Frågan om det straffrättsliga skyddet mot gärningar med anknytning till datortekniken har under senare år aktualiserats i flera olika sammanhang. I *riksdagen* har i skilda motioner begärts att frågan om lagstiftning mot databrottslighet blir föremål för särskild utredning. Motionerna har avslagits med hänvisning till att sådan utredning då redan pågick (se t. ex. JuU 1980/81:26 s. 2 f och JuU 1982/83:30 s. 10 f). En av *rikspolisstyrelsen* (RPS) tillkallad arbetsgrupp har i en rapport i oktober 1984 (RPS rapport 1984:5 Polisens åtgärder mot datakriminalitet) försökt kartlägga vilka former datorrelaterad brottslighet tar sig samt vilken omfattning den har. Vidare har *brottsförebyggande rådet* (BRÅ) i ett särskilt kriminologiskt forskningsprojekt behandlat sådan brottslighet (Rapport 1985:3 Datorteknik och brottslighet). Dessutom har frågan varit aktuell i *det internationella samarbetet*, t. ex. inom OECD och Europarådet, och varit föremål för *nordiska överläggningar*.

Förändringar av olika straffrättsliga bestämmelser för att kunna bättre möta straffvärda förfaranden med anknytning till datorer har numera även aktualiserats i ett par *utredningar*.

Med stöd av regeringens bemyndigande tillkallade dåvarande chefen för justitiedepartementet i april 1976 en kommitté med uppdrag att se över lagstiftningen om förmögenhetsbrotten. Kommittén antog namnet förmögenhetsbrottsutredningen.

Kommittén överlämnade i september 1983 betänkandet (SOU 1983:50) Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott. (När kommittén lämnade sitt betänkande ingick som ledamöter f. d. hovrättspresidenten Karl-Erik Skarvall, ordförande, riksdagsledamoten Lilly Bergander, poliskommissarien Åke Polstam samt hovrättspresidenten Håkan Winberg.) Betänkandet har remissbehandlats. Till protokollet i detta

ärende bör fogas dels utredningens sammanfattning av innehållet i betänkandet som *bilaga 1*, dels utredningens lagförslag i aktuella delar som *bilaga 2*, dels ock en förteckning över remissinstanserna som *bilaga 3*. En sammanställning över remissyttrandena har upprättats och finns tillgänglig i lagstiftningsärendet (dnr 2820–83).

I september 1979 förordnade dåvarande chefen för justitidepartementet med stöd av regeringens bemyndigande en särskild utredare (professor Carl Martin Roos) med uppdrag att utreda frågor om skydd för företags-hemligheter m. m.

Utredningen, som antog namnet utredningen om skydd för företags-hemligheter, överlämnade i oktober 1983 betänkandet (SOU 1983:52) Företags-hemligheter. Betänkandet har remissbehandlats. Till protokollet i detta ärende bör fogas utredningens förslag till ändring i brottsbalken (BrB) som *bilaga 4*, en förteckning över remissinstanserna som *bilaga 5* och ett utdrag av remissyttrandena avseende förslaget till ändring i BrB som *bilaga 6*. En fullständig sammanställning av remissyttrandena har upprättats och finns tillgänglig i lagstiftningsärendet (dnr 3355–83).

I det följande avser jag att ta upp en del av de frågor som har behandlats av de nu nämnda utredningarna. Med undantag för ett förslag rörande BrB:s bestämmelse om ocker har alla förslagen anknytning till vad som sammanfattningsvis brukar kallas för datorrelaterade gärningar.

Jag tar i detta sammanhang emellertid inte upp frågor som hör samman med det immaterialrättsliga skyddet för datorprogram eller med upphovsrättsliga eller liknande frågor i samband med lagring och bearbetning av information med hjälp av datorer e.d. Dessa frågor övervägs f.n. av upphovsrättutredningen (Ju 1976:02) som inom kort väntas komma med ett delbetänkande i ämnet.

2 Allmänt om betänkandenas innehåll och reformens inriktning

Bestämmelserna om förmögenhetsbrott fick i huvudsak sin nuvarande utformning genom lagstiftning år 1942. Sedan dess har såväl samhället som brottsligheten förändrats i betydande omfattning. Nya produktions-, konsumtions- och distributionsförhållanden har påverkat brottslighetens struktur och inriktning. Till detta kommer att vi fått en helt ny teknologi – informationsteknologin – som redan nu spelar en avsevärd roll inom allt större områden i samhället och som det finns skäl att utgå från i allt högre grad kommer att prägla samhället. Både den tekniska och den ekonomiska utvecklingen har inneburit att risker uppkommit för olika former av missbruk som inte kunde förutses när lagstiftningen utarbetades. Inte minst väsentliga är de juridiska problem som utvecklingen av datortekniken inneburit.

Förmögenhetsbrottsutredningen har i sitt inledningsvis nämnda betänkande lämnat förslag till delvis mycket ingripande förändringar i regleringen av förmögenhetsbrotten. Förslagen avser bl. a. bestämmelsernas syste-

matiska uppbyggnad och lagstiftningens tekniska utformning. Utredningens förslag omfattar dock inte gäldenärsbrotten. Dessa har i stället setts över genom promemorian (Ds Ju 1983:17) Gäldenärsbrott. Regeringen har den 6 juni i år på mitt förslag beslutat om en lagrådsremiss som bygger på den promemorian.

Det står helt klart att förmögenhetsbrottsutredningens betänkande utgör ett värdefullt underlag för att ta ställning till om bestämmelserna om förmögenhetsbrott bör förändras på något mer avgörande sätt. Åtskilliga remissinstanser har också uttalat en positiv inställning till ett mera genomgripande reformarbete. Samtidigt har emellertid en klar majoritet ställt sig avvisande till att genomföra mer omfattande reformer på det underlag som nu föreligger.

Jag anser i likhet med de flesta remissinstanserna att det inte f. n. bör genomföras någon så omfattande förändring av lagstiftningen om förmögenhetsbrotten som utredningen har föreslagit. Däremot bör vissa av de frågor som behandlats i betänkandet tas upp nu. I överensstämmelse med vad jag förutskickade vid min anmälan till prop. 1984/85:220 om datapolitiken gäller detta framför allt de förslag som har anknytning till datortekniken som brottsfaktor. Men också vad gäller lagstiftningen om ocker finns det ett angeläget reformbehov.

I det följande avser jag därför att på grundval av förmögenhetsbrottsutredningens betänkande föreslå ändringar av BrB:s bestämmelser om bedrägeri, olovligt brukande och ocker. De båda förra förslagen tar särskilt sikte på att förbättra det straffrättsliga skyddet mot gärningar med anknytning till datorer och andra metoder för automatisk informationsbehandling. Ändringen i ockerbestämmelsen avser att ge bättre möjligheter att bekämpa kreditocker med straffrättsliga medel.

Utredningen om skydd för företagshemligheter har i sitt tidigare nämnda betänkande lämnat förslag till bl. a. en ny lag om skydd för företagshemligheter. Arbetet med att bereda det lagförslaget pågår inom justitiedepartementet. Vad jag i detta sammanhang kommer in på är en mindre ändring i bestämmelsen om trolöshet mot huvudman i 10 kap. 5 § BrB som föreslagits av företagshemlighetsutredningen. Också den ändringen har en viss anknytning till informationsteknologins utveckling.

Jag avser att i det här sammanhanget föreslå också en komplettering i datalagens (1973:289) bestämmelse om dataintrång (21 §) för att förbättra möjligheterna att beivra s. k. wiretapping. Därmed avses, förenklat uttryckt, att olovligen avlyssna data som är under befordran.

3 ADB-tekniken som brottsfaktor

3.1 Allmänt

I regeringens prop. 1984/85:220 om datapolitiken har lämnats en bred översikt över hur automatisk databehandling (ADB) har utvecklats under senare år. Som där konstateras används numera datorer inom såväl offentlig som privat verksamhet till att sköta de mest vitt skilda funktioner. Trots

att denna moderna teknik redan nu breder ut sig med en tilltagande hastighet tyder prognoserna på att utvecklingen bara befinner sig i ett begynnelsekede. Informationsbehandlingen har hittills främst skett med hjälp av datorer, men andra metoder utvecklas också.

På samma sätt som andra tekniska omvälvningar har den moderna informationsteknikens genombrott inneburit stora förändringar på både gott och ont för samhället och enskilda. Å ena sidan har ADB-tekniken bidragit till att olika funktioner och handläggningsrutiner har kunnat förenklas på ett helt revolutionerande sätt och ändå fungera säkrare, snabbare och billigare än förut. Genom de möjligheter ADB-tekniken öppnar att på mycket kort tid sammanställa, överblicka och bearbeta synnerligen stora mängder av information har den blivit ett oundgängligt hjälpmedel. Tekniken ökar å andra sidan samtidigt samhällets sårbarhet och riskerna för angrepp på medborgarnas personliga integritet. Den berörda utvecklingen har även gett upphov till brottslig verksamhet av en delvis ny art. Den nya tekniken kan nämligen självfallet vara ett effektivt hjälpmedel för att begå brott eller på annat sätt underlätta eller utgöra en förutsättning för brott.

I det följande tas främst sikte på sådan automatisk informationsbehandling som sker med hjälp av datorer. Det är den del av området som särskilt har varit föremål för uppmärksamhet. Det skall dock redan från början påpekas att de frågor som jag avser att ta upp har en större spännvidd. Nya metoder för informationsbehandling, som inte sker med hjälp av den nuvarande datortekniken, är under utveckling. Man kan t. ex. redan nu förutse att det inom en snar framtid kommer att finnas utrustningar som innehåller biotekniska komponenter. Sannolikt kommer sådana metoder efter hand att få en allt större betydelse. Det är angeläget att detta förhållande får påverka även de lösningar som väljs i dag så att inte lagstiftningen snabbt föråldras. Jag återkommer f.ö. till den frågan i olika sammanhang i det följande.

Någon vedertagen definition av vad som skall räknas som datorrelaterad brottslighet finns inte. I allmänhet torde man dock hit hänföra kriminella gärningar som är riktade mot datorsystem eller genomförs med hjälp av datorer av en gärningsman som vanligen antingen är närmare insatt i hur systemet i fråga fungerar och har tillgång till det eller har specialiskunskaper i ADB-teknik. De olika delar av datorn och dess utrustning som därvid kan utgöra angreppsobjekt eller tjäna som hjälpmedel är själva den maskinella utrustningen med tillbehör (maskinvaran), datorprogram med instruktioner för datorns arbete (programvaran) eller informationsinnehållet, dvs. uppgifter (data) som finns lagrade i eller är avsedda att matas in i en dator. Angreppsobjektet kan också utgöras av uppgifter som förs över mellan olika datorer eller annan utrustning som används för datakommunikation.

I Sverige, liksom i andra länder där problemet uppmärksammats, är antalet kända fall av datorrelaterade brott förhållandevis blygsamt. RPS har vid två tillfällen tillfrågat samtliga polisdistrikt i landet hur många brott med anknytning till datorer som anmälts i resp. distrikt. Enkätundersökningen avsåg perioderna 1967–1977 och 1977–1982. Sammanlagt redovisades för den första perioden 30 ärenden och för den andra 33 ärenden. Drygt hälften har lett till fällande dom. Enligt RPS finns emellertid fog för

att anta att det s. k. mörktalet är högre för datorrelaterad brottslighet än för annan kriminalitet, bl. a. beroende på att benägenheten att göra polisanmälan bedöms vara lägre än för andra brott. (Se förmögenhetsbrottsutredningens betänkande s. 170 och RPS rapport 1984:5 Polisens åtgärder mot datakriminalitet.)

Även om man utgår från att den faktiska omfattningen av datorrelaterade brott i Sverige sålcdes är större än vad RPS undersökning visar, torde den ännu så länge vara blygsam. Det finns emellertid anledning att befara att den datorrelaterade brottsligheten kommer att växa i omfattning och att angrepp riktas mot eller kommer att riktas mot andra former av modern informationsteknologi. Det är därför angeläget att i tid se till att lagstiftningen på området är anpassad till att kunna möta dessa brottsformer med enkla och effektiva straffbestämmelser.

Dessa frågor uppmärksammades särskilt i förmögenhetsbrottsutredningens direktiv. Det konstaterades att gällande straffbestämmelser visserligen i många fall borde kunna tillämpas på de förfaranden som det kunde vara fråga om, men att vi å andra sidan odiskutabelt står inför en utveckling som kan behöva mötas med nya eller ändrade straffbestämmelser (se 1977 års kommittéberättelse del II s. 27).

3.2 Olika slag av gärningar

Förmögenhetsbrottsutredningen uppfattade sitt uppdrag på detta område som "att undersöka i vilken mån det kan finnas behov av ändrade straffbestämmelser så att datoranknutna gärningar, som innebär angrepp på annans förmögenhet i vedertagen mening, kan få en adekvat straffrättslig behandling" (betänkandet s. 174). Utredningen fann att gärningar av förmögenhetsbrottslig karaktär med anknytning till datorer – med hänsyn till angreppsobjektet och tillvägagångssättet – kan indelas i fyra olika grupper.

Till en första grupp hänförde utredningen gärningar som innebär att resultatet av en informationsbehandling blir felaktigt, vanligen genom olovliga manipulationer med programvaran eller informationsinnehållet. Det oriktiga resultatet kan i sig innebära en förmögenhetsskada. Men det kan också utnyttjas för att åstadkomma sådan skada eller för att dölja en redan förorsakad skada.

För det andra förekommer gärningar som innebär skadegörande angrepp på programvaran eller informationsinnehållet.

En tredje grupp av gärningar innebär obehörig åtkomst av programvaran eller informationsinnehållet.

Slutligen finns enligt utredningen för det fjärde gärningar som innebär skadegörande angrepp av mer traditionell art på eller obehörig åtkomst av maskinvaran, t. ex. skadegörelse eller stöld.

Utredningen har företagit en noggrann genomgång av dessa fyra grupper av gärningar för att undersöka behovet av lagstiftning och därvid redovisat domstolspraxis från både Sverige och andra länder (betänkandet s. 174–185). Med utgångspunkt från utredningens genomgång och från visst material som blivit tillgängligt därefter vill jag beträffande de fyra olika typerna av gärningar för egen del anföra följande.

Till den första gruppen hör främst den troligen mest frekventa och uppmärksammade formen av känd datorbrottslighet, nämligen att gärningsmannen genom att olovligen påverka informationsbehandlingen åstadkommer ett oriktigt resultat som medför att han tillgodoförs - ofta mycket stora - penningbelopp. I praxis finns flera rättsfall som behandlar denna gärningstyp (se bl. a. översikten i betänkandet s. 176-179 samt RPS tidigare nämnda rapport s. 42-47).

Av dessa avgöranden och av utredningens analys framgår visserligen att det enligt gällande rätt i regel torde finnas någon straffbestämmelse som går att tillämpa. Hithörande förfaranden har således - allt efter omständigheterna i det särskilda fallet - bedömts som tillgreppsbrott, bedrägeri, trolöshet mot huvudman, förfalskningsbrott eller, subsidiärt, dataintrång. Dock finns det inte alltid någon straffbestämmelse att tillgå som på ett adekvat sätt kriminaliserar det förfarande som leder fram till den olovliga förmögenhetsöverföringen. De gärningar som här avses företer visserligen likheter med bedrägeribrottet i 9 kap. 1 § BrB. Men den bestämmelsen kan ofta inte begagnas. Detta hänger samman med att en förmögenhetsöverföring, som genomförs helt med informationsteknikens hjälp och utan att någon fysisk person blivit vilseledd, enligt nuvarande lagstiftning inte täcks av bedrägeristadgandet. Och i vissa fall kan gärningen inte anses vara fullbordad förrän förövaren tillgodogör sig beloppet. Dessa brister har - som framgår bl. a. av rättsfallen - ofta vållat problem för de rättstillämpande myndigheterna när det gäller att finna passande brottsrubricering och påföljd. Jag anser därför att det är angeläget att avhjälpa denna ofullständighet genom lagstiftningsåtgärder.

Man kan också tänka sig fall där gärningen inte syftar till en förmögenhetsöverföring utan är begränsad till åtgärder som resulterar i att uppteckningar med oriktigt innehåll framställs till följd av att obehöriga ändringar har gjorts i programvaran eller informationsinnehållet. Sådana gärningar företer stora likheter med brotten rörande urkunder i 14 och 15 kap. BrB, främst kanske förfalskningsbrottet i 14 kap. 1 §. I vissa fall torde sådana förfaranden också falla under den straffbestämmelsen (se Beckman m. fl., Kommentar till brottsbalken, band II, 5:e uppl., s. 77 f).

Det kan emellertid tänkas uppstå vissa problem på grund av att straffbestämmelserna i 14 och 15 kap. BrB är konstruerade för konkreta angreppsobjekt - urkunder - och inte för datorprogram eller immateriella informationsmängder som lagrade data (se härom Jareborg, Brotten III, 1982, s. 34 och 37). Detta är ett komplicerat problem som inte närmare berörts i något av de betänkanden som nu är aktuella. Såvitt bekant har det inte heller i det praktiska rättslivet vållat några större svårigheter. Frågan om eventuella lagstiftningsåtgärder på detta område tillhör därför inte de spörsmål som bör tas upp i detta sammanhang.

De gärningar som kan hänföras till den andra gruppen innebär att program eller information som finns i en dator (mjukvaran) utsätts för skada, antingen i form av fysisk skadegörelse eller genom att program eller information utplånas, t. ex. genom radering eller avmagnetisering. Gärningar av detta slag täcks av brottsbeskrivningarna för skadegörelse (12 kap. 1 § BrB) och dataintrång (21 § datalagen). Den sist nämnda bestäm-

melsen skall dock tillämpas endast om gärningen i fråga inte är belagd med straff i BrB.

Till den tredje gruppen hör gärningar som innebär att någon olovligen skaffar sig tillgång till eller olovligen utnyttjar programvara eller informationsinnehåll. Inbland begagnas uttrycket dataspionage. Under denna grupp faller vissa förfaranden av mera traditionell karaktär, såsom olovliga tillgrepp och sådana former av förtroendemissbruk från en anställd e. d. sida som kan medföra ansvar för förskingring eller trolöshet mot huvudman. Jag återkommer strax till dem. Men också vissa nya gärningstyper vill jag föra till denna grupp. Vad jag syftar på är den allt mer uppmärksammade gärningen "tidsstöld" samt den företeelse som brukar benämnas wiretapping.

Tidsstöld innebär att någon olovligen använder t. ex. en datoranläggning, dvs. "stjäl" datorns tid. Brottet torde enligt gällande rätt normalt vara att bedöma som egenmäktigt förfarande eller olovligt brukande, beroende på om någon olovlig besittningsrubbnings förekommit eller inte. Det finns således i och för sig som regel en tillämplig straffbestämmelse att tillgå. Bl. a. besittningsförhållandena kan emellertid, som förmögenhetsbrottsutredningen påpekar, vara svårbestämda i dessa fall. Den nuvarande regleringen synes därför vara mindre väl avpassad till ifrågasvarande förfaranden. Också det problemet bör lösas.

ADB-tekniken medger att stora mängder av information på kort tid förs över från ett datamedium till ett annat. Ett sätt att obehörigen komma åt den information som är under befordran är att ta sig in i förbindelsen och på så sätt olovligen avlyssna och kopiera informationen. Ett sådant förfarande brukar kallas wiretapping. Om gärningen innebär en olovlig besittningsrubbnings, kan ansvar för egenmäktigt förfarande komma i fråga. Gärningen kan också utgöra brytande av telehemlighet enligt 4 kap. 8 § BrB, om den avser uppgift som befordras på televerkets allmänna tele- eller datalinjer, men inte om det är en privat förbindelse. Under förutsättning att informationen kan anses utgöra en upptagning för ADB i den mening begreppet har enligt 21 § datalagen, är förfarandet hänförligt till den bestämmelsen. Det är emellertid i viss mån tveksamt vad begreppet upptagning för ADB innefattar. Därför kan det uppstå en viss oklarhet rörande bestämmelsens räckvidd. Denna oklarhet bör undanröjas.

Under denna grupp av gärningar inryms även att någon som är anställd i eller eljest har nära anknytning till ett företag missbrukar uppgifter som innehåller tekniska hemligheter eller andra affärshemligheter. Under vissa omständigheter kan utnyttjandet av sådan information vara straffbart enligt lagen (1931:152) med vissa bestämmelser mot illojal konkurrens (IKL). Utredningen om skydd för företagshemligheter lade – som jag nyss nämnde – i slutet av år 1983 fram ett förslag till lag om skydd för sådana hemligheter (SOU 1983:52). Förslaget, som bl. a. innehåller straffbestämmelser om företagsspioneri och andra missbruk av företagshemligheter, bereds som jag också har nämnt f. n. inom justitiedepartementet. Jag får därför anledning att återkomma till dessa frågor vid ett senare tillfälle.

Gärningar av det här slaget har, som jag nyss var inne på, emellertid även ett nära samband med brotten förskingring och trolöshet mot huvud-

man. I vissa fall torde dessa stadganden också kunna tillämpas. Emellertid kan dessa straffbestämmelser, som utredningen har påpekat, ofta vara mindre ådäkvata när det gäller missbruk av tekniska uppgifter. Ett sådant förtroendemisbruk kan te sig lika straffvärt som om någon missbrukar ett förtroende att sköta en ekonomisk angelägenhet. Utvecklingen har medfört att BrB:s reglering inte är helt tidsenlig på denna punkt. Utredningen har föreslagit att trolöshetsbrottet skall justeras. Det förefaller lämpligt att nu se över och förbättra det straffrättsliga skyddet också på den punkten.

De gärningar som bör föras till den fjärde gruppen torde inte vålla några straffrättsliga problem. Fysiska angrepp mot datorutrustning torde sällan eller aldrig i principiellt avseende skilja sig från angrepp som riktas mot vilken annan maskinell utrustning som helst. På samma sätt som annan egendom kan således datorer och andra anläggningar för informationsbehandling med tillbehör bli föremål för tillgrepp och skadegörande handlingar. Dessutom kan även bestämmelserna i 13 kap. BrB om de allmänfarliga brotten bli tillämpliga, om nämligen för samhället viktiga anläggningar utsätts för skadegörelse.

3.3 Lagstiftningstekniken

Innan jag sammanfattar mina slutsatser rörande vilka lagstiftningsåtgärder på det här området som nu bör genomföras, vill jag helt kort beröra frågan om vilken princip som bör väljas för den lagtekniska lösningen.

Jag vill då först anmärka att lagstiftningsåtgärder mot den datorrelaterade brottsligheten har varit, och alltså är, föremål för livliga överläggningar såväl mellan de nordiska länderna som på det internationella planet i övrigt.

Efter initiativ från Nordiska rådet och Nordiska ämbetsmannakommittén för lagstiftningsfrågor har det sålunda hållits överläggningar mellan företrädare för justitiedepartementen i Danmark, Finland, Norge och Sverige angående behovet av att reformera strafflagstiftningen inom resp. land med hänsyn till den datorrelaterade brottsligheten. Från samtliga länder har därvid redovisats den uppfattningen att datorbrotten inte bör göras till en lagtekniskt ny och särskild brottskategori. Man bör i stället sträva efter att tillgodose reformbehovet på det sättet att brottsbeskrivningarna i redan befintliga straffbestämmelser – i första hand inom den centrala straffrätten – ses över och, när det befins vara nödvändigt, justeras så att de blir tillämpliga även på straffvärda handlingar som har anknytning till datortekniken.

I *Danmark* har helt nyligen genomförts vissa ändringar i straffeloven som syftar till att komma åt datakriminaliteten. Bl. a. har bestämmelserna om bedrägeri kompletterats i detta syfte. Lagändringen överensstämmer i princip med motsvarande förslag från förmögenhetsbrottsutredningen.

I *Finland* har inom ramen för den totalöversyn av strafflagen som pågår lagts fram förslag med en likadan inriktning. Förslaget innehåller kompletteringar av bl. a. bedrägeri- och förfalskningsbrotten. Förslagen har remissbehandlats och övervägs nu inom justitieministeriet.

I *Norge* slutligen befinner sig motsvarande utredningsarbete i ett slut-

skede. Straffelovrådet förväntas avge sitt betänkande i oktober 1985. Enligt vad jag har inhämtat kommer förslaget att få i allt väsentligt samma inriktning som de övriga som jag här har redovisat.

Lagstiftningsåtgärder mot datorbrottsligheten diskuteras också återkommande i andra internationella sammanhang. Även inom OECD:s datapolicykommitté (ICCP), där Sverige liksom bl. a. Danmark, Finland och Norge är representerat, är den förhärskande uppfattningen att strafflagstiftningen mot datorrelaterad brottslighet inte bör göras för starkt teknikbunden. (Det är f.ö. bara vissa delstater i USA som har särskilda straffrättsliga lagar mot datorkriminalitet.) Kommittén har senast i augusti 1985 sammanställt en rapport på grundval av uppgifter som medlemsländerna lämnat angående dels redan befintliga möjligheter att beivra datorbrott, dels planerade lagstiftningsåtgärder på området. Rapporten mynnar ut i en rekommendation till medlemsländerna att se över de inhemska straffbestämmelserna och överväga på vilka sätt vissa typiska former av datorbrottslighet, såsom bl. a. datorrelaterat bedrägeri, lämpligen bör bekämpas. Det kan tilläggas att det inom Europarådet nyligen har inrättats en arbetsgrupp rörande datorrelaterad brottslighet. I direktiven för gruppen ges det uttryck för en likartad inställning till vilken lagteknik som bör väljas.

Bland de länder som vi vanligen brukar jämföra oss med råder det alltså en bred enighet om vilken lagstiftningsteknik som bör begagnas på det här området. Man bör så långt det är möjligt använda sig av de allmänna straffbestämmelser som redan finns och försöka undvika speciallagstiftning. De erfarenheter från mera tekniskt utformad lagstiftning som redovisats från vissa delstater i USA tyder också på att specialbestämmelser på detta område löper risk att snabbt bli överspelade av den tekniska utvecklingen.

Det råder enligt min mening ingen tvekan om att de lagstiftningsåtgärder som är påkallade för att förbättra det straffrättsliga skyddet mot den datorrelaterade kriminaliteten i första hand bör åstadkommas genom att brottsbeskrivningarna för de gärningstyper inom den centrala straffrätten som närmast berörs avpassas så att de täcker även kriminella handlingar som utförs med hjälp av datortekniken. Man bör i själva verket gå längre än så och eftersträva lösningar som fångar in också andra former för modern informationsbehandling än sådan som görs med hjälp av datorer.

3.4 Slutsatser om lagstiftningsbehovet

Den föregående redogörelsen har visat att det finns vissa brister i det nuvarande straffrättsliga regelsystemet när det gäller att komma åt straffvärda gärningar med anknytning till modern informationsbehandling. I likhet med förmögenhetsbrottsutredningen har jag visserligen därvid funnit att de straffbestämmelser som redan finns i stor utsträckning kan tillämpas, även om brottet har anknytning till t. ex. datortekniken. I vissa fall ger dock ADB-elementet brottet en så pass särpräglad karaktär att det inte utan vidare kan hänföras till det straffstadgande som närmast borde vara tillämpligt.

Detta gäller – som också torde ha framgått av min redogörelse – främst brott som innebär att en *olovlig förmögenhetsöverföring genomförs med hjälp av ADB-tekniken*. Förmögenhetsbrottsutredningen har föreslagit att sådana förfaranden skall kriminaliseras som datorbedrägeri i 9 kap. 1 § BrB. Förslaget har mottagits positivt av remissinstanserna och bör nu tas upp till behandling.

Vidare framgår av rättsfallen att gärningsmannen ofta har haft något slags förtroendeställning i förhållande till målsäganden, vanligen som handläggare av någon funktion under informationsbehandlingen. Vid missbruk av en sådan förtroendeställning kan straffansvar för *trolöshet mot huvudman* enligt 10 kap. 5 § BrB komma i fråga.

Förutsättningen är emellertid bl. a. att gärningsmannen har ett ekonomiansvar; gärningsmannen skall ha "fått att för annan sköta ekonomisk angelägenhet eller öva tillsyn å skötseln därav". Utanför lagrummets räckvidd faller därför i regel sådana funktionärer som handhar enbart ADB-funktioner eller andra rent tekniska angelägenheter som t. ex. förestandare för datorcentraler och forskningschefer.

Företagshernlighetsutredningen har föreslagit att straffbestämmelsen i 10 kap. 5 § BrB utvidgas till att gälla även befattningshavare som anförtratts teknisk angelägenhet. Förslaget har i allt väsentligt mottagits positivt vid betänkandets remissbehandling.

Jag anser för min del att en justering av trolöshetsbrottet i den riktning som utredningen har föreslagit är väl ägnad att bidra till att stärka det straffrättsliga skyddet mot den ADB-relaterade brottsligheten. Förslaget bör därför behandlas i detta sammanhang.

Ett annat exempel på gärningar som påkallat straffrättsliga åtgärder är sådana förfaranden som brukar betecknas *tidsstöld* resp. *wiretapping*. Det är enligt min mening angeläget att avpassa lagstiftningen så att även dessa gärningstyper blir sanktionerade på ett från kriminalpolitisk synpunkt ändamålsenligt och tillfredsställande sätt. Som jag ser det kan detta göras genom smärre justeringar i brottsbeskrivningen för *olovligt brukande* (10 kap. 7 § BrB) resp. *dataintrång* (21 § datalagen).

Jag skall nu övergå till att mer i detalj ange vilka ändringar av lagstiftningen som jag finner påkallade.

4 En ny bestämmelse om bedrägeri genom påverkan av automatisk informationsbehandling m. m.

Prop. 1985/86: 65

Mitt förslag: Den som genom oriktiga uppgifter, ändring i program eller upptagning eller på något annat sätt påverkar resultatet av en automatisk informationsbehandling eller annan liknande automatisk process så att detta medför skada för någon annan skall kunna dömas för bedrägeri, om han bereder sig vinning genom sitt förfarande. En ny bestämmelse om sådana gärningar tas in som ett nytt andra stycke i 9 kap. 1 § BrB.

Utredningsförslaget: Förmögenhetsbrottsutredningen har föreslagit att vinningsrekvisitet skall slopas för alla former av bedrägeri. Utredningens förslag begränsas vidare, i motsats till mitt, till förfaranden som avser ADB-teknik. I övrigt överensstämmer utredningens förslag i huvudsak med mitt förslag. (Betänkandet s. 185–188 och s. 274–275.)

Remissinstanserna: Förslaget att införa en ny bestämmelse om datorbedrägeri har genomgående bemötts mycket positivt. Endast konsumentverket synes ifrågasätta, om en sådan bestämmelse verkligen behövs. Beträffande enskildheter i förslaget har några ställt sig tveksamma eller helt avvisande till utredningens förslag att slopa kravet på att gärningsmannen bereder sig vinning som brottsrekvisit. Vidare har länsåklagarmyndigheten i Kristianstads län och den juridiska fakultetsnämnden vid Lunds universitet satt i fråga, om inte en bestämmelse om datorbedrägeri bör utformas som ett självständigt brott i stället för att utgöra en variant av bedrägeri. Hovrätten över Skåne och Blekinge och Trelleborgs tingsrätt anser att gärningsbeskrivningen lämpligen bör utformas så att den inte täcker sådana olovliga manipulationer med datoriserade automater som enligt gällande rätt bedöms som stöldbrott (främst tillgrepp ur bankomat och liknande sedeluttagningsautomater) eller bedrägligt beteende (s. k. automatmissbruk).

Skälen för mitt förslag: Jag har redan i det föregående framhållit att det finns vissa gärningstyper där ADB-elementet som brottsfaktor framträder särskilt starkt och där gärningen inte utan vidare kan hänföras under något adekvat straffstadgande. Den hittills mest uppmärksammade formen av sådan brottslighet torde vara den när en gärningsman förser en dator med vilseledande uppgifter eller på annat sätt olovligen påverkar en databehandlingsprocess så att resultatet blir ett annat än vad som är avsett. Många gånger kan det medföra att gärningsmannen tillgodoförs betydande penningbelopp.

Sådana olovliga ingrepp i databehandlingen kan ske på ett flertal olika sätt. Oriktiga eller ofullständiga uppgifter kan lämnas i den information som skall ligga till grund för databehandlingen, oavsett om det gäller uppgifter i pappersdokument eller information via dataterminaler. Hålkort, håltremsor etc. kan avsiktligt stansas på ett felaktigt sätt eller helt tas bort.

Information som finns lagrad på magnetband eller i andra förekommande typer av minnen kan olovligen förändras. Felaktigt lagrade data kan utnyttjas på ett otillåtet sätt. Oriktiga databehandlingsresultat kan också åstadkommas genom manipulationer med programmet så att datorn får nya eller ofullständiga instruktioner som gör att informationen inte behandlas enligt programmets behöriga funktion. Möjligheterna är som sagt många, och de angivna metoderna utgör endast exempel på olika tillvägagångssätt.

För den som varken har särskilda kunskaper om ADB eller sköter någon syssla i databehandlingsprocessen är möjligheterna att utnyttja tekniken på det nu diskuterade sättet för att skaffa sig olovlig vinning mera begränsade. De vanligaste fallen torde vara olika former av missbruk av s. k. bankomater och liknande automater. Vilseledande uppgifter kan också lämnas till någon fysisk person som är inblandad i databehandlingsprocessen. Om denna person har att granska uppgifterna och fatta någon form av självständigt beslut på grundval av dem och beslutet blir avgörande för resultatet av informationsbehandlingen, kan förutsättningarna för bedrägeri vara uppfyllda redan enligt paragrafens nuvarande lydelse. Att själva förmögensöverföringen sker med hjälp av t. ex. en dator vållar i sådana fall inga speciella rättsliga problem.

För andra personkategorier kan det ställa sig lättare att utnyttja den aktuella tekniken till att bereda sig egen vinning utan att någon annan fysisk person är inblandad. Av de rättsfall som är kända inom området framgår att detta framför allt gäller anställd personal som har en handläggarfunktion vid den automatiska informationsbehandlingen. Det har t. ex. förekommit flera fall där banktjänstemän själva ombesörjt att ett penningbelopp via en dator olovligen förs över från andra konton till ett eget konto. Ett annat exempel är att den som har att förse datorn med uppgifter som skall ligga till grund för automatisk databehandling – t. ex. att sammanställa lönelistor – olovligen lämnar oriktiga eller ofullständiga uppgifter så att löneutbetalningarna sker med för högt belopp eller till andra personer än vad som är avsett. Samma resultat kan åstadkommas genom att en programmerare eller en dataoperatör olovligen ändrar i programmet eller i övrigt i instruktionerna för datorns arbete. Men det finns även exempel på att helt utomstående personer med specialistkunskaper i ADB har kunnat använda sina särskilda insikter till att bereda sig olovlig vinning. Det är framför allt i sådana fall som jag nu har berört som de rättstillämpande myndigheterna ställs inför svårigheter när det gäller att hänföra gärningen till ett adekvat straffstadgande enligt gällande lagstiftning på förmögensbrottens område.

Förfaranden av det slag som jag nu har berört har uppenbarligen ofta systematiskt sett ett nära släktskap med bedrägeribrottet. Förmögensöverföringen är i allmänhet fullbordad när en oriktig kreditering äger rum. Men problemet är att förmögensöverföringen beror på att det är datorn som har fått felaktiga instruktioner. Det finns således inte i detta skede någon fysisk person som blivit vilseledd till att handla eller till att underlåta att handla på det sätt som krävs för att förutsättningarna för bedrägeriansvar skall vara uppfyllda. Det är först när gärningsmannen disponerar över medlen, t. ex. genom att förmå någon att betala ut dem, som ett vilsele-

dande i bedrägeristadgandets mening kan anses föreligga. Detta innebär att själva den olovliga förmögenhetsöverföringen i dessa situationer inte faller under den nu gällande bedrägeribestämmelsen.

I många fall är andra straffstadganden tillämpliga. Gärningen kan således i vissa fall vara att bedöma som trolöshet mot huvudman enligt 10 kap. 5 § BrB, om gärningsmannen intar en sådan ekonomisk förtroendeställning som krävs enligt den bestämmelsen. Om överföringen tillkommit genom en olovlig ändring i en urkund (t. ex. en faktura eller en lönelista som skall ligga till grund för databehandling), kan gärningen bli att bedöma som urkundsförfälskning. Subsidiärt kan också straffbestämmelsen om dataintrång i 21 § datalagen bli tillämplig.

Enligt förmögenhetsbrottsutredningens mening är det dock otillfredsställande att gärningar av detta slag ofta inte kan föranleda straffansvar för förmögenhetsbrott redan i och med att den olovliga förmögenhetsöverföringen är fullbordad. Som utredningen framhållit finns det stora likheter mellan förfaranden av detta slag och det traditionella bedrägeribrottet. Utredningen har därför föreslagit att en särskild bestämmelse om sådant datorrelaterat bedrägeri skall tas in i bedrägeristadgandet. Enligt förslaget skall sålunda för bedrägeri dömas även den som genom att lämna oriktig eller ofullständig uppgift, företa ändring i datorprogram eller i upptagning för automatisk databehandling eller på annat sätt olovligen påverkar resultatet av automatisk databehandling så att det innebär ekonomisk skada.

Remissmottagandet av detta förslag om datorbedrägeri har varit genomgående mycket positivt. Endast en remissinstans, konsumentverket, har ifrågasatt behovet av att införa en sådan bestämmelse. Enligt konsumentverket bör nämligen inte det förhållandet att man använder datorteknik vid själva gärningen kvalificera den till ett särskilt brott.

Vad sedan gäller den närmare utformningen av en straffbestämmelse om datorbedrägeri har under remissbehandlingen framförts vissa synpunkter. Vad som därvid har diskuterats är bl. a. frågan om denna nya brottsart bör göras till en variant av bedrägeri eller om den hellre bör föras till ett nytt särskilt straffbud. Från ett par håll har också framhållits att gärningsbeskrivningen bör utformas så att den inte täcker sådana manipulationer med datoriserade automater som i dag bedöms som tillgreppsbrott eller faller under straffstadgandet om bedrägligt beteende i 9 kap. 2 § andra stycket BrB.

Jag har redan tidigare framhållit det angelägna i att samhället kan bekämpa den brottslighet som visat sig följa i datoriseringens spår med enkla och effektiva straffbestämmelser. Genom bl. a. den redogörelse utredningen har lämnat angående olovliga förmögenhetsöverföringar som åstadkommit med hjälp av datortekniken (se betänkandet s. 174–180) framstår det för mig som helt klart att denna gärningstyp f. n. inte är tillfredsställande reglerad. I likhet med utredningen och majoriteten av remissinstanserna finner jag därför att en straffbestämmelse som tar sikte på de förfaranden som jag nu berört bör införas.

Jag finner också utredningens förslag till gärningsbeskrivning i det stora hela ändamålsenligt. I likhet med utredningen och flertalet av remissinstanserna anser jag att gärningar av det aktuella slaget har så stora likheter

med det traditionella bedrägeribrottet att det faller sig naturligare att kriminalisera dem som en variant av bedrägeri än att att föra dem till ett nytt särskilt straffbud. Ett sådant tillägg kan också lätt fogas in som ett nytt andra stycke i bedrägeristadgandet i 9 kap. 1 § BrB.

Utredningsförslagets gärningsbeskrivning bör dock kompletteras med ett vinningsrekvisit för att korrespondera med det nuvarande bedrägeribrottet i paragrafen.

Jag vill undvika att i lagtexten begränsa den nya bestämmelsens räckvidd till informationsbehandling som sker med hjälp av datorer. Utvecklingen inom modern informationsteknologi sker mycket snabbt. Man kan som jag redan tidigare har berört iaktta en vidareutveckling av ADB-tekniken där informationsbehandlingen sker med andra tekniska hjälpmedel än datorer. Jag har också framhållit att ny lagstiftning på det här området inte skall göras teknikbunden utan att man såvitt möjligt skall göra lagstiftningen teknikneutral i det avseendet. Vilken teknisk metod som begagnas för t. ex. den informationsbehandling som är ett led i ett visst förfarande bör i princip inte ha någon betydelse för hur förfarandet skall rubriceras straffrättsligt. Därtill kommer intresset av att lagstiftningen inte snabbt skall bli omodern. Bl. a. mot den bakgrunden finner jag det lämpligt att undvika att låsa fast straffbudet till ADB- tekniken.

Till detta kommer att riksdagen har uttalat sig för en enhetlig straffrättslig reglering av förfaranden med automater, datorer och liknande apparater (JuU 1976/77:11, rskr 90). Det saknas anledning att bedöma skilda former av sådan olovlig påverkan olika beroende på vilken teknisk konstruktion som apparaten eller anläggningen har. Mot denna bakgrund finner jag det angeläget att en ny lagstiftning på området utformas så att den blir tillämplig på i princip alla former av olovlig påverkan av resultatet av en automatisk process, när förfarandet innebär en förmögenhetsöverföring. Av detta följer att även s. k. automatmissbruk, som i lindrigare fall f. n. faller under 9 kap. 2 § andra stycket BrB, bör täckas av den nya bestämmelsen.

Jag föreslår att detta får avspeglas i lagtexten genom att uttrycket automatisk informationsbehandling väljs. Det kommer genom det ordvalet att framgå att olovlig påverkan av datorer och annan likartad förfinad utrustning faller under bestämmelsen. Det kan vidare med fog hävdas att uttrycket innefattar även mindre sofistikerad apparatur som t. ex. mekaniska varuautomater. För att detta skall bli fullständigt klart redan i lagtexten bör dock orden "eller någon annan liknande automatisk process" läggas till i brottsbeskrivningen. Det kommer därmed att stå helt klart att straffbestämmelsen inte tar sikte enbart på datortekniken utan blir tillämplig oberoende av vilken teknik det är fråga om i det enskilda fallet. Kriminaliseringen kommer således att fånga in även manipulationer med mindre sofistikerade anläggningar än datorer som t. ex. varuautomater. Jag återkommer strax till den frågan i samband med att jag tar upp förhållandet mellan olika bestämmelser i BrB.

Enligt mitt förslag skall därmed den som, genom att lämna oriktig eller ofullständig uppgift, genom att ändra i program eller upptagning eller på annat sätt, olovligen påverkar resultatet av en automatisk informationsbehandling eller någon annan liknande automatisk process så att det innebär

vinning för gärningsmannen och skada för någon annan dömas för bedrägeri. Jag förordar att en bestämmelse av denna innebörd tas upp som ett nytt andra stycke i 9 kap. 1 § BrB.

För att brottet skall anses fullbordat skall gärningsmannen ha berett sig vinning och skada uppkommit för någon annan. Detta sker ofta i och med att medel krediteras ett konto som disponeras av gärningsmannen. Vinningen kan emellertid också uppkomma genom att gärningsmannen till följd av resultatet av den automatiska informationsbehandlingen får tillgång till varor eller tjänster. Huruvida detta sker genom någon form av automatik eller genom en fysisk person saknar i sammanhanget betydelse. Liksom när det gäller bedrägeri i allmänhet förutsätts att förmögenhetsöverföringen är en omedelbar följd av förfarandet. Utanför tillämpningsområdet faller därmed exempelvis det fallet att någon genom att manipulera ett datorstyrt lås olovligen bereder sig tillträde till ett låst utrymme och där tillgriper pengar eller annan egendom. Gärningen innefattar visserligen även i detta fall en manipulation med en automatisk informationsbehandling men denna avser inte en ekonomisk angelägenhet. Det olovlige förfarandet med den datorstyrda mekanismen utgör därför i det fallet endast ett led i ett tillgrepsbrott och blir inte att bedöma enligt den föreslagna bestämmelsen.

Det nuvarande bedrägeribrottet bör stå kvar oförändrat i bedrägeristadgandets första stycke. En förutsättning för ansvar enligt den bestämmelsen är att den uppkomna skadan drabbat den som blivit vilseledd eller någon i vars ställe denne är, dvs. den som den vilseleddede företräder. Enligt förmögenhetsbrottsutredningens förslag anges emellertid inte på motsvarande sätt vem förmögenhetsskadan skall drabba.

Juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet har ifrågasatt om inte den skadelidande närmare bör anges i lagtexten även när det gäller den nya bestämmelsen. Enligt fakultetsnämnden torde de straffvärda fallen bli omfattade av denna, även om krav ställs upp på att skadan skall drabba den som använder eller avser att använda databehandlingsresultatet.

Själv anser jag det vara naturligt att den mot skada skyddade kretsen är begränsad när det brottsliga förfarandet utförs mot en fysisk person. Men när det vilseledande momentet åstadkommit på maskinell väg finns det enligt min mening inte på samma sätt en given anknytning till den skadelidande.

Redan i dag förekommer det ett flertal olika samarbetsformer när det gäller att utnyttja ADB-stöd för speciella funktioner som lagerhållning, bokföring, avlöningsrutiner m. m. Ibland överlämnas dessa uppgifter åt särskilda företag som är specialiserade på sådana tjänster. I andra fall förekommer det att sådana funktioner handhas centralt för flera företag gemensamt inom t. ex. en butikskedja. Dessutom gör den snabba tekniska expansionen på området det svårt att överblicka den fortsatta utvecklingen.

Om man i lagtexten skulle begränsa den skadelidande kretsen på det sätt som fakultetsnämnden föreslagit, befarar jag därför att det kan uppstå situationer som visserligen framstår som klart straffvärda men där det kan vara svårt att avgöra vem som skall använda eller avser att använda

resultatet av en viss informationsbehandling. Jag har därför funnit att det i straffbestämmelsen inte särskilt bör anges vem skadan skall drabba. Att det i princip endast kan bli fråga om att beakta skador som uppstått för någon i vars intresse den ifrågavarande informationsbehandlingen har anordnats torde f.ö. följa av kravet på att själva manipulationen skall innebära en förmögenhetsöverföring.

Som jag redan har påpekat täcker den föreslagna brottsbeskrivningen även gärningar som innebär att någon med otillåtna medel påverkar automater som tillhandahåller pengar, varor eller tjänster (sedeluttagnings-, varu-, bensin- eller telefonautomater etc.). Om en sådan handling innebär att gärningsmannen olovligen tillägnar sig bestämd egendom som tillhör annan, anses den f. n. enligt rättspraxis uppfylla rekvisiten för stöldbrott (se t. ex. NJA 1980 s. 224 angående en s. k. bankomat och NJA 1984 s. 889 angående en bensinautomat). Men om någon skaffar sig tillgång till en vara (eller en tjänst) genom att påverka en automats funktioner med otillåtna medel (s. k. automatmissbruk), kan förfarandet också omfattas av bestämmelsen om bedrägligt beteende enligt 9 kap. 2 § andra stycket BrB. I doktrinen har det förekommit delade meningar om hur gränsen skall dras mellan tillgreppsbrott och gärningar som är att hänföra till automatmissbruk (se t. ex. Beckman m. fl., Kommentar till BrB, band I, 4:e uppl., s. 379 och Jareborg, Brotten, andra häftet, 1978, s. 182). Inte heller synes vare sig de ovan nämnda rättsfallen eller rättspraxis i övrigt ge någon klar ledning för hur alla olika fall av olovlig åtkomst av egendom genom missbruk av automater skall bedömas.

Förmögenhetsbrottsutredningen har uttalat att den hade för avsikt att ta undan dessa gärningstyper från tillämpningsområdet för datorbedrägeri genom särskilda konkurrensbestämmelser. Några sådana bestämmelser hann utredningen emellertid inte lägga fram innan den avslutade sitt arbete.

Förmögenhetsbrottsutredningens bedömning av konkurrensfrågorna i dessa fall bör emellertid ses mot bakgrund av att den föreslog en mycket genomgripande omgestaltning av förmögenhetsbrotten. Ett viktigt inslag i utredningens reformförslag var ett förändrat stöldbegrepp. Som jag inledningsvis framhållit är det emellertid inte f. n. aktuellt att genomföra en så vittgående reform av bl. a. stöldbrottet som utredningen föreslagit. I perspektivet av de begränsade ändringar som jag nu tar upp ter sig frågan om hur automatmissbruk av olika slag straffrättsligt bör rubriceras annorlunda än med de utgångspunkter utredningen hade.

Det är således åtskilliga fall av manipulationer med automater som faller under den av mig föreslagna brottsbeskrivningen. Detta gäller t. ex. sådana förfaranden mot automater, bl. a. sedeluttagningsautomater, som enligt de nyssnämnda rättsfallen är att bedöma som stöldbrott. Men även gärningar som i dag är att bedöma som s. k. automatmissbruk enligt 9 kap. 2 § andra stycket BrB, och som inte kan bedömas som tillgreppsbrott, t. ex. när en automat tillhandahåller inte en vara utan en tjänst, täcks av gärningsbeskrivningen.

Den nya straffbestämmelse som jag nu föreslår kriminaliserar olovliga förmögenhetsöverföringar som kan komma till stånd just genom att resul-

tatet av en automatisk informationsbehandling utsätts för otillåten påverkan. Som jag berört föreligger det i en del hänseenden oklarheter och delade uppfattningar om i vad mån vissa av dessa fall enligt gällande rätt skall bedömas enligt 8 kap. BrB som tillgreppsbrott eller enligt 9 kap. BrB som oredlighetsbrott. Det är enligt min mening angeläget att åstadkomma en så långt möjligt enhetlig bedömning av fall som framstår som likartade. Förevarande lagstiftningsärende synes vara ett lämpligt tillfälle att få en sådan tillstånd.

Det står därvid till att börja med klart att förfaranden som inte utgör befattning med viss bestämd egendom inte kan bedömas som tillgreppsbrott. Man kan vidare förutsätta att olika former av mer eller mindre automatiserade transaktioner, bl. a. via s. k. plastpengar, kommer att bli allt vanligare. Enligt min mening talar övervägande skäl för att gärningar av det aktuella slaget bör bedömas som bedrägeribrott. Den nu föreslagna bestämmelsen kommer också att i förhållande till reglerna om tillgreppsbrott få karaktär av en specialreglering, vilket innebär att denna i första hand skall tillämpas vid s. k. lagkonkurrens. Som jag ser det bör därför, när rekvisiten enligt mitt förslag är uppfyllda, gärningar av nu diskuterat slag bedömas som bedrägeri enligt 9 kap. 1 § andra stycket BrB. Den praxis som grundar sig på de tidigare nämnda rättsfallen NJA 1980 s. 224 och 1984 s. 889 förlorar därmed i allt väsentligt sin aktualitet.

S. k. automatmissbruk blir i fortsättningen i princip alltså att bedöma enligt den bestämmelse jag nu föreslår. I sammanhanget bör emellertid påpekas att fall då någon inte använder sig av en automats tekniska funktioner utan exempelvis bryter upp denna och olovligen tillgriper varor i likhet med vad som nu gäller givetvis blir att bedöma som ett stöldbrott.

Som jag redan tidigare framhållit omfattar den av mig föreslagna bestämmelsen också sådana fall då någon genom att lämna vilseledande uppgifter till någon i en databehandlingsprocess inblandad handläggare åstadkommer sådan skada och vinning som förutsätts för ansvar. I dessa fall är i allmänhet även förutsättningarna för ansvar enligt paragrafens första stycke uppfyllda. Är detta utrett i det enskilda fallet, bör förfarandet också bedömas enligt det första stycket. Det är emellertid fullt tillräckligt för ansvar att rekvisiten enligt det andra stycket är uppfyllda. I praktiken torde det därmed ofta saknas anledning att närmare utreda i vad mån ett sådant vilseledande som förutsätts för ansvar enligt första stycket förekommit.

5 Den straffbara personkretsen vid brotten trolöshet mot huvudman och mutbrott vidgas

Mitt förslag: Den som har anförtrotts att självständigt handha eller övervaka skötseln av en kvalificerad teknisk uppgift och som missbrukar sin förtroendeställning till skada för sin huvudman skall kunna fällas till ansvar för trolöshet mot huvudman enligt 10 kap. 5 § första eller andra stycket BrB. Motsvarande utvidgning görs av den krets som kan drabbas av straff för mutbrott enligt 20 kap. 2 § andra stycket 5. BrB.

Utredningsförslaget: Enligt företagshemlighetsutredningens förslag utvidgas den krets som skall omfattas av trolöshetsbestämmelsen mer än enligt mitt förslag. Utredningen har inte lagt fram något förslag rörande mutbrott. I övrigt överensstämmer förslagen i stort sett. (SOU 1983:52 s. 317 f. och 403 f.)

Remissinstanserna: Av det totala remissinstanserna som särskilt uttalat sig i denna fråga har alla utom en tillstyrkt förslaget eller lämnat det utan erinran. Hovrätten för Västra Sverige och arbetsdomstolen har dock anmärkt att lagrummet med den föreslagna ändringen fått en alltför obestämd och vidsträckt omfattning.

Skälen för mitt förslag: Enligt långvarig svensk tradition skall brott mot förpliktelser i avtalsförhållanden i princip främst beivras med civilrättsliga påföljder, t. ex. skadestånd och vite, i stället för med straffrättsliga sanktioner. Straffbudet i 10 kap. 5 § BrB kan – i likhet med en del andra brott i samma kapitel – sägas utgöra ett avsteg från denna huvudregel. Där kriminaliseras nämligen uppsåtliga pliktförsummelse som en person i syssломans eller liknande förtroendeställning med ekonomiskt ansvar begår gentemot sin huvudman. Brottet, som förutsätter att förtroendemissbruket förorsakat huvudmannen ekonomisk skada, kallas trolöshet mot huvudman. Till denna brottskategori har även, genom ett tillägg i paragrafens tredje stycke, förts vissa handlingar som innebär missbruk av förtroende begångna av personer som anförtrotts att sköta en rättslig angelägenhet, dvs. främst rättegångsfullmäktige.

Straffbarhet för förmögenhetsbrottet trolöshet mot huvudman enligt paragrafens första och andra stycken förutsätter till en början att gärningsmannen har en ekonomisk förtroendeställning. Gärningsmannens förtroendeställning skall grunda sig på att han "fått att för annan sköta ekonomisk angelägenhet eller öva tillsyn å skötseln därav". Detta undantag från vad som annars gäller vid pliktförsummelse i avtalsförhållanden har förklarats med att dessa personer får anses ha en särskild maktposition i förhållande till den främmande förmögenhet de sköter och förvaltar. Genom att missbruka denna maktställning kan de därför tillfoga huvudmannen skada på ett sätt som en utomstående normalt saknar möjlighet till.

Av dessa skäl har det således ansetts vara motiverat att kriminalisera sådana former av förtroendebrott. Men den straffbara personkretsen är, som jag tidigare har antytt, tämligen snäv i och med att den förtroendeställning som missbrukas måste avse skötseln av ekonomiska eller rättsliga angelägenheter. Utanför lagrummets räckvidd hamnar därmed missbruk av anförtrodda angelägenheter som inte har sådan karaktär, t. ex. rent tekniska funktioner.

Det skall i det här sammanhanget dock anmärkas att den som har sådana funktioner i ett företag ibland kan dömas för brott mot 3 § lagen med vissa bestämmelser mot illojal konkurrens (IKL). Den straffbara kretsen av personer är dock, med vissa undantag, inskränkt till dem som är anställda i näringsverksamheten. Straffbestämmelsen gäller att någon obehörigen använder sig av eller yppar yrkeshemligheter m. m. som han fått kännedom om under anställningstiden. Brottet har genom en särskild regel (4 § IKL) gjorts subsidiärt till trolöshet mot huvudman (se SOU 1983:52 s. 127 f.)

Företagshemlighetsutredningen har i sitt betänkande med förslag till skydd för företagshemligheter särskilt tagit upp frågan om skydd mot anställdas m. fl. missbruk av företagshemligheter. Utredningen har anfört att frekvensen av sådana handlingar är hög, jämfört med andra typer av angrepp mot företagshemligheter. Det beror naturligtvis på att den som är anställd i en verksamhet har en naturlig tillgång till företagets hemligheter.

Utredningens allmänna synsätt präglas av att man i första hand skall utnyttja andra styrmedel än kriminalisering för att skydda företagshemligheter mot missbruk från de anställdas sida. I ett förslag till lag om skydd för företagshemligheter har utredningen tagit upp en bestämmelse om att sådant missbruk skall kunna föranleda skadeståndsansvar (4 §). I särskilt svåra fall bör dock enligt utredningen straff kunna följa.

Utredningen har uppmärksammat att befattningshavare som har ansvarsfyllda tekniska funktioner inom t. ex. databranschen och industrin som regel inte tillhör den straffbara personkretsen i trolöshetsparagrafen, trots att sådana befattningshavare ofta kan ha mycket känsliga nyckelpositioner. Enligt utredningen vore det rimligt att rikta samma straffhot mot tekniska funktionärer av det slaget som mot personer med ansvar för ekonomiska eller rättsliga angelägenheter. Utredningen har därför föreslagit att straffbestämmelsen i 10 kap. 5 § tredje stycket BrB utvidgas så att den omfattar inte bara rättegångsfullmäktige eller andra som fått att sköta rättsliga angelägenheter utan även den som anförtrots en teknisk angelägenhet.

Den föreslagna utvidgningen av det straffbara området för trolöshetsbrott skall enligt utredningen utgöra ett kompletterande straffrättsligt skydd för företagshemligheter och kunna tillämpas när det gäller personer med särskilt ansvarsfylld ställning. Det skall inte krävas att personen i fråga är anställd i företaget, utan även t. ex. självständiga uppdragstagare såsom konsulter skall enligt förslaget kunna fällas till ansvar.

Remissinstanserna har genomgående gett förslaget till ändring av trolöshetsbestämmelsen ett gott mottagande. Dock har, som jag redan nämnt, hovrätten för Västra Sverige och arbetsdomstolen framhållit att bestämmelsen torde ha fått ett vida mer omfattande tillämpningsområde än vad utredningen synes ha avsett.

Som jag också tidigare har nämnt pågår f. n. arbetet med att bereda utredningens förslag till lagstiftning om skydd för företagshemligheter inom justitiedepartementet. Den frågan får jag därför anledning att återkomma till vid ett senare tillfälle. Jag har emellertid kommit fram till att den föreslagna ändringen i 10 kap. 5 § BrB har ett sådant samband med den datorrelaterade brottsligheten att den bör tas upp redan i detta sammanhang. Därvid bör utredningens förslag kunna följas i sina huvuddrag. Som några remissinstanser påpekat bör dock utredningens intentioner rörande vilka personer som skall omfattas av det straffrättsliga ansvaret avspeglas tydligare i lagtexten.

I likhet med utredningen anser jag således att personer som har en högre befattning i ett företag e. d. och uppdragstagare som har hand om viktiga tekniska funktioner, t. ex. ansvariga ledare för forsknings- och utvecklingsarbete och föreståndare för datorcentraler, bör omfattas av straffansvaret för trolöshet mot huvudman. De bör således kunna dömas för detta brott, om de missbrukar sin förtroendeställning till skada för huvudmannen. Att detta skall gälla endast personer i särskilt känsliga positioner bör komma till klart uttryck i lagtexten. Det bör ske genom att det anges att det skall vara fråga om en person som självständigt handhar kvalificerad teknisk uppgift eller övervakar skötseln därav.

För straffansvar bör krävas att en person missbrukar just det ansvaret. Den straffrättsliga bedömningen av förtroendemisbruk från dessa tekniska funktionärens sida bör alltså göras på samma sätt som beträffande motsvarande lojalitetsbrott som begås av den som ansvarar för ekonomiska angelägenheter. Den straffbara gärningen torde i de flesta fall komma att bestå i att en person i angiven ställning lämnar ut företagshemligheter. Det kan vara fråga om information som har en eller annan anknytning till datorer, men det kan också vara dokument eller muntliga uppgifter utan någon sådan anknytning. Ett praktiskt viktigt exempel kan vara hemliga tekniska eller kemiska formler som begagnas vid tillverkningen av en viss produkt. Det spelar ingen roll om missbruket rör endast muntlig information eller om denna på något sätt har dokumenterats. Även andra förfaranden, t. ex. vissa handlingssätt i sabotagesyfte, bör självfallet omfattas av straffbarheten.

Gärningar som avses med bestämmelsen torde i dag ofta vara straffbara enligt IKL. I den lagen finns emellertid en särskild konkurrensbestämmelse som ger trolöshetsbrottet i BrB företräde. Den av mig föreslagna justeringen kommer också att medföra att vissa personer som inte är anställda, t. ex. självständiga konsulter, och som därför inte alltid kan straffas enligt IKL, kommer att kunna drabbas av ansvar.

För straffbarhet bör vidare krävas att huvudmannen lidit ekonomisk skada. I allvarigare fall bör det – också det i likhet med vad som nu gäller dem som har ekonomiansvar – finnas möjlighet att döma för grovt brott.

Med hänvisning till det nu anförda finner jag att det aktuella straffbudet lämpligen bör justeras på det sättet att personer som har anförtrotts att självständigt handha eller övervaka skötseln av kvalificerad teknisk uppgift skall likställas med motsvarande krets av funktionärer som har anförtrotts att sköta eller övervaka skötseln av en ekonomisk angelägenhet. Jag förordar alltså en ändring av 10 kap. 5 § BrB av denna innebörd.

Den straffbara kretsen vid mutbrott enligt 20 kap. 2 § 5. BrB är densamma som enligt trolöshet mot huvudman. Det finns skäl att bibehålla denna överensstämmelse. Därför föreslår jag en likadan justering av personkretsen vid mutbrott. Genom den hänvisning till 20 kap. 2 § BrB som finns i 17 kap. 7 § BrB förändras tillämpningsområdet för brottet bestickning på motsvarande sätt.

6 Besittningskravet slopas för brottet olovligt brukande och en straffskala för grovt brott tillförs lagrummet.

Mitt förslag: Besittningsförhållandena skall sakna betydelse för straffbarhet för brottet olovligt brukande enligt 10 kap. 7 § BrB. I en ny särskild straffskala för grovt brott sätts straffmaximum till fängelse två år.

Utredningsförslaget: I förmögenhetsbrottsutredningens förslag ingår det nuvarande brottet olovligt brukande i det uppsamlingsstadgande som utredningen gett beteckningen egendomsbrott. Besittningsförhållandena saknar betydelse för detta brott. I allvarigare fall, t. ex. när gärningen innebär risk för eller medför betydande ekonomisk skada eller olägenhet, skall enligt utredningsförslaget kunna dömas för grovt egendomsbrott.

Utredningsförslaget överensstämmer således med mitt förslag när det gäller såväl att slopa kravet på att olovligt brukad egendom skall ha funnits i gärningsmannens besittning som att införa en särskild straffskala för grova brott.

Remissinstanserna: Remissinstanserna har genomgående ställt sig negativa till förslaget att till ett enda uppsamlingsstadgande hänföra deliktstyper av många skilda slag. Däremot har inte någon uttalat sig särskilt angående den del av förslaget som jag nu tar upp.

Skälen för mitt förslag: I 10 kap. 7 § BrB kriminaliseras bl. a. vissa fall då någon olovligen brukar annans saker. Med annans sak menas en sak som någon annan äger eller beträffande vilken äganderätten i vart fall är i obligationsrättslig mening förbehållen någon annan än gärningsmannen, t. ex. sålda saker som lämnats kvar i säljarens besittning. För att straffstadgandet skall vara tillämpligt krävs att gärningsmannen har den olovligt brukade egendomen i sin besittning. Sådant olovligt brukande som följer omedelbart på ett olovligt besittningstagande är däremot inte straffbart enligt detta lagrum utan är ett tillgreppsbrott enligt någon av straffbestämmelserna i 8 kap. BrB. Det olovlige brukandet konsumeras i dessa fall av det olovlige besittningstagandet. Detta har kommit klart till uttryck i gärningsbeskrivningen för egenmäktigt förfarande i 8 kap. 8 § BrB där den brottsliga handlingen anges som "att någon olovligen tager och brukar

eller eljest tillgriper något". Ett brukande av något som inte är i gärningsmannens besittning och som inte föregås av en besittningsrubbnings är däremot inte straffbart enligt BrB annat än i vissa specialfall (jfr t. ex. 8 kap. 11 §).

Besittningsförhållandena har således en avgörande betydelse för om ett olovligt brukande skall bedömas enligt 10 kap. 7 § BrB eller om det är ett efterföljande led i en besittningskränkning som brott genom exempelvis stöld, egenmäktigt förfarande eller självtäkt.

Besittning är ett grundläggande begrepp inom både civilrätten och straffrätten (se härom och till det följande betänkandet s. 63 ff.). Besittning kan kortfattat sägas innebära att man har den omedelbara faktiska kontrollen över något. Dessutom anses en sak vara i någons besittning, om den finns på sin naturliga plats, trots att besittaren kanske inte har saken under sin omedelbara kontroll. Om sakens position enligt "livets regel" tyder på att den inte är övergiven, förlorad eller på annat sätt utom räckhåll för dess innehavare, anses den sålunda vara kvar i hans besittning. Besittningsbegreppet har inom straffrätten fått en, jämfört med dess civilrättsliga motsvarighet, allt mer utvidgad spännvidd när det gäller att bedöma om ett olovligt tillgrepp inneburit besittningsrubbnings eller inte.

Besittningen medför ett visst skydd. Att ha besittningsskydd innebär att den som har något i sin besittning och påstår sig ha en viss rätt, t. ex. äganderätt, presumeras ha den ställningen till dess annat visas. Med besittningsskyddet i civilrättslig bemärkelse följer också ett straffrättsligt skydd. Själva den olovliga besittningsrubbnings är nämligen straffbar som egenmäktigt förfarande eller självtäkt, även om den som har föremålet i sin besittning inte äger det.

Som förmögenhetsbrottsutredningen har framhållit och belyst med en sammanställning av några centrala rättsfall (se betänkandet s. 64 ff.) har tolkningen av besittningsbegreppet många gånger vållat svårigheter i straffrättskipningen. Dock har – vilket också ett flertal remissinstanser påpekat – den rikhaltiga och vägledande praxis som vuxit fram på området bidragit till att begreppet successivt har blivit klarare.

En konsekvens av förmögenhetsbrottsutredningens författningsförslag är att besittningsbegreppets betydelse skulle minska avsevärt. Som jag tidigare har varit inne på är det dock inte aktuellt att genomföra en så omfattande reform som utredningen föreslagit.

Det finns emellertid vissa situationer där de nuvarande bestämmelserna inte fungerar på ett tillfredsställande sätt. Jag tänker på i och för sig straffvärda förfaranden som med nuvarande regler riskerar att falla mellan egenmäktigt förfarande och olovligt brukande utan att träffas av någondera bestämmelsen. Det beror i korthet på att besittningsbegreppet – som förmögenhetsbrottsutredningen har påpekat – numera inte är helt tidsenligt. En sådan besittningsrubbnings som egenmäktigt förfarande förutsätter har kanske inte inträffat. Och gärningsmannen behöver inte heller – på det sätt bestämmelsen om olovligt brukande kräver – ha haft besittning till det som brukas olovligen.

Vad jag syftar på är bl. a. olika former av brukande som följt av den tekniska utvecklingen och som inte var möjliga att förutse i samband med

1942 års reform av förmögenhetsbrotten. Redan det fallet att någon olovligt använder annans telefon kan vålla svårigheter vid den rättsliga bedömningen (se t. ex. RH 54:82). Än besvärligare blir situationen när det gäller olovligt brukande i datormiljö. Datakommunikationens utveckling har inneburit att det numera är möjligt att på ett stort geografiskt avstånd ta sig in i ett datorsystem via en datorförbindelse och på så sätt olovligt utnyttja någon annans datoranläggning. För sådana förfaranden, som brukar kallas för tidsstöld, passar besittningsbegreppet över huvud taget inte. Detta dilemma har uppmärksammats av förmögenhetsbrottsutredningen som funnit det nödvändigt att något utvidga det straffbara området för att man skall kunna ingripa mot denna nya typ av straffvärda gärningar. Ett sätt att åstadkomma ett sådant resultat är att – såsom utredningen föreslagit – göra brottet olovligt brukande oberoende av besittningsförhållandena. Därmed skulle även olovlig användning av egendom som befinner sig utom gärningsmannens besittning kriminaliseras.

Enligt min mening finns det ett behov av att anpassa kriminaliseringen av olovligt brukande till de nytillkomna dispositionsmöjligheter som följt i spåren av den tekniska utvecklingen. Jag anser att en tillfredsställande lösning på detta problem kan åstadkommas genom den enkla justeringen att besittningskravet slopas i straffbestämmelsen om olovligt brukande i 10 kap. 7 § BrB.

Med mitt förslag kriminaliseras således själva den olovliga användningen av annans egendom. Om det olovliga brukandet utgör ett led i en besittningskränkning skall dock, på samma sätt som nu, det olovliga brukandet anses vara konsumerat av det olovliga besittningstagandet och gärningen i sin helhet hänföras till det straffstadgande i 8 kap. som är tillämpligt. När förutsättningar föreligger att döma till ansvar för egenmäktigt förfarande kan dock ett efterföljande brukande av den tillgripna egendomen komma att medföra att brottet skall bedömas som grovt enligt 8 kap. 8 § andra stycket. Denna möjlighet finns emellertid redan enligt gällande rätt.

Den fördel som mitt förslag innebär är att vissa klart straffvärda dispositioner, på vilka det ter sig främmande att applicera besittningsbegreppet, inte hamnar utanför det kriminaliserade området. I övrigt torde emellertid inte några nämnvärda skillnader uppstå i förhållande till vad som nu gäller.

Det bör i sammanhanget påpekas att den av mig förordade ändringen endast tar sikte på sådant olovligt brukande som avser lösa saker. Vad som är att anse som lös sak enligt BrB är emellertid inte beroende av den civilrättsliga skillnaden mellan fast och lös egendom. Ett föremål kan i straffrättsliga sammanhang vara att anse som fast egendom trots att det civilrättsligt utgör lös egendom, såsom exempelvis en byggnad på annans grund. Mycket av vad som enligt jordabalken utgör tillbehör till fastighet och därmed fast egendom är å andra sidan lösa saker i den mening som avses i bestämmelsen om olovligt brukande. Så torde regelmässigt vara fallet med exempelvis datorer, oberoende av om de civilrättsligt i det enskilda fallet anses utgöra fast eller lös egendom.

Brottet olovligt brukande innefattar en mängd skilda förfaranden av vilka det stora flertalet torde framstå som relativt sett mindre allvarliga och

vilkas straffvärde mer än väl kan tillgodoses inom ramen för den nuvarande straffskalan. Dock ryms häribland – inte minst genom den justering jag nu föreslår – också vissa gärningar som kan medföra betydande verkningar för den drabbade såsom t. ex. vid olovligt brukande av datorer. För att sådana brott skall kunna mötas med en adekvat påföljd finner jag att det bör införas en särskild straffskala för grova brott. Straffmaximum bör därvid bestämmas till vad som gäller för andra förmögenhetsbrott av jämförbar svårhetsgrad, nämligen fängelse två år.

7 Tillämpningsområdet för bestämmelsen om dataintrång utvidgas

Mitt förslag: Straffbestämmelsen i 21 § datalagen görs uttryckligen tillämplig på information som är under befordran via elektroniskt eller annat liknande hjälpmedel för att användas för automatisk databehandling (s. k. wiretapping), även om uppgifterna inte är att anse som en s. k. upptagning för ADB.

Utredningsförslaget: Förmögenhetsbrottsutredningen har inte lämnat något förslag på denna punkt. Dock har utredningen gjort vissa uttalanden som mitt förslag bygger på. (Betänkandet s. 184 f.)

Skälen för mitt förslag: Den snabba utvecklingen på elektronikområdet har medfört att datorerna har blivit allt billigare. Samtidigt har deras kapacitet ökat betydligt. Men möjligheterna att utnyttja ADB-tekniken är också beroende av att det finns ett effektivt kommunikationssystem. I takt med att datorer tas i bruk inom allt fler områden ökar därför också kraven på effektiv överföring av data. Även kommunikationstekniken har till följd av denna utveckling kommit att bli allt mer automatiserad. Nya och bättre tjänster kan erbjudas för olika former av datakommunikation.

Som ett exempel på en planerad åtgärd för ytterligare effektivisering kan nämnas utvecklingsarbetet med fiberoptik. Telenätet, som i dag består av kopparledningar, kommer på sikt att bytas ut mot glasfiberkablar. Detta kommer att innebära att datakommunikationen i framtiden kommer att flyta snabbare, billigare och säkrare.

Men utvecklingen av kommunikationstekniken kan naturligtvis också stimulera olovliga förfaranden. Alla ledningar och andra förbindelser till elektronisk utrustning kan avlyssnas; givetvis också ledningar som för över information mellan olika ADB-anläggningar. Att detta ofta kan innebära synnerligen kännbar skada för den vars data avlyssnas har uppmärksamats mer och mer. Ett problem i sammanhanget är dock att sådana förfaranden i likhet med flera andra gärningstyper med anknytning till datorer kan vara svåra att upptäcka och avslöja.

Den viktigaste metoden att förebygga sådan brottslighet är därför att hålla en hög säkerhetsberedskap genom att införa effektiva kontroll- och

skyddssystem. Intresset för säkerhetsfrågor, som tidigare fått vika för de ökade prestationskrav utvecklingen fört med sig, har också på senare tid kommit mer i förgrunden. Jag finner det angeläget att här understryka vikten av att omgärda datorutrustningen med väl utbyggda och fungerande säkerhetsanordningar.

Förenklat uttryckt består en dator av tre komponenter, nämligen en inmatningsenhet, en utmatningsenhet och en centralenhet. Centralenheten innehåller i sin tur flera delfunktioner såsom ett minne, en styrenhet och en räkneenhet. Dessa olika delar kan vara fysiskt fristående från varandra eller sammankopplade till en enda enhet. I den mån utrustningen för in- och utmatning av data är skild från centralenheten, brukar sådan utrustning kallas för terminaler.

Datakommunikationen medger att fysiskt och geografiskt spridda enheter i ett datorsystem kan knytas samman och att man mycket snabbt kan föra över information mellan enheterna. Kommunikationen sker genom fasta eller uppringbara förbindelser. Särskilt i det sistnämnda fallet används vanligen televerkets linjer. Om förbindelsen är uppringbar, kan användaren kommunicera med datorn genom att slå ett visst nummer. Användaren kan befina sig på ett stort geografiskt avstånd från datorsystemet, t. o. m. på en annan kontinent. I ett nät med fast uppkopplade förbindelser kan användaren inte påverka till vem en förbindelse skall gå. Den som skall ta sig in i ett datorsystem via ett fast uppkopplat nät måste därför göra detta från någon av ett begränsat antal kontrollerbara platser. Det finns dock åtskilliga exempel på informationssystem där fasta förbindelser på vissa sträckor har kombinerats med uppringbara in- och utgångar. Men avlyssningshotet är lika stort, oavsett om förbindelsen är fast eller uppringbar.

Därmed kommer jag in på frågan i vilken mån s. k. wiretapping, dvs. att olovligen avlyssna den förbindelse som används för kommunikationen och ta del av vad som förs över, är straffbart enligt någon nu existerande straffbestämmelse.

I 4 kap. 8 § BrB kriminaliseras förfaranden som innebär att någon olovligen bereder sig tillgång till bl. a. telemeddelanden som är under befordran genom allmän befodringsanstalt. Brottet kallas brytande av telehemlighet och kan föranleda böter eller fängelse i högst två år. Med telemeddelande avses ett meddelande, vilket som helst, som befordras genom televerkets försorg, så även meddelanden som överförs mellan två ADB-anläggningar via televerkets linjer. Att olovligen avlyssna sådan information är således straffbart som brytande av telehemlighet.

Annorlunda förhåller det sig med information som befordras via förbindelser som inte är kopplade till det allmänna telenätet. Meddelandet är ju då inte "under befordran genom allmän befodringsanstalt" på sätt som krävs för straffansvar enligt 4 kap. 8 § BrB. Om uppgifterna är fixerade på någon form av datamedium och överförs från centralenheten till en terminal, utgör de emellertid en s. k. upptagning för ADB. En sådan upptagning definieras i förarbetena till datalagen som "uppgift som är fixerad på någon form av datamedium och som antingen finns i eller kan matas in i en datamaskin och som inte är visuellt läsbar" (se prop. 1973:33 s. 75). Att

olovligen bereda sig tillgång till sådan information, exempelvis genom avlyssning, är således straffbart som dataintrång enligt 21 § datalagen. Straffskalan är densamma som den för brytande av telehemlighet.

Det är emellertid tveksamt om dataintrångsbestämmelsen är tillämplig när kommunikationen sker via en privat förbindelse i motsatt riktning än den jag nyss angav, dvs. när informationen förs över från en terminal till datorn i vilken den bearbetas och lagras på ett datamedium. Förmögenhetsbrottsutredningen har visserligen tolkat begreppet upptagning för ADB så att det omfattar även en uppgift som skrivits in på en terminal och därefter sänds till en dator (betänkandet s. 185). Det kan emellertid diskuteras, om uppgifterna i det fallet kan sägas ha varit fixerade på ett datamedium. Vägledande motivuttalanden och avgöranden i praxis saknas. Jag anser det mot den bakgrunden vara oklart, om straff för dataintrång kan drabba den som "tappar" information i det skedet.

Om intrånget innebär att linjen blockeras, något som sällan torde vara fallet, kunde man möjligen anse att en besittningsrubbnig föreligger. Straffansvar för egenmäktigt förfarande enligt 8 kap. 8 § BrB skulle i så fall kunna följa. Som jag närmare har utvecklat i det föregående avsnittet uppstår det emellertid inte sällan svårigheter när det gäller att avgöra om olovlig användning av vissa tekniska anordningar, som t. ex. vid datakommunikation, innebär en besittningsrubbnig eller inte.

Med tanke på att stora värden kan stå på spel för den vars data avlyssnas anser jag det vara angeläget att klarlägga vad som straffrättsligt skall gälla i ett fall som det nu diskuterade. Enligt min mening är det rimligt att i straffrättsligt hänseende likställa denna form av olovlig avlyssning av data med sådan annan olovlig befattning med upptagning för ADB som odiskutabelt täcks av dataintrångsbestämmelsen. På det sättet har ju f.ö. förmögenhetsbrottsutredningen tolkat straffbestämmelsen i fråga och därför inte funnit behov av att föreslå någon lagändring. Ett klarläggande av detta slag kan också utan svårighet föras in i 21 § datalagen. Mot bakgrund av det sagda har jag därför ansett mig kunna – utan föregående remissbehandling av det konkreta förslaget – föreslå att brottsbeskrivningen i 21 § datalagen utvidgas på så sätt att det uttryckligen slås fast att straffbestämmelsen är tillämplig när förfarandet riktas mot information som är under befordran via elektroniskt eller annat liknande hjälpmedel för att användas för automatisk databehandling, även om uppgifterna ännu inte utgör en upptagning för ADB.

Om mitt förslag genomförs, blir all form av s. k. wiretapping uttryckligen straffbelagd såsom antingen brytande av telehemlighet eller, subsidiärt, dataintrång. Straffskalan är densamma för dessa brott.

Förberedelse till brytande av telehemlighet enligt 4 kap. 9 b § BrB är av ett annat slag än de förfaranden som omfattas av den gemensamma bestämmelsen om förberedelse till brott i 23 kap. 2 § första stycket BrB. Den som i syfte att begå ett brott mot 4 kap. 8 § förbereder brottet genom att t. ex. ta emot en summa pengar, kan inte straffas för förberedelse till brytande av telehemlighet, eftersom förberedelse av sådant slag inte är kriminaliserad beträffande det brottet. Emellertid omfattas ju en fullbordad gärning av nämnt slag även av gärningsbeskrivningen för dataintrång.

Förberedelse till sådant brott som inte är ringa är straffbelagd enligt 23 kap. 2 § BrB. Vid sådant förhållande kan gärningen i fråga därför bli straffbar som förberedelse till dataintrång, trots att den – om den hade fullbordats – skulle ha bedömts enligt BrB. Eftersom den mest typiska formen av förberedelse till brytande av telehemlighet är särskilt kriminaliserad i 4 kap. 9 b § BrB, torde dock sådana situationer kunna uppstå endast i undantagsfall.

I det förslag till komplettering av bedrägeristadgandet i 9 kap. 1 § BrB som jag har lagt fram i det föregående har jag använt uttrycket automatisk informationsbehandling. Avsikten med det är, som jag utförligt har motiverat, att göra bedrägeribestämmelsen teknikneutral. Man kunde naturligtvis överväga att i konsekvens härmed göra motsvarande ändring i terminologin i förevarande bestämmelse. Enligt min mening skulle det dock med tanke på datalagens tillämpningsområde föra alltför långt.

8 Straffansvaret för ocker skärps

8.1 Bakgrund

Straffbestämmelsen om ocker finns i 9 kap. 5 § BrB och har sitt ursprung i lagen den 14 juni 1901 angående ocker. I den lagen stadgades straffansvar för ocker som förekom i samband med utlåning av pengar eller när anstånd beviljades med betalning av en skuld. Det var således endast s. k. kreditocker som var kriminaliserat. I det hänseendet kom det för ocker straffbara området att bli mera begränsat än det civilrättsliga stadgande om rättshandlingars ogiltighet p. g. a. ocker som finns i 31 § avtalslagen (1915:218) och som infördes redan vid avtalslagens tillkomst år 1915. Sistnämnda ogiltighetsbestämmelse omfattade nämligen redan från början även s. k. sakocker.

Redan i förarbetena till avtalslagen uttalades att man borde överväga att utvidga straffansvaret för ocker så att det på samma sätt som ogiltighetsbestämmelsen i 31 § avtalslagen omfattade även sakocker. Frågan om att utvidga straffansvaret för ocker blev senare också föremål för återkommande diskussioner i riksdagen. Därvid framfördes även olika förslag som gick ut på att sänka kraven på bevisningen om ockersituationen, t. ex. genom att införa omvänd bevisbörda i fråga om ockrarens kännedom om offrets underläge eller att straffbelägga oaktsamt ocker (se redogörelsen i betänkandet s. 191 f.).

När straffrättskommittén behandlade frågan fann man emellertid att "hur önskvärt det än må vara att kunna åkomma ockrare med straff, skulle det dock vara betänkligt att såsom ifrågasatts, för detta ändamål rubba principen, att ingen må fällas till ansvar för brott där ej rekvisiten för detta bevisats vara för handen." Inte heller fann kommittén att det var "tillräckligt att införa straff för ocker av oaktsamhet" (SOU 1940:20 s. 143).

Genom den reform av förmögenhetsbrotten som år 1942 följde på straffrättskommitténs förslag fördes straffbestämmelsen om ocker in i 21 kap. 5 § strafflagen. Förutsättningarna för straffbarhet för ocker utvidgades därvid så att de i princip kom att överensstämma med förutsättningarna för

att en rättshandling skall förklaras ogiltig enligt 31 § avtalslagen. Bl. a. utsträcktes det straffrättsliga ockerbegreppet till att omfatta sakocker och ocker vid benefika rättshandlingar såsom gåva och testamente. Vid BrB:s tillkomst överfördes ockerbestämmelsen – utan andra ändringar än beträffande straffskalan – till balkens 9 kap. 5 § där den sedan dess behållits oförändrad.

Ocker begår enligt 9 kap. 5 § BrB den som vid avtal eller annan rättshandling begagnar sig av någons trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning i förhållande till honom till att bereda sig förmån, som står i uppenbart missförhållande till vederlaget eller för vilken vederlag inte skall utgå. Straffet för normalgraden av ocker är böter eller fängelse i högst två år. Om brottet är grovt, är straffskalan fängelse lägst sex månader och högst fyra år.

Vid ocker krävs således att gärningsmannen i samband med ett avtal eller annan rättshandling utnyttjar att motparten befinner sig i ett visst underläge för att bereda sig egen vinning. Inte sällan kommer initiativet till gärningen från offret självt. Ocker skiljer sig från de närliggande brotten bedrägeri och utpressning på bl. a. det sättet att, medan utpressaren och bedragaren i typiska fall själva skapar den situation som de drar fördel av, ockraren utnyttjar en situation som redan föreligger. En annan skillnad i förhållande till de nämnda brottstyperna är att endast dispositioner som utgör rättshandlingar kan ge upphov till ocker. En sådan rättshandling är ogiltig enligt 31 § avtalslagen.

I ett flertal riksdagsmotioner under 1960- och 1970-talen har begärts utredning om möjligheterna att vidta effektiva åtgärder för att motverka ocker i utlåningsverksamhet. Det har satts i fråga om man borde kräva tillstånd för att få bedriva yrkesmässig låneverksamhet eller införa någon annan form av verksam kontrollmedel. Dessa motioner har emellertid inte i något fall lett till åtgärd från riksdagens sida.

I 1976 års direktiv till förmögenhetsbrottsutredningen togs frågan upp på nytt. Då uttalades att det vid den kommande översynen av förmögenhetsbrotten fanns anledning att speciellt uppmärksamma bl. a. straffbestämmelsen om ocker, framför allt av den anledningen att gällande förutsättningar för straffbarhet ibland kan medföra att straffansvar kan utkrävas endast hos den gärningsman vars otillbörliga agerande sker öppet, medan de personer som håller sig i bakgrunden och träder in först på ett senare stadium kan gå fria (se 1977 års kommittéberättelse del II s. 27).

Inom ramen för BRÅ:s numera slutförda översyn av lagstiftningen mot organiserad och ekonomisk brottslighet utarbetade en arbetsgrupp en promemoria om ocker (BRÅ PM 1983:1 Ocker). I promemorian uppmärksammas särskilt den utlåningsverksamhet som bedrivs på den oreglerade s. k. grå kreditmarknaden. För att råda bot på de missförhållanden som förekommer där föreslås i promemorian att straffansvaret för ocker skärps när det gäller gärningar som begås i näringsverksamhet eller som led i en verksamhet som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning. Gärningsmannen skall enligt förslaget kunna fällas till ansvar för ocker i sådant fall, även om han väl inte insåg men hade skälig anledning att anta att han utnyttjade målsägandens underläge på det sätt som ockerbestäm-

melsen anger. Promemorian överlämnades till förmögenhetsbrottsutredningen.

Förmögenhetsbrottsutredningens betänkande innehåller också en straffbestämmelse med utvidgat straffansvar för ocker i utlåningsverksamhet. Förmögenhetsbrottsutredningen har dock valt en annan lösning än den som föreslagits i BRÅ-promemorian.

I utredningsförslaget förekommer ockerbrottet i två varianter. Det nuvarande ockerbrottet har behållits i princip oförändrat med samma beskrivning av ockersituationen som enligt gällande rätt; dock att rekvisitet beroendeförhållande enligt förslaget inte skall behöva gälla mot gärningsmannen utan kunna avse även förhållandet till en tredje person. Förslaget överensstämmer på den punkten med motsvarande bestämmelse i Danmark och Norge.

När det gäller ocker i samband med utlåning av pengar har utredningen slopat det uttryckliga kravet på att gärningsmannen skall ha begagnat sig av offrets underläge, dvs. någons trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning, för det fall att gärningen begås såsom led i en låneverksamhet. För straffansvar för ocker i sådan verksamhet skall det enligt förslaget vara tillräckligt att gärningsmannen i samband med utlåning av pengar bereder sig eller annan ränta eller annan ekonomisk förmån som är uppenbart oskälig.

Majoriteten av remissinstanserna har ansett att utredningens förslag till skärpt ockerbestämmelse är väl ägnad att läggas till grund för en effektivare lagstiftning mot avarterna på den oreglerade kreditmarknaden. Från några håll har dock uttalats farhågor för att kriminaliseringen går för långt, medan andra hävdar att bestämmelsen är för begränsad genom att den inte omfattar även andra former för kreditgivning och finansiering än rena försträckningsavtal.

Jag finner i likhet med förmögenhetsbrottsutredningen och majoriteten av remissinstanserna att den nuvarande straffrättsliga regleringen mot ocker inte fungerar tillfredsställande. Detta beror i stor utsträckning på att brottsutredningen vid misstanke om ocker är mycket tidsödande och besvärlig. Som gällande ockerbestämmelse är utformad krävs nämligen i regel omfattande utredning om varje enskild målsägandes personliga och ekonomiska situation och vilken kännedom den misstänkte haft om dessa förhållanden. Utredningarna försvåras dessutom ofta av att de enskilda målsägandena vanligen är obenägna att lämna ut uppgifter om sina privata förhållanden.

Jag ser det som en angelägen uppgift att effektivisera bekämpningen av ocker. Det är särskilt viktigt att komma åt de avarter som förekommer mer eller mindre öppet som närmast yrkesmässig verksamhet utanför insyn och kontroll från samhällets sida. I likhet med utredningen och den tidigare nämnda arbetsgruppen inom BRÅ som sysslat med frågan anser jag därför att ockerlagstiftningen bör skärpas. Min strävan är att åstadkomma en lösning som, utan att rättssäkerheten eftersätts, ger ökade möjligheter att ingripa mot den som utövar och finansiellt understödjer sådan verksamhet. Jag kommer i det följande att föreslå att förmögenhetsbrottsutredningens förslag med vissa modifikationer genomförs.

Mitt förslag: Den nuvarande beskrivningen av ockersituationen utvidgas på det sättet att rekvisitet beroende ställning skall omfatta även beroendeförhållanden som föreligger gentemot en annan person än gärningsmannen.

Utredningsförslaget: Förmögenhetsbrottsutredningens förslag överensstämmer med mitt förslag. (Betänkandet s. 199.)

Remissinstanserna: Det fåtal som uttalat sig i denna fråga har tillstyrkt förslaget.

Skälen för mitt förslag: Förmögenhetsbrottsutredningen har funnit att den gällande straffbestämmelsen ganska väl anger de situationer som, om underläget utnyttjas, generellt bör kunna föranleda straffansvar för ocker. Utredningen har därför stannat för att bestämmelsen i detta avseende bör behållas i princip oförändrad.

På en punkt innebär dock utredningens förslag till beskrivning av ockersituationen en smärre utvidgning jämfört med vad som nu gäller. Enligt utredningens förslag skall det beroendeförhållande som gärningsmannen utnyttjar inte – såsom nu förutsätts i lagtexten – behöva vara ett förhållande mellan honom och målsäganden. Straffbarhet bör enligt förslaget kunna inträda även när gärningsmannen utnyttjar att målsäganden befinner sig i beroende ställning gentemot en tredje person. Enligt utredningens mening bör därför den i ockerparagrafen efter rekvisitet beroende ställning intagna bestämningen ”i förhållande till honom” (dvs. gärningsmannen) utgå ur lagtexten. På det sättet är beroenderekvisitet redan utformat i ockerbestämmelserna i Danmark och Norge och i ett förslag som har lagts fram i Finland.

De remissinstanser som kommenterat denna fråga har tillstyrkt förslaget. Också jag instämmer i vad utredningen i detta hänseende har kommit fram till. Det ter sig lika straffvärt att utnyttja att målsäganden är i underläge i förhållande till någon annan som att han är det i förhållande till gärningsmannen. Genom utredningens förslag undanröjs sålunda en omotiverad begränsning av beroenderekvisitet samtidigt som den nordiska enhetligheten på denna punkt ökar. Jag förordar alltså att förslaget genomförs.

Mitt förslag: Den som lämnar kredit i näringsverksamhet eller annars vanemässigt eller i större omfattning skall kunna dömas för ocker, om det råder ett uppenbart missförhållande mellan den ränta e. d. han betingar sig och motprestationen.

Utredningsförslaget: Förmögenhetsbrottsutredningens förslag överensstämmer i huvudsak med mitt. Utredningsförslaget avser dock endast utlåning av pengar som är ett led i en låneverksamhet och inte, som jag föreslår, all form av kreditgivning som sker i näringsverksamhet eller i övrigt i större omfattning (Betänkandet s. 198–202 och s. 278.) Förslaget i BRÅ-promemorian ligger i det avseendet närmare mitt förslag.

Remissinstanserna: Utredningens förslag till ockerbestämmelse har fått ett i huvudsak mycket gott mottagande. Hovrätten över Skåne och Blekinge, RÅ samt konsumentverket har dock hävdats att den nya skärpta straffbestämmelsen om ocker bör omfatta även andra former av finansiering och kreditgivning än rena försträckningsavtal. Länsåklagarmyndigheten i Kristianstads län och Finansbolagens förening har anfört att kriminaliseringen enligt förslaget går för långt. Juridiska fakultetsnämnden vid Lunds universitet har, med hänvisning till hur ockerparagrafen tillämpats i praktiken i vart fall i underrättspraxis, satt i fråga om en straffbestämmelse av detta slag verkligen behövs.

Skälen för mitt förslag: Kreditgivning har i allmänhet ansetts vara en uppgift för banker, finansbolag och övriga traditionella kreditinstitut. Sedan lång tid har samhället haft ett betydande inflytande över bankernas verksamhet genom bl. a. banklagstiftningen, bankinspektionens tillsyn och kontroll genom kreditpolitisk lagstiftning. Motsvarande möjligheter till insyn och kontroll gäller också i förhållande till de övriga traditionella kreditinstituten.

Vid sidan härav förekommer emellertid kreditgivning som varken omfattas av den kreditpolitiska lagstiftningen eller är föremål för någon särskild insyn eller kontroll från samhällets sida. Den del av kreditmarknaden som sålunda faller utanför samhällets reglering och inflytande brukar kallas den grå kredit- eller låne marknaden. Den omfattar en mängd olika former av kreditgivning; alltifrån fullt seriösa transaktioner mellan t. ex. olika företag eller genom förmedling av bankernas notariatavdelningar till den ibland mera tvivelaktiga hantering med oftast kortfristiga lån som bedrivs av privatpersoner eller mindre lånefirmor. Med begreppet grå lånefirmor avses i det följande den sistnämnda kategorin, dvs. sådan utlåning av företrädesvis mindre belopp på oftast kort löptid som förmedlas till privatpersoner av lånefirmor eller privata diskontörer.

I den tidigare nämnda BRÅ-promemorian om ocker har man särskilt riktat uppmärksamheten mot den låneverksamhet som bedrivs av dessa grå lånefirmor. Man har i promemorian konstaterat att det på senare år

tycks ha blivit allt vanligare att vissa firmor och privatpersoner bedriver låneverksamhet som går ut på att förmedla för det mesta kortfristiga mindre lån till privatpersoner. Verksamheten bedrivs oftast helt öppet med annonsering i dagspressen och är koncentrerad till storstadsregionerna, främst Stockholmsområdet (promemorian s. 24 och 35).

I promemorian görs under åberopande av vissa inhämtade uppgifter som granskats närmare det antagandet att det finns ett stort antal personer som anser sig vara tvungna att vända sig till en lånefirma för att tillfälligt lösa sina ekonomiska problem samt att dessa personer är beredda att betala dyrt för att få ett kortfristigt lån. Enligt promemorian kan man på grund härav dra den slutsatsen att det här rör sig om en lönsam sysselsättning för dem som driver och finansierar verksamheten (promemorian s. 29 ff). I promemorian görs vidare, med utgångspunkt från ett i och för sig mycket begränsat underlag, det antagandet att låntagare som vänder sig till de grå lånefirmor som nu är i blickpunkten som regel torde befinna sig i ett underläge av det slag som ockerbestämmelsen tar sikte på.

I samarbete med länsstyrelsen i Stockholms län har inom BRÅ därefter genomförts ett projektarbete som syftat till att kartlägga den grå lånemarknaden inom Stockholms kommun. Projektet har omfattat ett slumpmässigt urval av de grå låneförmedlingar som var verksamma inom kommunen under år 1981. I studien (kansli PM 1985:6) Den grå lånemarknaden har projektet redovisats. Materialet ger vid handen att de tidigare gjorda antagandena angående den undersökta verksamhetens karaktär och omfattning synes vara välgrundade, i vart fall när det gäller Stockholms kommun.

I promemorian från år 1983 diskuteras olika tänkbara åtgärder för att sanera verksamheten på denna del av den oreglerade kreditmarknaden. Promemorian mynnar ut i ett förslag om att utvidga tillämpningsområdet för ockerbestämmelsen till att omfatta oaktsamt ocker. I förslaget har sålunda kravet på uppsåt i förhållande till ockersituationen slopats när det gäller långivning som sker i näringsverksamhet eller som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning. Syftet med förslaget sägs inte vara att komma åt fall som enligt gällande rätt inte utgör ocker. I stället anges avsikten som "att förbjuda att någon i näringsverksamhet utnyttjar vad som typiskt sett utgör en ockersituation genom att sänka kravet på bevisning något" (se s. 66). Man kan nämligen, enligt promemorian, rent allmänt utgå från att den som i ett avtal är beredd att acceptera att motparten tillförsäkras oskäligen förmåner måste vara i en prekär situation. Redan det förhållandet att låntagaren går med på sådana villkor utgör ett starkt indicium för att långgivaren insett och utnyttjat låntagarens belägenhet till sin egen fördel. I promemorian har förutsatts att ett genomförande av förslaget skulle komma att göra det lättare för polis och åklagare att utreda ockerbrottslighet som satts i system.

Förmögenhetsbrottsutredningen till vilken BRÅ-promemorian överlämnades har instämt i att det är angeläget att mer effektivt än hittills kunna komma till rätta med ocker i samband med långivning, främst när det gäller de grå lånefirmorna. Utredningen har också funnit att detta lämpligen bör åstadkommas med hjälp av ändrad lagstiftning på området.

Vid sina överväganden har utredningen till att börja med avvisat tanken

på att införa en konstruktion med omvänd bevisbörda. Man har därvid hänvisat till vissa skäl som tidigare anförts, bl. a. av straffrättskommittén, mot en sådan lösning (se avsnitt 8.1). Inte heller har utredningen funnit att förslaget i BRÅ-promemorian att kriminalisera oaktsamt ocker kan godtas utan invändningar. Enligt utredningens uppfattning är det för det första, rent principiellt sett, felaktigt att införa oaktsamhetsansvar med det huvudsakliga motivet att underlätta bevisningen. Dessutom har utredningen ifrågasatt, om en bestämmelse av det slaget verkligen skulle leda till lättnader för polis och åklagare att utreda systematisk ockerbrottslighet. Faktum kvarstår nämligen att det, även med den straffbestämmelse som föreslås i BRÅ-promemorian, i varje enskilt fall måste utredas att långgivaren rent faktiskt utnyttjat att offret befann sig i sådant underläge som nu krävs för ockeransvar.

Utredningen har stannat för att i stället föreslå en straffbestämmelse enligt vilken ockeransvar skall kunna drabba den som i samband med utlåning av pengar bereder sig eller någon annan ränta eller annan ekonomisk förmån som är uppenbart oskälig, om gärningen begås såsom led i en låneverksamhet. Utredningens förslag till straffbestämmelse mot kreditocker innebär således att det uttryckliga kravet på att gärningsmannen skall ha utnyttjat att målsäganden befann sig i en ockersituation har slopats. På det sättet kan brottsutredningen koncentreras till förhållandet mellan parternas prestationer.

Utredningen har motiverat sitt förslag närmare bl. a. på följande sätt

Det förhållandet att den som lånar pengar på uppenbart oskäliga villkor regelmässigt befinner sig i en svår situation eller handlar av ekonomiskt oförstånd eller lättsinne anser vi motivera ett slopande av kravet på att detta skall behöva utredas i varje särskilt fall när gärningen förövas i verksamhet som anges i förslaget. Kravet på att gottgörelsen för ett lån skall vara uppenbart oskälig innebär i praktiken att ansvar enligt förslaget inte kommer i fråga i andra lånesituationer än sådana som gällande ockerbestämmelse tar sikte på.

En anledning till att vi har ansett det vara försvarbart att låta det straffbara området för ocker i samband med långivning bestämmas enbart av huruvida gottgörelsen för ett lån är uppenbart oskälig eller inte är att det inom området för långivning ofta är relativt enkelt att konstatera hur de för ett lån uppställda villkoren förhåller sig till de villkor som skulle ha uppställts för ett motsvarande lån på den reglerade kreditmarknaden. Att det på grund av kreditpolitiska åtgärder måhända är mycket svårt för privatpersoner att låna upp medel för oprioriterade ändamål, bör inte hindra att villkoren för ett lån på den oreglerade marknaden jämförs med de tänkbara villkoren för ett motsvarande banklån. (Betänkandet s. 200 f.)

Liksom utredningen och majoriteten av remissinstanserna anser jag det motiverat att när det gäller låneocker slopa det uttryckliga kravet på att målsäganden skall ha befunnit sig i underläge av viss beskaffenhet. Redan det förhållandet att någon i samband med yrkesmässig kreditgivning eller annars i större omfattning bereder sig ränta eller annan ekonomisk förmån som står i uppenbart missförhållande till motprestationen måste i sig anses klart fylla anspråken på straffvärde. En särskild bestämmelse om straff för sådana fall bör tas in som ett nytt andra stycke i ockerparagrafen.

I linje med vad utredningen har anfört vill jag framhålla att den lösning som jag sålunda förordar knappast innebär att kriminaliseringen utvidgas till andra fall än sådana som i realiteten redan f. n. omfattas av straffansvaret. Som utredningen har påpekat finns det nämligen fog för att räkna med att en ockersituation regelmässigt föreligger, om någon är beredd att acceptera uppenbart oskäligen lånevillkor för att få en kredit. Den praktiska skillnaden i förhållande till vad som nu gäller blir med mitt förslag att man kan koncentrera brottsutredningen på att undersöka hur parternas prestationer förhåller sig till varandra. Man slipper därmed att i varje enskilt fall utreda och bevisa hur låntagarens situation sett ut i detalj och att långivaren faktiskt medvetet utnyttjat att låntagaren befunnit sig i trångmål eller handlat på grund av oförstånd, lättsinne eller beroende ställning. Men givetvis får låntagarens ekonomiska situation central betydelse även fortsättningsvis. Den är ju t. ex. ofta av avgörande betydelse för att bedöma kreditrisken, som i sin tur kan påverka frågan om kreditvillkoren är att anse som uppenbart oskäligen eller inte.

Även om jag således i stort ansluter mig till utredningens förslag till hur en mer effektiv straffbestämmelse om låneocker lämpligen bör konstrueras, har jag framför allt i ett avseende en annan uppfattning än utredningen när det gäller bestämmelsens utformning.

Till skillnad från förslaget i BRÅ-promemorian har utredningen begränsat bestämmelsens tillämpningsområde till utlåning av pengar som bedrivs som led i en låneverksamhet, dvs. till rena försträckningsavtal som har ingåtts i låneverksamhet. Andra former av kreditgivning och finansiering, t. ex. leasing, factoring och avbetalningsköp, faller således utanför den av utredningen föreslagna straffbestämmelsens räckvidd. Utredningen har motiverat denna avgränsning med att det på andra områden, bl. a. i konsumentkreditlagen (1977:981) och 36 § avtalslagen, har införts bestämmelser som syftar till att skydda den svagare avtalsparten. Enligt utredningen torde dessa civilrättsliga skyddsregler fungera på ett sådant sätt att det inte finns skäl att i vidare mån än vad utredningen gjort slopa kravet på att gärningsmannen utnyttjat ett underläge hos motparten till att bereda sig den oskäligen förmånen (betänkandet s. 201).

Denna begränsning hos utredningsförslaget har från flera håll fått kritik vid remissbehandlingen. Bl. a. har hovrätten över Skåne och Blekinge framhållit att det blivit allt vanligare att låneverksamhet kombineras med försäljning av t. ex. hushållsmaskiner på ett sätt som gör det svårt att skilja kreditgivningen från vad som i realiteten är fristående låneavtal. Hovrätten har också påpekat att den civilrättsliga skyddslagstiftningen, som f.ö. i stor utsträckning är tillämplig även på de rena låneavtalen, aldrig kan få samma avskräckande verkan som hot om straffrättsligt ansvar. Liknande synpunkter har framförts av RÅ och konsumentverket.

För egen del instämmer jag i den kritik som de nämnda remissinstanserna har framfört. Det är inte lämpligt att avgränsa tillämpningsområdet på det sätt som utredningen har föreslagit. Jag befarar framför allt att en sådan begränsning lätt skulle kunna leda till att straffbestämmelsen kringgås och ge upphov till tolkningssvårigheter i rättstillämpningen. Jag anser därför att straffbestämmelsen, på samma sätt som föreslogs i promemorian från

BRÅ, skall gälla alla former av kreditgivning som sker i näringsverksamhet eller såsom led i en verksamhet som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning.

En ny straffbestämmelse mot låneocker bör på samma sätt som den nuvarande ockerbestämmelsen förutsätta att det föreligger ett uppenbart missförhållande mellan prestationerna. Det innebär att det skall råda en betydande värdeskillnad mellan den betingade räntan, inklusive eventuell annan ekonomisk förmån, och kreditgivarens motprestation, dvs. värdet av krediten. I utredningsförslaget har detta uttryckts så att räntan m. m. skall framstå som uppenbart oskälig. Utredningens avsikt tycks emellertid inte vara att bedömningen av vad som är uppenbart oskälig lånekostnad skall avse något annat eller mer än att det, på sätt som redan anges i ockerparagrafen, skall råda ett uppenbart missförhållande mellan de båda prestationerna. Enligt min mening saknas därför anledning att föra in ett nytt begrepp i ockerbestämmelsen genom att beskriva vinningsrekvisitet för låneocker på ett annorlunda sätt än när det gäller ockerhandlingar i övrigt.

Redan enligt gällande rätt kan det uppstå svårigheter att bedöma vad som krävs för att ett uppenbart missförhållande skall anses råda mellan de båda prestationerna. Särskilt svårt kan det vara att värdera dem vid kreditgivning. Detta hänger samman med att man inte utan vidare kan bestämma en fix nominell gräns för vad som skall anses vara godtagbar gottgörelse för att lämna en kredit. Frågan om huruvida räntan och andra eventuella förmåner i ett visst avtalsförhållande står i ett uppenbart missförhållande till den lämnade krediten eller inte beror nämligen även på andra faktorer än räntenivån, främst graden av risktagande från borgenärens sida samt lånets löptid.

Som jag redan har framhållit är avsikten med mitt förslag inte att åstadkomma någon förändring av vad som nu gäller på denna punkt. Således skall frågan om prestationernas inbördes förhållande avgöras på samma sätt som enligt den ockerbestämmelse som nu gäller. Liksom hittills måste det givetvis också ankomma på de rättstillämpande myndigheterna att med utgångspunkt från de särskilda omständigheterna i varje enskilt fall avgöra när ett sådant missförhållande mellan prestationerna råder att straffansvar skall kunna följa.

Förmögenhetsbrottsutredningen har dock för sin del tämligen ingående diskuterat hur förhållandet mellan prestationerna skall bedömas. Med beaktande av problemets art och av att de fall som hittills bedömts av domstolarna varit så få, vill jag här återge en del av utredningens tankar och samtidigt ge min syn på vilka omständigheter som bör kunna vara till ledning vid en sådan bedömning.

En naturlig utgångspunkt bör kunna vara att jämföra hur kreditvillkoren i fråga förhåller sig till de tänkbara villkoren för ett motsvarande lån i en bank eller något annat kreditinstitut på den reglerade kreditmarknaden. Jag delar utredningens uppfattning att en sådan jämförelse inte bör hindras av att det på grund av kreditpolitiska åtgärder kan vara svårt för privatpersoner att låna pengar för oprioriterade ändamål. Däremot måste – som Finansbolagens förening har påpekat – beaktas bl. a. att t. ex. finansbola-

gen på grund av sin upplåningssituation regelmässigt håller en räntenivå som överstiger bankernas utlåningsränta.

Lånets löptid måste också vägas in i bedömningen. För mindre lån med så kort löptid som kanske endast några veckor eller t. o. m. dagar kan en viss, nominellt sett, mindre ersättning motsvara en mycket hög årsränta, utan att det därför är rimligt att bedöma transaktionen som ockermässig. Man kan i detta sammanhang heller inte bortse från att i och för sig kreditstarka låntagare kan välja att anlita en grå lånefirma och acceptera förhållandevis oförmånliga lånevillkor av den anledningen att de på det sättet kan erhålla krediten snabbare än vad en traditionell kreditinrättning kan erbjuda. I den mån låntagaren medvetet väljer den utvägen, t. ex. för att kunna anta ett tillfälligt erbjudande om att göra en förmånlig affär, bör detta givetvis också inverka på bedömningen av förhållandet mellan parternas prestationer. Som jag redan inledningsvis betonat är det nämligen inte avsett att med den nya straffbestämmelsen komma åt andra situationer än dem som typiskt sett utgör ocker redan enligt gällande rätt.

Vidare har utredningen framhållit att gäldenärens ekonomiska situation har stor betydelse i sammanhanget. En borgenär som lånar ut pengar till en kreditsvag gäldenär måste rimligen ha rätt att sätta räntan högre än eljest på grund av den risk som är förenad med krediten. När det gäller osäkra fordringar för vilka någon säkerhet inte lämnats måste rent allmänt högre räntenivåer accepteras än när det gäller motsvarande lån till kreditvärdiga personer. Även om borgenärens risktagande framstår som betydande, bör dock inte hur hög riskpremie som helst godtas.

Utredningen har vidare anfört att det kan vara lämpligt att i praxis falla tillbaka på vissa riktlinjer för skälighetsbedömningen. För en osäker fordran har utredningen ansett det rimligt att ställa upp en tumregel som innebär att gränsen dras vid förmåner som svarar mot 100 procent i omräknad årsränta. För en säker fordran som avser ett inte obetydligt belopp och löper under minst sex månader skulle motsvarande toleransnivå enligt utredningen kunna ligga någonstans där räntan är tre à fyra gånger så hög som riksbankens diskonto.

Som jag ser det kan sådana tumregler tjäna till en viss ledning. Men det är, som jag redan har sagt och som har framhållits under remissbehandlingen, ytterst en uppgift för domstolarna att i det enskilda fallet avgöra när gränsen mot ocker är överskriden. Således kan en lägre gottgörelse än den som utredningen angett som en gräns under vissa förhållanden stå i uppenbart missförhållande till motprestationen och medföra ansvar för ocker. På motsvarande sätt kan man tänka sig fall där räntan överstiger gränsen men där förhållandena är sådana att ansvar inte bör komma i fråga. Att ange absoluta gränser låter sig inte göra.

9 Upprättade lagförslag

I enlighet med vad jag nu har anfört har inom justitiedepartementet upprättats förslag till

1. lag om ändring i brottsbalken,
2. lag om ändring i datalagen (1973:289).

Förslagen bör fogas till protokollet i detta ärende som *bilaga 7*.

10.1 Förslaget till lag om ändring i brottsbalken

9 kap.

1 §

Till paragrafen har fogats ett nytt andra stycke i vilket kriminaliseras förfaranden som innebär att en gärningsman bereder sig vinning genom att olovligen påverka resultatet av en automatisk informationsbehandling eller någon annan liknande automatisk process. Den nya bestämmelsen har behandlats utförligt i avsnitt 4 i den allmänna motiveringen.

I den nya bestämmelsen har inte ställts upp något krav på att en fysisk person skall ha blivit vilseledd till en viss disposition. Brottet föreligger när någon olovligen påverkar resultatet av en automatisk informationsbehandling eller någon annan liknande automatisk process, om förfarandet också innebär vinning för gärningsmannen och skada för någon annan.

Till skillnad från vad som gäller enligt paragrafens första stycke anges inte i andra stycket någon bestämd krets av skadelidande. Skadan torde dock i regel drabba den för vars räkning informationsbehandlingen eller processen i fråga har anordnats. Genom att i lagtexten inte har angetts vem skadan skall drabba slipper dock domstolen att i det enskilda fallet avgöra den i dessa sammanhang ofta tekniskt komplicerade fråga om för vem skada har varit det omedelbara resultatet.

Den brottsliga handlingen kan bestå i att gärningsmannen lämnar en oriktig eller ofullständig uppgift som skall ligga till grund för en automatisk informationsbehandling. Uppgiften kan lämnas direkt av gärningsmannen till den anläggning som skall behandla informationen, t. ex. en dator. I sådana fall har gärningsmannen vanligen någon handläggarfunktion vid själva informationsbehandlingen eller äger närmare kännedom om informationsteknologiska frågor. Men gärningsbeskrivningen omfattar också fall när vilseledande uppgifter lämnas till någon fysisk person som är inblandad i processen, t. ex. en handläggare som skall överföra dem till ett maskinläsbart medium före den automatiska bearbetningen. I detta sistnämnda fall kan dock, beroende på handläggarens beslutsfunktion i processen, redan rekvisiten för bedrägeri enligt första stycket vara uppfyllda. Om nämligen den som tar emot uppgifterna skall fatta ett självständigt beslut på grundval av uppgifterna och detta beslut på ett avgörande och icke avsett vis inverkar på resultatet av informationsbehandlingen, beror förmögenhetsöverföringen på att handläggaren blivit vilseledd. I ett sådant fall bör straffansvar ådömas enligt första stycket. Om däremot handläggaren har enbart en osjälvständigt förmedlande funktion, blir andra stycket tillämpligt. Det bör emellertid framhållas att det i vilket fall är tillräckligt för bedrägeriansvar att rekvisiten enligt andra stycket är uppfyllda.

Ett annat i gärningsbeskrivningen särskilt angett tillvägagångssätt är att ändra i program, dvs. i instruktionerna för den automatiska informationsbehandlingen. Med detta avses också att byta ut hela programmet eller att flytta över programmet från ett bearbetningsställe till ett annat.

Slutligen upptas i exemplifieringen av möjliga metoder att begå datorbedrägeri att olovligen ändra i en upptagning för automatisk informationsbehandling. I första hand tar exemplet sikte på olovliga förfaranden med datorer. Begreppet upptagning för automatisk informationsbehandling får då samma innebörd som begreppet upptagning för ADB i bl. a. straffbestämmelsen om dataintrång i 21 § datalagen. Därmed avses en uppgift som är fixerad på någon form av datamedium och som antingen finns i eller kan matas in i en datamaskin och som inte är visuellt läsbar (se prop. 1973:33 s. 75). Vad som här främst avses är att lagrade data olovligen ändras eller helt eller delvis utplånas eller att nya data olovligen förs in i det material som skall bearbetas. Som jag närmare utvecklat i den allmänna motiveringen är dock inte bestämmelsens räckvidd begränsad till olovlig påverkan av datorer.

Det framgår av brottsbeskrivningen att de angivna exemplen på hur gärningen kan förövas inte utgör någon uttömmande uppräkningslista av alla de slags tänkbara metoder som kan komma till användning. De är bara exempel på de tillvägagångssätt som torde vara de mest frekventa. Det avgörande för om bedrägeri enligt den föreslagna bestämmelsen föreligger eller inte är om en oriktig förmögenhetsöverföring kommit till stånd till följd av att gärningsmannen på något sätt olovligen ingripit i den automatiska informationsbehandlingen och därigenom påverkat det slutliga resultatet. Effekten härav torde vanligen bli den att gärningsmannen oriktigt krediteras ett penningbelopp eller att en prestation han har utfört felaktigt blir registrerad som fullgjord.

Att även olovliga förfaranden med t. ex. bankomater och varuautomater m. m. avsetts bli hänförliga under den nya bedrägeribestämmelsen har berörts i den allmänna motiveringen. Också i sådana fall synes det som regel vara fråga om ett slags automatisk informationsbehandling som påverkas. T. ex. myntautomater har dock oftast en så enkel konstruktion att det kan framstå som främmande att hänföra den under begreppet automatisk informationsbehandling. I tydlighetens intresse har därför bestämmelsen gjorts tillämplig även på "annan liknande automatisk process".

För okvalificerade former av automatmissbruk ådöms f. n. i allmänhet straffansvar för bedrägligt beteende enligt 9 kap. 2 § andra stycket BrB, om inte gärningen avser mer än ringa värde och i övrigt uppfyller rekvisiten för bedrägeri enligt 9 kap. 1 §. På grund av hänvisningen till bedrägeristadgandet som görs i 9 kap. 2 § första stycket följer emellertid av mitt förslag att införa ett nytt andra stycke i bedrägeristadgandet som kriminaliserar även automatmissbruk av aktuellt slag, att även 9 kap. 2 § första stycket i fortsättningen kommer att bli tillämpligt på lindrigare former av sådant missbruk. Det torde sakna avgörande betydelse vilket stycke som åberopas. Jag har därför ansett det överflödigt att i det här sammanhanget föreslå någon ändring i 9 kap. 2 §.

Förfaranden som innebär att någon olovligen ändrar eller på annat sätt förvanskar det slutliga resultatet av en informationsbehandling utan att det sker en förmögenhetsöverföring faller utanför straffstadgandets tillämpningsområde. F. n. fångar bestämmelsen om oredligt förfarande i 9 kap. 8 § BrB upp en del sådana gärningar, nämligen sådana dispositioner som inte

medför vinning för gärningsmannen men som i övrigt svarar mot bedrägeri. Brottbeskrivningen för oredligt förfarande kräver dock, i motsats till det av mig föreslagna andra stycket i 9 kap. 1 § BrB, att någon vilseletts. Det leder till att den motsvarande gärningstypen, som är sekundär till andra stycket, inte alltid kommer att falla under 9 kap. 8 § BrB, nämligen när inte någon har blivit vilseledd. I regel torde dock då någon annan straffbestämelse vara tillämplig. Om det färdiga resultatet utgör en urkund, kan i sådana fall i stället bestämmelsen om urkundsförfalskning i 14 kap. 1 § BrB bli tillämplig. Om förutsättningarna i övrigt är uppfyllda, kan vidare straff för trolöshet mot huvudman enligt 10 kap. 5 § BrB eller straff för dataintrång enligt 21 § datalagen komma i fråga.

5 §

Ändringarna i ockerparagrafen har behandlats i avsnitt 8 i den allmänna motiveringen.

I paragrafens första stycke har inte gjorts någon annan ändring än att kravet på att ett utnyttjat beroendeförhållande skall råda gentemot just gärningsmannen har slopats. Till följd av att beroenderekvisitet således kommer att vara tillämpligt även i situationer när gärningsmannen utnyttjar ett beroendeförhållande som uppkommit mellan målsäganden och en tredje person, utvidgas det straffbara området något. På det sättet är beroenderekvisitet redan utformat i dansk och norsk strafflagstiftning.

Andra stycket innehåller en ny bestämmelse om utvidgat straffansvar för låneocker. Som närmare utvecklats i den allmänna motiveringen avses härmed främst att komma åt oseriös verksamhet på området, ofta bedriven av s. k. grå lånefirmor utanför samhällets insyn och kontroll. Bestämmelsen är tillämplig på rättshandlingar som begås i näringsverksamhet eller såsom led i en verksamhet som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning. Detta uttryckssätt är hämtat från det tillägg till häleribestämmelsen i 9 kap. 6 § BrB som trädde i kraft den 1 juli 1980 (SFS 1980:107). Det är avsett att ha samma betydelse i detta sammanhang (jfr prop. 1979/80:66 s. 24 f).

Begreppet näringsverksamhet skall således förstås i vidsträckt mening och omfatta varje verksamhet av ekonomisk art som bedrivs av en fysisk eller juridisk person. Ytterligare ledning för vad som skall hänföras till begreppen näringsverksamhet och näringsidkare kan hämtas från förarbetena till de centrala konsumenträttsliga lagarna (se t. ex. prop. 1976/77:123 s. 152) och bokföringslagen (1976:125) som i sin 1 § föreskriver bokföringskyldighet för näringsidkare (prop. 1975:104 s. 203 f.). Jag kan också hänvisa till mina uttalanden i anslutning till förslaget till konsumenttjänstlag (prop. 1984/85:110 s. 141).

Men straffansvar kan även drabba utövare av låneförmedling som inte är att bedöma som näringsverksamhet. Så är fallet, om någon t. ex. regelbundet under en längre tid beviljar krediter eller förmedlar ett flertal krediter under en kortare tidsperiod, dvs. om utlåningsverksamheten sker vane-mässigt eller på annat sätt i större omfattning. Givetvis är det, på samma sätt som gäller för häleriansvar i motsvarande sammanhang, tillräckligt för

Prop. 1985/86: 65 straffansvar att en enda ockerhandling kan påvisas ingå i en sådan löpande verksamhet.

Med ränta eller annan ekonomisk förmån avses det sammanlagda värdet av den gottgörelse kreditgivaren betingar sig som vederlag för att lämna krediten. Även kostnader för låneuppläggning, kreditupplysning m. m. skall således vägas in i bedömningen av förhållandet mellan prestationerna. Vid kreditköp och liknande blandade avtal kan dessutom förekomma att köpeskillingen för den vara som avtalet avser sätts väsentligt högre än dess verkliga värde för att kostnaderna för själva försträckningen skall kunna nedbringas och på så sätt framstå i bättre dager. Sådan särskild gottgörelse måste givetvis också beaktas vid en helhetsbedömning av prestationernas värde.

Av grunderna för 23 kap. 7 § BrB följer att straffansvar kan drabba även den som avsiktligt bereder annan vinning eller tillägnar annan något. Den som i utlåningsverksamhet t. ex. kräver ockerränta för att gynna en bakomstående finansiär kan således inte frita sig från straffansvar på den grunden att han själv inte haft någon vinning av affären. Som den nya bestämmelsen om låneocker är utformad torde man f.ö. i större utsträckning än vad som hittills varit fallet kunna ingripa direkt mot dessa s. k. bakmän.

10 kap.

5 §

Den föreslagna ändringen i bestämmelsen om trolöshet mot huvudman har behandlats i avsnitt 5 i den allmänna motiveringen.

Med den föreslagna justeringen i paragrafens första stycke utsträcks straffansvaret till att omfatta även personer i förtroendeställning som av sin huvudman anförtrots att självständigt svara för kvalificerade tekniska uppgifter. Avsikten är inte att därmed utvidga kriminaliseringen av lojalitetsbrott i tjänst- eller avtalsförhållanden i någon betydande utsträckning. Det är tekniska funktionärer i ledande ställning som t. ex. ledare av forsknings- eller utvecklingsprojekt, föreståndare för datorcentraler och liknande tekniskt ansvariga personer i nyckelpositioner som omfattas av straffbudet. Också utomstående konsulter tillhör den krets som kan drabbas av ansvar. Om brottet är allvarligt, skall den särskilda straffskalan som redan finns för grovt brott kunna användas.

Det har också företagits en redaktionell förenkling av bestämmelsen. Någon saklig ändring är inte avsedd.

7 §

I paragrafens första stycke kriminaliseras olovligt brukande av någon annans sak. Med den nya lydelsen saknar besittningsförhållandena betydelse för straffbarheten. Detta innebär att det straffbara området skall omfatta även bruk av egendom som inte finns i gärningsmannens besittning.

Utvidgningen av det straffbara området har vidtagits främst med sikte på att komma åt gärningar som innebär s. k. tidsstöld, dvs. olovligt brukande av anläggningar för automatisk informationsbehandling. Men även användning av annan apparatur faller under lagrummets tillämpningsområde, t. ex. vissa former av olovligt telefonerande (Jfr RH 54:82).

Följer det olovliga brukandet på ett tillgreppsbrott eller en annan besittningsrubbing av samma gärningsman, skall på samma sätt som tidigare normalt dömas till ansvar enbart för besittningskränkningen. När en besittningsrubbing som faller under brottet egenmäktigt förfarande kombineras med ett långvarigt eller vårdslöst brukande av den olovligt tillgripna egendomen, kan emellertid det olovliga brukandet, liksom nu, föranleda att brottet bedöms som grovt enligt den strängare straffskalan i 8 kap. 8 § andra stycket BrB.

Även om de flesta brott som faller under paragrafen normalt torde vara av mindre allvarligt slag, inbegrips i gärningsbeskrivningen även gärningar som kan förorsaka stor skada och avse egendom av betydande värde, såsom när det gäller olovlig användning av värdefull teknisk apparatur, t. ex. datorer. För sådana gärningar kan det finnas behov av en strängare straffskala än den som f. n. gäller. I paragrafen har därför införts en särskild straffskala för grovt brott. Det har inte ansetts nödvändigt att i lagtexten närmare ange vilka kriterier som kan kvalificera en gärning som grovt brott. Som exempel på omständigheter som främst torde komma i fråga är att gärningen avsett mycket värdefull egendom eller förorsakat stor skada eller olägenhet.

För att inte straffskärpningen skall bli tillämplig på de gärningar som f. n. behandlas i andra meningen av första stycket, har denna brutits ut till ett nytt andra stycke.

20 kap.

2 §

Justeringen av förevarande paragraf är, som jag har nämnt i den allmänna motiveringen, en följdändring föranlåten av att den straffbara kretsen vid brottet trolöshet mot huvudman har utvidgats.

21 §

I ett nytt andra stycke i paragrafen har i förtydligande syfte det straffbara området för dataintrång utvidgats till att gälla även uppgifter som är under befordran för automatisk databehandling men som ännu inte kan anses utgöra en s. k. upptagning för ADB. Avsikten med detta klarläggande har närmare behandlats i avsnitt 7. Även i fråga om det nya stycket avses gälla att, om den gärning som är aktuell är straffbelagd i BrB, balkens bestämmelse skall tillämpas i stället för datalagens.

11 Hemställan

Jag hemställer att lagrådets yttrande inhämtas över de upprättade lagförslagen.

12 Beslut

Regeringen beslutar i enlighet med föredragandens hemställan.

Närvarande: justitierådet Knutsson, f. d. justitierådet Sterzel, regeringsrådet Tottie.

Enligt protokoll vid regeringssammanträde den 19 september 1985 har regeringen på hemställan av statsrådet Wickbom beslutat inhämta lagrådets yttrande över förslag till

1. lag om ändring i brottsbalken,
2. lag om ändring i datalagen (1973:289).

Förslagen har inför lagrådet föredragits av hovrättsassessorn Anne-Marie Westerberg.

Förslagen föranleder följande yttrande av *lagrådet*:

Förslaget till lag om ändring i brottsbalken

9 kap. 1 §

Bestämmelsen i andra stycket har fått en sådan utformning att den omfattar även vad som har brukat kallas för automatmissbruk. Vissa former av sådana förfaranden bedöms f. n. som bedrägligt beteende enligt 9 kap. 2 § andra stycket. Räckvidden av denna bestämmelse är, såsom har påpekats i remissen, i viss mån oklar. Högsta domstolens domskäl i rättsfallet NJA 1984 s. 889, vilket gällde en bensinautomat, tyder emellertid på att den som tillägnar sig egendom genom att påverka en automats funktion med otillåtna medel skall anses ha gjort sig skyldig till ett tillgreppsbrott, dvs. stöld eller i ringa fall snatteri.

Den ändring som nu föreslås innebär att alla former av automatmissbruk som innefattar förmögenhetsöverföring i fortsättningen skall bedömas som bedrägeribrott. I ringa fall blir 9 kap. 2 § om bedrägligt beteende tillämplig. Härvid skall, om gärningsmannen har berett sig tillgång till en sådan nyttighet som avses i paragrafens andra stycke, den bestämmelsen tillämpas. I andra fall gäller första stycket. Departementschefen har uppmärksammat detta förhållande men ansett att det saknar avgörande betydelse vilket stycke som åberopas. I ett avseende uppkommer emellertid en skillnad beroende på om gärningen hänförs under 9 kap. 2 § första eller andra stycket. Enligt 9 kap. 12 § andra stycket gäller nämligen en särskild åtalsregel för bedrägligt beteende som avses i 2 § andra stycket. Allmänt åtal för sådant brott får väckas endast om det anses påkallat från allmän synpunkt. Av förarbetena framgår att denna regel har tillkommit i första hand med tanke på andra former av snyltningsbrott men att den har ansetts godtagbar även för automatmissbruk (JuU 1976/77:11 s. 13). Det finns dock knappast någon rimlig anledning att olika regler skulle gälla i fråga om åtal vid automatmissbruk beroende på vilken typ av nyttighet angreppet avser.

Om man vill komma till rätta med den onöjaktighet som här har påtalats står olika möjligheter till buds. En utväg är att helt slopa den särskilda åtalsregeln, vilket skulle leda till att frågan om åtal skall underlåtas blir att bedöma enligt reglerna i 20 kap. 7 § rättegångsbalken. Ett annat alternativ är att justera 2 § andra stycket så att det inte kommer att omfatta fall där gärningsmannen har förfarit på det sätt som sägs i 1 § andra stycket.

9 kap. 5 §

Mot förslaget till ändringar i bestämmelserna om ocker finns i och för sig ingen erinran. Det är emellertid nödvändigt att uppmärksamma sambandet mellan reglerna om straffansvar för ocker i 9 kap. 5 § BrB och dem om rättshandlingars ogiltighet på grund av ocker i 31 § avtalslagen. Som nämns i remissen hade från början det sistnämnda lagrummet ett vidare tillämpningsområde, men vid reformen av förmögenhetsbrotten år 1942 vidgades förutsättningarna för straffbarhet för ocker så att de i princip kom att överensstämma med förutsättningarna för att en rättshandling kan förklaras ogiltig enligt 31 § avtalslagen. Genom den nu föreslagna ändringen bryts ånyo sambandet mellan lagrummen. Det läge som inträder blir det motsatta mot det som rådde före år 1942. Straffbestämmelsen för ocker kommer att ha ett vidare tillämpningsområde än 31 § avtalslagen.

Det är klart otillfredsställande att en gärning skulle kunna föranleda ansvar för ocker enligt BrB utan att få civilrättslig verkan enligt ockerparagrafen i avtalslagen. Såvitt gäller ändringen i nuvarande 5 § första stycket synes inga bärande skäl föreligga för att inte genomföra den även i avtalslagen. Något mera komplicerat är läget i fråga om det nya andra stycket i 5 §. Möjligen kan man här tänka sig att falla tillbaka på regeln om jämkning av avtalsvillkor i 36 § avtalslagen. Lagrådet förordar att dessa frågor om anpassning av avtalslagen till den nya ockerbestämmelsen tas upp till behandling skyndsamt.

10 kap. 7 §

I den föreslagna gärningsbeskrivningen för brottet olovligt brukande har det nu gällande kravet att gärningsmannen har den olovligt brukade saken i sin besittning fått utgå. Det remitterade förslaget, som i denna del överensstämmer med vad förmögenhetsbrottsutredningen föreslog, motiveras med behovet av att anpassa kriminaliseringen av olovligt brukande till de nytillkomna dispositionsmöjligheter som följt i spåren av den tekniska utvecklingen. Härmed åsyftas främst möjligheterna att på ett stort geografiskt avstånd ta sig in i ett datorsystem via en datorförbindelse och på så sätt olovligen utnyttja någon annans datoranläggning, s. k. tidsstöld. Vidare nämns det fallet att någon olovligen använder annans telefon, vilket sägs kunna vålla svårigheter vid den rättsliga bedömningen. Besittningsbegreppet skulle numera inte vara helt tidsenligt och ett avskaffande därav enligt remissprotokollet medföra fördelen att sådana klart straffvärda dispositioner som de angivna inte hamnade utanför det kriminaliserade området.

Lagrådet finner att goda skäl anförts för en anpassning av straffbestäm-

melserna till den tekniska utveckling som skett också i de hänseenden som nu är i fråga. Även med beaktande av att besittningsbegreppet fått en allt större spännvidd inom straffrätten torde vidare den lämpligaste vägen för denna anpassning vara att ändra gärningsbeskrivningen på sådant sätt att tidsstöld och därmed jämförbara förfaranden blir kriminaliserade såsom olovligt brukande. Lagrådet har således ingen erinran mot syftet med den föreslagna ändringen eller mot tanken att utvidga tillämpningsområdet för straffbestämmelserna i 10 kap. 7 § BrB.

Däremot finns det enligt lagrådets mening anledning att ställa sig tveksam till sättet för den föreslagna utvidgningen. När sålunda förmögenhetsbrottsutredningen föreslog att kravet på besittning skulle överges i den motsvarighet till brottet olovligt brukande som utredningen utformade, ingick den åtgärden som ett led i en större omstrukturering av samtliga de brott som omfattades av uppdraget. En ändring som erhåller en motsvarande principiell uppläggning men begränsar sig till brottet olovligt brukande innebär att den nuvarande systematiken i brottsbalken bryts upp på en enda punkt. Från rent rättssystematiska utgångspunkter kan det ifrågasättas om stadgandet efter en sådan ändring rätteligen hör hemma i 10 kap., där gärningsmannens besittning till egendomen – och den motsvarighet därtill som hans behörighet att företräda den skadelidande kan sägas utgöra – bildar det gemensamma rekvisitet.

Det är vidare osäkert vilka följder – bortsett från den önskade utvidgningen av straffbarheten – som ett totalt avskaffande av besittningskravet kan komma att få. I remissprotokollet anges härvidlag endast att några nämnvärda skillnader inte torde uppstå i förhållande till vad som nu gäller. Något underlag för denna bedömning tillhandahålls emellertid inte och just denna fråga har, som nämns i remissprotokollet, inte särskilt uppmärksamats vid remissbehandlingen av förmögenhetsbrottsutredningens förslag. Det är visserligen klart att vissa hittills såsom straffria bedömda förfaranden, beträffande vilka en kriminalisering inte kan sägas vara helt obefogad, kommer att falla under den föreslagna gärningsbeskrivningen (se t. ex. NJA 1978 s. 242). Om därutöver en icke önskvärd kriminalisering blir följden kan emellertid inte på föreliggande underlag bedömas med någon grad av säkerhet. I sammanhanget bör även beaktas att den tekniska utvecklingen går mycket snabbt, såväl i fråga om framtagandet av olika slag av anläggningar som beträffande tillskapandet av möjligheter att utnyttja dem. Även om varje tänkbar form av brukande utan besittning på teknikens nuvarande ståndpunkter kan påstås vara straffvärd när brukandet sker utan lov, är det inte säkert att alla möjligheter därtill som kan komma att öppna sig i en framtid ter sig lika straffvärda.

Med hänsyn till det nu anförda anser sig lagrådet inte kunna tillstyrka att besittningsbegreppet helt mönstras ut ur gärningsbeskrivningen för olovligt brukande. Så synes inte heller vara nödvändigt för att det angivna syftet med förslaget skall nås. Det bör sålunda vara tillräckligt att det i lagtexten anges att vid gärningar såsom tidsstöld och därmed jämförbara förfaranden något krav på gärningsmannens besittning till den av honom olovligen utnyttjade anläggningen inte skall gälla. För att beskriva de gärningar som på så sätt bör kriminaliseras kan användas samma uttrycks-

sätt som det remitterade förslaget begagnar i 9 kap. 1 § andra stycket, dvs. fråga skall vara om olovligt brukande av anläggning för automatisk informationsbehandling eller annan liknande automatisk process.

Antas lagrådets förslag att för huvudfallet av olovligt brukande behålla kravet på gärningsmannens besittning till saken, kan till det remitterade förslagens första stycke fogas en särskild bestämmelse om sådant olovligt brukande av anläggning som enligt det nyss sagda skall kriminaliseras oavsett besittningsförhållandena. Dispositionen av paragrafen i det remitterade förslaget synes i övrigt kunna bibehållas och med viss redaktionell omarbetning ges följande lydelse:

”Om någon olovligen brukar någon annans sak, som han har i besittning, och därigenom vållar skada eller olägenhet, döms han för olovligt brukande till böter eller fängelse i högst sex månader. Detsamma skall gälla om någon, vare sig han har besittning därtill eller inte, olovligen brukar någon annans anläggning för automatisk informationsbehandling eller annan liknande automatisk process och därigenom vållar skada eller olägenhet.

För olovligt brukande döms också innehavare av en fastighet, om han brukar denna till men för annans rätt till fastigheten genom att olovligen bygga, gräva, plöja, ta upp väg, låta kreatur beta eller vidta någon annan dylik åtgärd.

Är brott enligt första stycket grovt, döms till fängelse i högst två år.”

Förslaget till lag om ändring i datalagen

Förslaget lämnas utan erinran.

Utdrag ur protokoll vid regeringssammanträde den 7 november 1985

Närvarande: statsministern Palme, ordförande, och statsråden I. Carlsson, Lundkvist, Feldt, Sigurdson, Gustafsson, Leijon, Hjelm-Wallén, Andersson, Bodström, Göransson, Gradin, Dahl, R. Carlsson, Wickbom, Johansson, Hulterström, Lindqvist.

Föredragande: statsrådet Wickbom

Proposition med förslag till ändring i brottsbalken m. m. (vissa frågor om datorrelaterade brott och ocker)

1 Anmälan av lagrådsyttrande m. m.

Föredraganden anmäler lagrådets yttrande(1) över förslag till

1. lag om ändring i brottsbalken,
2. lag om ändring i datalagen (1973:289).

Föredraganden redogör för lagrådets yttrande och anför.

9 kap 1 §

Lagrådet har inte haft något att erinra mot det förslag till nytt andra stycke i 9 kap. 1 § BrB vilket avser att som bedrägeri kriminalisera vissa olovliga transaktioner med hjälp av bl. a. datorer. Däremot har lagrådet i anslutning härtill tagit upp vissa frågor om förhållandet mellan första och andra styckena i 9 kap. 2 § BrB.

Lagrådet har härvid konstaterat att alla former av automatmissbruk som innefattar förmögenhetsöverföring – av vilka en del i rättspraxis bedömts som tillgreppsbrott – i fortsättningen skall bedömas som bedrägeribrott och att straffbestämmelserna om bedrägligt beteende i 9 kap. 2 § BrB därför blir tillämpliga i ringa fall. Enligt vad lagrådet uttalar skall härvid, om gärningsmannen har berett sig tillgång till någon sådan nyttighet som avses i paragrafens andra stycke, det stycket tillämpas och i andra fall första stycket. Lagrådet har pekat på att åtalsprövningsregeln i 9 kap. 12 § andra stycket gäller endast för bedrägligt beteende som avses i 9 kap. 2 § andra stycket. Enligt lagrådet finns det knappast någon rimlig anledning att

(1) Beslut om lagrådsremiss fattat vid regeringssammanträde den 19 september 1985.

olika regler skulle gälla i fråga om åtal vid automatmissbruk beroende på vilken typ av nyttighet angreppet avser. Lagrådet har för sin del pekat på möjligheterna att antingen helt slopa den särskilda åtalsregeln eller justera 9 kap. 2 § andra stycket, så att det inte kommer att omfatta fall där gärningsmannen har förfarit på det sätt som sägs i det föreslagna nya andra stycket i 9 kap. 1 §.

Själv vill jag med anledning härav anföra följande. Som lagrådet har konstaterat innebär mitt förslag att automatmissbruk av nu diskuterat slag alltid kommer att bedömas som bedrägeribrott och i ringa fall som bedrägligt beteende enligt 9 kap. 2 § BrB. I fråga om brott som avses i andra stycket av denna paragraf – s. k. snyltning – gäller enligt 12 § andra stycket samma kapitel att åtal inte får väckas av åklagare annat än om det är påkallat från allmän synpunkt. Denna åtalsprövningsregel måste förstås så att en särskild åtalsprövning alltid skall göras så snart ett fall av bedrägligt beteende täcks av brottsbeskrivningen i 9 kap. 2 § andra stycket och detta oavsett om det omfattas även av paragrafens första stycke. Automatmissbruk som avser ringa värden torde praktiskt taget alltid omfattas av andra stycket; jag vill erinra om att det aktuella stycket är avsett att täcka inte bara automatmissbruk som innebär att gärningsmannen tillgodogör sig en tjänst c. d. utan också situationer där den nyttighet som automaten tillhandahåller är en konkret sak (jfr SOU 1940:20 s. 137 f, prop. 1975/76:148 s. 153, JuU 1976/77:11 s. 11 f och 23 f samt Beckman m. fl. Kommentar till brottsbalken band I, 4:e uppl., s. 379). Något ändrat synsätt i fråga om vad som sålunda har avsetts vara den språkliga innebörden av stycket kan enligt min mening inte härledas ur det av lagrådet åberopade rättsfallet NJA 1984 s. 889.

Att i enlighet härmed särskild åtalsprövning i princip alltid skall ske vid automatmissbruk avseende ringa värden är enligt min mening sakligt motiverat och innebär en förenkling i förhållande till nuvarande ordning. Väcks åtal, saknar det emellertid, som jag anförde i remissprotokollet, betydelse om domstolen vid en eventuell lagföring stöder sig på första eller andra stycket i 9 kap. 2 §.

Jag anser för min del mot den angivna bakgrunden att någon justering av 9 kap. 2 § inte är erforderlig. Inte heller bör den särskilda åtalsprövningsregeln upphävas.

9 kap. 5 §

Lagrådet har inte haft någon erinran mot det förslag som jag har lagt fram till ändring av BrB:s bestämmelser om ocker. Lagrådet har emellertid uppmärksammat sambandet mellan reglerna om straffansvar för ocker och dem om rättshandlingars ogiltighet på grund av ocker i 31 § avtalslagen. Som lagrådet har påpekat kommer med mitt förslag straffbestämmelsen för ocker att få en större räckvidd än den korresponderande ogiltighetsbestämmelsen i 31 § avtalslagen.

Såvitt gäller ändringen i nuvarande 5 § första stycket synes enligt lagrådet inga bärande skäl föreligga för att inte genomföra den även i avtalslagen. Lagrådet har funnit läget i fråga om det föreslagna andra stycket i 9

kap. 5 § något mera komplicerat men anfört att man här möjligen kan tänka sig att falla tillbaka på regeln om jämkning av avtalsvillkor i 36 § avtalslagen. Denna bestämmelse ger tämligen vidsträcktta möjligheter att jämka eller lämna utan avseende avtalsvillkor som är oskäliga. Lagrådet har förordat att dessa frågor om att anpassa avtalslagen till den nya ockerbestämmelsen tas upp till behandling skyndsamt.

Det kan naturligtvis synas önskvärt att BrB:s och avtalslagens bestämmelser om ocker såvitt möjligt korresponderar, även om det finns andra exempel på skillnader mellan den civilrättsliga regleringen i avtalslagen och utformningen av de straffrättsliga bestämmelser som har samband med denna. I detta sammanhang måste emellertid också önskemålen om nordisk rättslikhet beaktas. Vad gäller ändringen i 9 kap. 5 § första stycket BrB innebär mitt förslag i enlighet med vad jag har utvecklat i remissen att den nordiska rättslikheten ökar. Bestämmelserna om ocker har emellertid i aktuellt hänseende samma lydelse i de finska och norska avtalslagarna som i den svenska. En eventuell ändring på denna punkt bör under sådana förhållanden föregås av nordiska överläggningar och bör därför inte lämpligen göras i detta ärende. I sak har skillnaden mellan de aktuella bestämmelsernas avfattning knappast någon betydelse. Man torde nämligen kunna utgå från att en rättshandling, som genom lagändringen förs till det kriminaliserade området, civilrättsligt sett – om inte 31 § avtalslagen är tillämplig – i vart fall träffas av någon annan ogiltighetsgrund i avtalslagen, företrädesvis 33 §.

Vad härefter gäller det föreslagna nya andra stycket av 9 kap. 5 § krävs för straffansvar bl. a. att det råder ett uppenbart missförhållande mellan prestationerna. Det står enligt min mening klart att ett avtal som träffas av denna straffbestämmelse även kan drabbas av ogiltighet enligt 36 § avtalslagen. I vissa fall torde även här 33 § avtalslagen kunna vara tillämplig. Inte heller på denna punkt bör frågan om en ändring i avtalslagen övervägas i detta sammanhang.

Det kan emellertid finnas skäl att i nordiskt samarbete närmare överväga förhållandet mellan 9 kap. 5 § BrB och 31 § avtalslagen. Min avsikt är att i ett lämpligt sammanhang ta upp denna fråga vid nordiska överläggningar.

10 kap. 7 §

Lagrådet har inte haft någon erinran vare sig mot syftet med den föreslagna lagändringen eller mot tanken på att utvidga straffbestämmelsens tillämpningsområde. Enligt lagrådet finns det dock av rättssystematiska skäl anledning att ställa sig tveksam till sättet för den föreslagna utvidgningen. Lagrådet har också uttalat att det framstår som osäkert vilka följder ett totalt avskaffande av besittningskravet kan komma att få och inte ansett sig kunna tillstyrka att besittningsbegreppet helt mönstras ut ur gärningsbeskrivningen. Lagrådet har i stället föreslagit en lagteknisk lösning som innebär att besittningskravet slopas endast när det gäller olovligt brukande av anläggning för automatisk informationsbehandling eller annan liknande automatisk process, dvs. gärningar som innebär s. k. tidsstöld och därmed jämförbara förfaranden.

Enligt min uppfattning kan rättssystematiska synpunkter inte anses utgöra något avgörande hinder mot att förslaget genomförs; synpunkter av denna art torde i så fall kunna åberopas även gentemot lagrådets förslag. Jag anser vidare att det saknas anledning befara att det skulle medföra några oönskade konsekvenser att mönstra ut besittningsrekvisitet när det gäller brottet olovligt brukande. Det synes inte ens teoretiskt gå att konstruera exempel på några icke straffvärda handlingar som med en sådan ändring skulle kunna falla inom det straffbara området. Redan kravet på att handlandet i fråga skall ha förorsakat skada eller i vart fall olägenhet för att vara straffbart torde utesluta att icke straffvärda gärningar skulle kunna medföra ansvar. Den av mig föreslagna lösningen har dessutom den fördelen att den innebär att endast en smärre justering av paragrafen erfordras. Jag anser mig därför böra vidhålla det remitterade förslaget.

Övrigt

Utöver vad som följer av det anförda bör i förslaget göras vissa redaktionella jämkningar av 9 kap. 5 § andra stycket BrB och 21 § datalagen.

2 Hemställan

Med hänvisning till vad jag nu har anfört hemställer jag att regeringen föreslår riksdagen att anta de av lagrådet granskade lagförslagen med vidtagna ändringar.

3 Beslut

Regeringen ansluter sig till föredragandens överväganden och beslutar att genom proposition föreslå riksdagen att anta de förslag som föredraganden har lagt fram.

Sammanfattning av förmögenhetsbrottsutredningens betänkande (SOU 1983:50) Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott

Reformarbetet

I föreliggande betänkande redovisas resultatet av det arbete som vi till och med sommaren 1983 lagt ned på översynen av förmögenhetsbrotten. Betänkandet innehåller förslag till lagtext och motiv till samtliga förmögenhetsbrott utom gäldenärsbrott. För att vårt förslag skall bli fullständigt, måste det kompletteras med bl. a. bestämmelser om sammanträffande av brott (konkurrens). Förslaget förutsätter vidare ändringar i fråga om några andra brottsbalksbrott än förmögenhetsbrotten och beträffande vissa specialstraffrättsliga bestämmelser.

Efter en redogörelse för utredningsarbetets bedrivande (avsnitt 1) och nuvarande förmögenhetsbrott och deras systematik (avsnitt 2) diskuteras i avsnitt 3 reformbehovet och i avsnitt 4 principerna för en reform.

I enlighet med direktiven har vårt arbete inriktats på att lägga fram förslag, varigenom lagstiftningen på förmögenhetsbrottens område anpassas till det moderna samhällets värderingar. Härefter har ingått att ompröva nuvarande straffvärdegränser och straffbarhetsgrader.

Direktiven har, såsom vi uppfattat dem, gett oss tämligen fria händer när det i olika sammanhang gällt att ta ställning till hur djupgående översynen av förmögenhetsbrotten bör göras. Det har från början stått klart för oss att redan vår prövning av straffvärdefrågor leder till tämligen omfattande ändringar i lagtexten i fråga om gradindelade brott. Strukturförändringar inom handel och näringsliv föranleder vidare i vissa hänseenden ändrade brottskonstruktioner. Det gäller bl. a. sådana i direktiven speciellt utpekade brott som ocker och datorbrottslighet och olika företeelser som hänger samman med bruket av kontokort.

Vi har emellertid ansett oss böra gå ett steg längre än som föranleds av vad nu sagts. Gällande reglering av förmögenhetsbrotten har tillämpats under en 40-årsperiod utan att göras till föremål för mera ingripande ändringar. Erfarenheterna av lagstiftningen ger därför möjlighet till en utvärdering av dess ändamålsenlighet. Eftersom ändå omfattande ändringar blir nödvändiga med hänsyn till vad som i direktiven direkt ålagts oss, har vi funnit det naturligt att i ett sammanhang utarbeta förslag till ändringar i den bestående ordningen som motiveras av brister i lagstiftningen eller olägenheter som uppdragats vid tillämpningen därav.

I vårt arbete har vi byggt vidare på den grund som nuvarande lagstiftning utgör. Eftersom vårt förslag innefattar en översyn av samtliga förmögenhetsbrott utom de i 11 kap. BrB upptagna gäldenärsbrotten, har vi ansett oss kunna utforma straffbestämmelserna utan att vara bundna av den nuvarande formella uppbyggnaden av straffbuden.

Vi har undersökt utrymmet för avkriminalisering och behovet av nykri-

Prop. 1985/86: 65 minalisering i syfte att åstadkomma en mera tidsenligt avgränsning av det straffbelagda området.

Vissa förfaranden med egendom är för närvarande straffbelagda även om ingen skada eller ens olägenhet uppkommer av brottet, t.ex. vid egenmäktigt förfarande. I förhållande härtill innebär förslaget en viss begränsning av det kriminaliserade området. Vidare föreslår vi att ringa fall av vissa annars kriminaliserade gärningar skall vara undantagna från ansvar. Med hänsyn till utvecklingen i samhället anser vi att rätten till laga självtäkt bör utvidgas. Nuvarande kriminalisering av oaktsamma förfaranden (främst vissa former av häleriförseelse) begränsas.

Utrymmet för nykriminalisering på grund av ändrade värderingar i samhället är begränsat. Inom området för den huvudsakligen "intellektuella" brottslighet som regleras i gällande 9 kap. BrB (bedrägeri, ocker och häleri) finns det dock ett visst behov av nykriminalisering. Vi föreslår sålunda en särskild bestämmelse om datorbedrägeri, utvidgning av tillämpningsområdet för ocker samt en nyreglering av häleri och annan efterföljande medverkan.

Vi har velat nå en bättre värderingsmässig anpassning till gängse uppfattningar genom att lägga vikt vid den skada som uppkommer för den som drabbas av ett brott i stället för att betona vinningsmotivet hos gärningsmannen. Vi vill vidare med ändrade konkurrensregler möjliggöra att domsluten ger uttryck för vad som är det primärt brottsliga från den angripnes synpunkt. När t.ex. en gärningsman samtidigt med att han förövar en bagatellartad stöld gör sig skyldig till skadegörelse och hemfridsbrott och de senare brotten framstår som det väsentliga, är det enligt vår mening inte rimligt att han såsom för närvarande döms enbart för stöldbrottet.

Vid utformningen av straffskalor och gränsdragningen mellan brottnens svårhetsgrader har vi strävat efter att åstadkomma en ordning som bättre stämmer överens med den allmänna bedömning av förmögenhetsbrottnens straffvärde som under de senaste decennierna vuxit fram inom vårt kulturområde samt att begränsa användningen av fängelse. En ökad användning av strafföreläggande blir möjlig som en följd av att vi efterkommit uppmaningen i direktiven att utforma straffskalorna så att sådant föreläggande kan utnyttjas vid alla brottsarter där strafflatituden innehåller böter.

Vi har haft i särskild åtanke att utan att rättssäkerheten eftersätts åstadkomma största möjliga enkelhet i regelsystemet och en effektivare och mindre kostnadskrävande straffprocess. Vi har tagit till vara möjligheterna att slå samman straffbud och undvikit kasuistiska, dvs. för speciella fall utformade brottsbestämmelser, såsom nuvarande bestämmelse för tillgrepp av fortskaffningsmedel. På det sättet har vi nedbringat antalet brott (brottsstyper) till inemot hälften. Syftet härmed är att undgå många gränsdragningsproblem och göra den juridiska bedömningen av förmögenhetsbrottnen enklare.

Kapitelindelningen

Förslaget innebär att kapitelindelningen av förmögenhetsbrottnen i BrB ändras.

Den nuvarande systematiken med brotten fördelade på olika kapitel i BrB efter sättet för brottets förövande har lett till betydande praktiska olägenheter till följd av att besittningen tillmäts en avgörande vikt och att innebörden av detta begrepp är oklar. (Huruvida olovliga förfoganden över en annans sak blir att bedöma som brott enligt 8 kap. om stöld, rån och andra tillgreppsbrott eller som brott enligt 10 kap. om förskingring och annan trolöshet är sålunda helt beroende av om ett olovligt besittningstagande eller annan besittningsrubbnings sker eller om föremålet redan befinner sig i gärningsmannens besittning, när han förfogar över det olovligen.) I en översikt över ett stort antal rättsfallsreferat belyses de problem besittningsbegreppet vållat i rättstillämpningen och den rättsosäkerhet som blivit ett resultat därav. De olägenheter och problem som hänger samman med besittningsbegreppet har föranlett oss att lägga fram ett förslag till stöldbegrepp, som tar sikte på den olovliga tillägnelsen och inte har olovligt besittningstagande som ett särskilt brottsrekvisit. Vi har därför inte kunnat bibehålla besittning som grundläggande kriterium för kapitelindelningen.

Vi har stannat vid att föreslå att till 8 kap. BrB förs brott som förutsätter att brottsobjektet är en sak i betydelsen av ett konkret objekt. Till 8 kap. överflyttas därför skadegörelsebrotten i nuvarande 12 kap. och från 10 kap. sakförskingring, olovligt förfogande och olovligt brukande. Övriga brott, som kännetecknas av att de inte nödvändigtvis förutsätter att brottsobjektet är ett konkret föremål, fördelas på 9 och 10 kap., varigenom bedrägeri, utpressning och ocker kan behållas med principiellt oförändrat innehåll.

Häleribrotten är för närvarande tämligen godtyckligt placerade i 9 kap. BrB och kännetecknas av att de förutsätter ett förbrott, som emellertid inte behöver vara ett förmögenhetsbrott. Vi föreslår bl. a. på grund härav att häleribrotten flyttas till det ledigblivna 12 kap.

De av förslaget berörda kapitlen i BrB har vi gett följande rubriker:

8 kap. Om stöld, rån och skadegörelse m. m.

9 kap. Om bedrägeri, utpressning och ocker m. m.

10 kap. Om behörighetsmissbruk m. m.

(11 kap. Om gäldenärsbrott)

12 kap. Om häleri m. m.

I avsnitt 4 behandlas vissa lagtekniska frågor och behovet av precisering av det straffbelagda området. I det sammanhanget diskuteras användningen av generalklausuler.

Konkurrensproblematiken

I avsnitt 5 behandlas vissa frågor om konkurrens (sammanträffande av brott). Vi uttalar oss där för en förenkling av den mycket komplicerade konkurrensläran. En kritisk granskning görs av en för närvarande tillämpad teknik för konkurrensbedömning som tar sig uttryck i att förövändet av ett visst brott i stället för att bestraffas särskilt föranleder att ett annat brott bedöms som grovt. Önskemålet att förmögenhetsbrottens straffvärde bättre skall anpassas till rådande värderingar talar starkt för att man bör

överge denna ordning och i stället döma för båda brotten i brottskonkurrens, t. ex. bedrägeri och urkundsförfalskning eller stöld och skadegörelse.

I avsnittet behandlas också problematiken vid bedömningen av seriebrottslighet.

Förslagets stöldbegrepp

Förslaget stöldbegrepp behandlas i avsnitt 6. Att olovligen tillägna sig en lös sak som tillhör någon annan utgör enligt förslaget stöld. Brottbeskrivningen innehåller inte något krav på ett olovligt besittningstagande. All olovlig tillägnelse av en sak som tillhör någon annan utgör därför stöldbrott, såvida gärningen inte också uppfyller rekvisiten för bedrägeri, utpressning, ocker eller häleri. En ytterligare förutsättning är att gärningen innebär åtminstone olägenhet för sakens ägare. Däremot fordras inte som för närvarande att den innebär ekonomisk skada. Även saker utan egentlig förmögenhetsvärde kan enligt förslaget vara stöldobjekt.

Slopadet av nuvarande krav på olovligt besittningstagande och ekonomisk skada innebär att stöldbrottet omfattar utom nuvarande stöldbrott, inklusive bodräkt, även sakförskingring, såvitt avser annan tillhörig lös sak, egenmäktigt förfarande i form av tillgrepp med tillägnelseuppsåt samt olovligt förfogande över lös sak som tillhör annan.

Innebörden av begreppet tillägnelse i gällande rätt är inte helt klar. Förslagets stöldbestämmelse innehåller en definition av begreppet i syfte att undanröja nuvarande oklarheter.

Allemansrätten

I avsnitt 7 behandlas vissa allemansrättsliga frågor.

Den nuvarande straffrättsliga regleringen av tagande av naturalster är otillfredsställande bl. a. såtillvida att vad som envar fritt får ta i skog och mark kan bestämmas bara genom en på intet sätt självklar motsatstolkning av gällande straffbestämmelse för åverkan. Rätten för vem som helst att i skog och mark fritt plocka vilda blommor, bär och svampar i den mån naturvårdslagstiftningen inte lägger hinder i vägen torde för närvarande vara oomstridd. Vi anser att det av strafflagstiftningen bör klart framgå att den som utan markägarens lov tar sådana naturprodukter inte riskerar ansvar för stöld eller något annat förmögenhetsbrott. I inledningsbestämmelsen till 8 kap. om stöld, rån, skadegörelse m. m. anges därför uttryckligen att kapitlets bestämmelser inte är tillämpliga på gärningar som består i att i skog eller mark plocka bär, svampar, nötter, kottar, örter eller liknande naturprodukter. Med några undantag innebär uppräknningen endast en kodifiering av gällande rätt. Tillgrepp av andra än de särskilt undantagna naturalstren skall enligt förslaget bedömas enligt de allmänna bestämmelserna om stöld, skadegörelse, egendomsbrott osv. oavsett var tillgreppet sker. Vi anser inte att det finns skäl att ha kvar en särskild bestämmelse om åverkan.

I avsnittet behandlas även den i allemansrätten ingående rätten att färdas över annans mark. Nuvarande tagande av olovlig väg utgör enligt

Laga självtäkt

I avsnitt 8 behandlas förslag om en viss utvidgning av laga självtäkt, dvs. rätten att återställa ett besittningsförhållande som rubbats olovligen.

Enligt gällande rätt får ett olovligen rubbat besittningsförhållande återställas av en enskild endast om det kan ske på bar eller färsk gärning. Rätten till självtäkt upphör alltså mycket kort tid efter det att angreppet skedde. Den som exempelvis återfinner stulen egendom får inte själv ta tillbaka den, om det inte kan ske i nära anslutning till stölden. Enligt förslaget utsträcks självtäktsrätten i tiden. Den vars besittning till egendom rubbats, t. ex. genom ett stöldbrott, skall själv få återställa besittningsförhållandet även om det sker senare än på färsk gärning.

Förslaget i denna del motiveras av ändrade samhällsförhållanden med en ansenlig ökning av egendom som kan utsättas för brottsliga angrepp, stegring av antalet tillgreppsbrott och upplösningen av ett tidigare tämligen statiskt levnadssätt, vilken bl. a. hänger samman med urbaniseringen och ökningen av tillgången på bilar och andra transportmedel.

Gällande regler om godtrosvärav av äganderätt m. m. till lösa saker innebär emellertid att ett återtagande av tillgripen egendom senare än på bar gärning kan komma att stå i strid med en rätt till saken som någon annan har förvärvat efter tillgreppet. För att minska risken för förvecklingar på sådan grund föreslås att den som tar tillbaka tillgripen egendom skall vara skyldig att anmäla det till polisen, om återtagandet inte sker på bar gärning.

Förmögenhetsbrott med anknytning till datorer

Vi har undersökt och i avsnitt 9 redovisat i vilken mån det kan finnas behov av ändrade straffbestämmelser så att datoranknutna gärningar som innebär angrepp på annans förmögenhet i vedertagen mening kan få en lämplig straffrättsliga behandling.

Vår slutsats är att datorrelaterade förmögenhetsangrepp endast i begränsad utsträckning bereder straffrättsliga rubriceringsproblem, som direkt hänger samman med att angreppet sker med utnyttjande av datorteknik. Gällande bestämmelser på förmögenhetsbrottens område är nämligen i stor utsträckning tillämpliga, oavsett inblandningen av datorteknik. Det samma gäller förslagens bestämmelser. En viss typ av förmögenhetsangrepp kan emellertid med datorteknikens hjälp utföras på ett så särpräglat sätt att det finns behov av särskilda brottsrekvisit för denna typ av gärningar. Det gäller sådana gärningar som består i att gärningsmannen utan att vilseleda någon åstadkommer ett oriktigt databehandlingsresultat, som innebär ekonomisk skada för annan, vanligen genom att gärningsmannen med datorteknikens hjälp oriktigt tillgodoförs ett visst penningbelopp. Denna typ av gärningar är det med gällande lagstiftning svårt att alltid ge en lämplig rubricering och därmed påföljd.

Vi föreslår att bedrägeribestämmelsen kompletteras med en särskild punkt avseende datorbedrägeri.

Varken gällande straffbestämmelser för förmögenhetsbrott eller förslagets motsvarigheter kan sägas bereda ett tillfredsställande skydd för datorprogram eller lagrade data som någon vill ha ensamrätt till av kommersiella skäl. Gällande upphovsrättslig lagstiftning samt lagstiftningen om illojal konkurrens är dock föremål för översyn.

Ocker

Vår översyn av straffansvaret för ocker redovisas i avsnitt 10.

Vårt förslag innebär att straffbelagda områden för ocker i samband med rättshandlingar i allmänhet på förmögenhetsrättens område i allt väsentligt skall vara oförändrat. En mindre ändring har dock gjorts i beskrivningen av ockersituationen.

Angelägenheten av att mer effektivt än hittills kunna komma till rätta med ocker i samband med låneverksamhet på den s. k. grå marknaden har föranlett oss att föreslå att den som i sådan verksamhet bereder sig uppenbart oskäligen ränta eller annan uppenbart oskäligen ekonomisk förmån i samband med utlåning av pengar skall drabbas av straff för ocker oberoende av om låntagaren utnyttjat ett underläge hos motparten på det sätt som gällande ockerbestämmelse förutsätter. Förslaget innebär lättnader i utredningshänseende och syftar till att möjliggöra effektivare ingripanden även mot finansörer av låneverksamheten.

Ringa fall av de i ockerbestämmelsen beskrivna gärningarna har i förslaget undantagits från ansvar.

Gradindelningen

Gradindelningen av brott enligt förslaget behandlas i avsnitt 11.

Förslaget innebär att nuvarande teknik med gradindelade brott bibehålls. Vi har emellertid ändrat innehållet i de olika graderna och förskjutit gränserna mellan svårhetsgraderna uppåt. Härigenom ernås en allmän sänkning av straffnivån.

Enligt förslaget är flertalet brottskategorier indelade i tre svårhetsgrader. Den lägsta graden omfattar därvid "mindre allvarliga" fall, och den grävsta graden förbehålls "särskilt allvarliga" fall. Mellangraden omfattar därmed enligt förslagets indelning "allvarliga" fall.

När det gäller den privilegierade formen avviker förslaget alltså från vad som nu gäller genom att dit hänförs mindre allvarliga fall i stället för bara ringa fall. Avsikten härmed är att vidga tillämpningsområdet för den lägsta graden av en brottsart. Den gemensamma brottsbeteckningen för mindre allvarliga fall av stöld och skadegörelse är egendomsbrott, som därutöver är beteckningen för andra typer av olovliga förfoganden över egendom, såsom olovlig användning av annans egendom. Mindre allvarliga fall av bedrägeri, utpressning, ocker och spekulationsbrott utgör oredligt förfarande. 10 kapitlets huvudbrott enligt förslaget, behörighetsmissbruk, betecknas i mindre allvarliga fall undandräkt. Sammanförandet av mindre

allvarliga former av olika brott under en gemensam brottsbenämning underlättar de juridiska bedömningarna och minskar gränsdragningsproblemen.

Rekvisiten för den lägsta graden av de grundläggande brottstyperna lämnar stor frihet åt de rättstillämpande myndigheterna att bedöma om ett brott skall anses som mindre allvarligt. I de fall det i huvudsak är endast skadans storlek som påverkar brottsrubriceringen bör ett brott kunna bedömas som mindre allvarligt så länge skadan inte överstiger omkring en tiondels basbelopp, dvs. för närvarande ungefär tvåtusen kronor, vilket är betydligt mera än nuvarande värdegräns vid snatteri.

Straffbestämmelserna för de grova förmögenhetsbrotten har utformats på sådant sätt att utrymmet för vad som skall hänföras till den högsta graden av en brottsart minskas. Vi har ansett det vara angeläget att ge rekvisiten för de grova förmögenhetsbrotten ett sådant innehåll att de dels innebär en tämligen stark styrning av rättstillämpningen, dels bättre än för närvarande är ägnade att avhålla från den särskilt allvarliga brottsligheten. Enligt förslaget skall det inte vara möjligt att döma för brott som är grovt utan stöd av någon i bestämmelsen angiven kvalifikationsgrund. Härutöver krävs att brottet med beaktande av samtliga omständigheter är att anse som särskilt allvarligt.

I avsnittet med riktlinjer för en konkurrensbedömning förordas ett övergivande av nuvarande teknik att utnyttja förövandet av ett brott som kriterium för att döma för ett annat brott i högre svårhetsgrad än som annars skulle ha kommit i fråga. Bland omständigheter av beskaffenhet att kunna föra upp ett brott i den högsta svårhetsgraden har därför inte tagits med förfaranden som är straffbelagda enligt särskilda straffbud. Så t. ex. har inte den omständigheten att gärningsmannen begagnat en falsk handling eller vilseledande bokföring tagits med som kvalifikationskriterium vid grovt bedrägeri. I linje härmed är det vår tanke att stöld som förövas genom inbrott i annans hem skall jämte stöldbrott bedömas såsom grovt hemfridsbrott.

Kraven på brottsutbytets värde och skadans omfattning som grund för att hänföra ett brott till den högsta svårhetsgraden bör ställas högt. Självfallet kommer det inte i fråga att i lagtexten ange tämligen fixa gränser för värde och skada. En rimlig riktning vid gränsdragningen i det enskilda fallet synes oss vara att låta värdegränsen ligga vid omkring fem basbelopp.

Vid valet av kvalifikationsgrunder vid sidan av brottsutbytets värde och skadans omfattning har vi i övrigt lagt större vikt vid brottsoffrets situation än vid gärningsmannens tillvägagångssätt som sådant.

Brotten i 8 kap. BrB

Brotten i förslaget till 8 kap. BrB behandlas i avsnitt 12. Samtliga dessa brott innebär angrepp på konkret egendom, dvs. saker. Bestämmelserna stadgar straff för olika sätt att olovligen förfoga över sådan egendom till skada eller olägenhet för den som har ägande- eller säkerhetsrätt till egendomen eller har sådan egendom i sin besittning. Allt efter angreppets

art indelas de i fem huvudtyper av brott, nämligen *stöld, rån, skadegörelse, egendomsbrott* och *besittningsintrång*.

Skadegörelse jämställs från straffvärdesynpunkt med olovlig tillägnelse. Ett skademotiv bör anses lika förkastligt som ett vinningsmotiv. Till egendomsbrott hänförs mindre allvarliga stölder och skadegörelsebrott samt vissa andra förmögenhetsangrepp med typiskt sett lägre straffvärde än stöld- och skadegörelsebrott, såsom att någon olovligen använder annans egendom eller olovligen tar hand om, flyttar eller överger lös sak som tillhör annan. Besittningsintrång omfattar gärningar som innebär att någons besittning till viss egendom störs och är vidare avsett att träda i stället för brottet tagande av olovlig väg.

I förhållande till nuvarande systematik innebär förslaget vissa förändringar. Med vissa undantag kriminaliseras samma typer av angrepp på egendom som enligt gällande rätt, men de straffbelagda förfarandena indelas i färre brottstyper. Sålunda försvinner brottstyperna bodräkt, tillgrepp av fortskaffningsmedel, självtäkt och olovlig kraftavledning. Av dem utgör tillgrepp av fortskaffningsmedel enligt förslaget egendomsbrott, och rekvisitet för grovt egendomsbrott har utformats med hänsyn härtill. Egenmäktigt förfarande som en särskild brottskategori försvinner till följd av att de gärningar som för närvarande utgör egenmäktigt förfarande inryms i andra bestämmelser i förslaget. En viss avkriminalisering sker genom att en gärning för att utgöra brott enligt 8 kap. skall innebära skada eller olägenhet, varemot någon sådan begränsning inte finns vid det nuvarande brottet egenmäktigt förfarande.

Brotten i 9 kap. BrB

Avsnitt 13 innehåller en redovisning av brotten i förslaget till 9 kap. BrB.

Kapitlet upptar *fyra huvudtyper* av brott, nämligen *bedrägeri, utpressning, ocker* och *spekulationsbrott*. Vad som för närvarande utgör häleri samt vissa därmed närbesläktade gärningstyper omfattas av straffbestämmelser i förslagets 12 kap. Gällande bestämmelse om ockerpantning har inte någon motsvarighet i förslaget.

Förslagets bedrägeribrott förekommer i fyra olika varianter.

Motsvarigheten till nuvarande bedrägeri skiljer sig därifrån genom att kravet på att gärningen skall innebära förmögenhetsöverföring har slopats. För bedrägeriansvar är det därför tillräckligt att gärningen innebär ekonomisk skada. För den som drabbas av brott är skadan det väsentliga, och det finns enligt vår mening inte anledning att se vinningsmotivet som nödvändigtvis mer förkastligt än andra motiv. En följd av att vinningsrekvisitet slopas är att behovet av den nuvarande straffbestämmelsen för oredligt förfarande försvinner. Denna brottsterm använder vi i stället för att beteckna den lindrigaste graden av bedrägeri, utpressning, ocker och spekulationsbrott.

En annan variant av brottsarten bedrägeri är det i avsnitt 9 behandlade datorbedrägeriet.

En tredje form av bedrägeribrottet tar sikte på vissa typer av olovliga förfaranden över "kontopengar". Såsom denna form av bedrägeri krimin-

aliseras förfoganden över medel som av misstag ställts till gärningsmannens förfogande på konto eller genom postanvisning, check eller dylik handling, om gärningen innebär ekonomisk skada.

Slutligen har såsom en fjärde form av bedrägeri medtagits förfaranden som brukar betecknas som snyltning. Genom en något ändrad brottsbeskrivning har vi markerat, att stadgandet bör ges ett snävare tillämpningsområde än nuvarande straffbestämmelse för snyltning.

Brottsbeskrivningen för utpressning enligt förslaget överensstämmer med den nuvarande utom såtillvida att vinningsrekvisitet slopats.

Föreslagna ändringar i ockerbestämmelsen har redovisats ovan.

Spekulationsbrott motsvarar i huvudsak nuvarande svindleri, men för att undvika onödigt dubbelkriminalisering har vi något inskränkt bestämmelsens tillämpningsområde. Ringa fall har undantagits från det kriminaliserade området för att undvika utredningar i bagatellfall.

Brotten i 10 kap. BrB

Brotten i förslaget till 10 kap. BrB behandlas i avsnitt 14. Kapitlet innehåller endast *två arter av brott*, benämnda *behörighetsmissbruk* och *undandräkt*.

Behörighetsmissbruk inrymmer gärningstyper som enligt gällande rätt är fordringsförskingring, trolöshet mot huvudman eller behörighetsmissbruk. Mindre allvarliga fall benämns undandräkt, som också är beteckning för vissa olovliga förfoganden över redovisningsmedel samt makes förfogande över giftorättsgods till förfång för andre maken eller dennes dödsbo när bodelning skall ske.

Vid utformningen av straffbestämmelserna har missbruk av kontokort beaktats särskilt.

Såsom nämnts tidigare täcks i allmänhet sakförskingring samt huvuddelen av brotten olovligt förfogande och olovligt brukande av brottsbeskrivningar i förslaget till 8 kap. BrB. De flesta fall av nuvarande olovligt brukande är sålunda enligt förslaget egendomsbrott.

Brotten i 12 kap. BrB

I avsnitt 15 behandlas brotten enligt förslaget till 12 kap. BrB. Kapitlets *tre huvudtyper* av brott benämns *häleri*, *efterföljande oredlighet* och *häleriförseelse*.

Förslaget till reglering har som utgångspunkt det enligt gällande rätt såsom häleri kriminaliserade området men avviker från vad som för närvarande kan anses gälla i flera avscenden i såväl formellt som sakligt hänseende. Nuvarande oklarheter i fråga om kretsen av möjliga förbrott undviks genom att förbrotten anges uttryckligen. Vilka typer av befattning med hälerigods som är straffbelagda klargörs tydligare i förslaget än för närvarande. Att ta befattning med hälerigods skall nämligen kunna föranleda ansvar för häleri endast om befattningen består i förvärv, mottagande eller innehav av sådan egendom. Annan befattning med hälerigods kan dock föranleda ansvar för efterföljande oredlighet, om gärningen innebär ett

främjande av en brottslings möjligheter att tillgodogöra sig eller behålla hälerigods. Straffbestämmelsen för häleri innefattar även vad som enligt gällande rätt betecknas som fordringshäleri.

Såsom efterföljande oredlighet kriminaliseras varje handling som innebär ett främjande av någons möjligheter att tillgodogöra sig eller behålla en tillgång, som denne skaffat sig genom något av vissa angivna brott eller som härrör från en sådan tillgång, samt medverkan vid omsättning därav. Dessutom inrymmer brottet efterföljande oredlighet gärningar som nu utgör vinningshäleri och omfattar att genom att ta emot gåva eller på liknande sätt bereda sig vinning av att annan skaffat sig ekonomiska tillgångar genom att begå brott.

Förslaget till straffansvar för efterföljande oredlighet, som innebär en utvidgad kriminalisering av gärningar som kan betecknas som efterföljande medverkan till brott, är avsett att försvåra omsättningen av olovligen åtkomna tillgångar och verka mera allmänt brottsförebyggande. Bestämmelsen kan också sägas vara ägnad att öka möjligheterna att ingripa mot brottsanstiftare och finansiärer av brottslighet.

Häleribrottet är indelat i tre svårhetsgrader. Mindre allvarliga fall föranleder ansvar för häleriförseelse, varvid är att märka att ringa fall som inte består i förvärv av hälerigods omfattar även mindre allvarliga fall av efterföljande oredlighet. Ringa fall av efterföljande oredlighet är helt undantagna från ansvar.

Utöver mindre allvarliga fall av häleri och efterföljande oredlighet omfattar häleriförseelse enligt förslaget vissa oaktsamma förfaranden samt förvärv och mottagande av vad som sannolikt är hälerigods.

Enligt gällande rätt är samtliga typer av vad som för närvarande betecknas som häleri (sakhäleri, vinningshäleri och fordringshäleri) kriminaliserade vid oaktsamhet. I förhållande härtill innebär förslaget en viss avkriminalisering. Endast förvärv och mottagande av hälerigods eller vad som vid gärningen blir hälerigods kriminaliseras vid oaktsamhet. Enligt förslaget krävs ett handlande av grov oaktsamhet.

Gärningstypen förvärv och mottagande av egendom som sannolikt är hälerigods är avsedd att ersätta den år 1980 införda möjligheten att döma för häleri även om förbrottet inte är styrkt. Begränsningen till gärning i näringsverksamhet eller såsom led i en verksamhet, som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning, har slopats. Å andra sidan har vi ansett att befattning med något som inte bevisligen är frånhänt annan genom brott inte skall kunna föranleda ansvar för allvarligare brott än häleriförseelse.

Straffskalorna

I det avslutande avsnittet behandlas straffskalorna.

Förslaget innebär en allmän sänkning av straffnivån för förmögenhetsbrotten. I övrigt har vi inte funnit anledning att överväga att lägga väsentligen andra principer till grund för konstruktionen av straffskalorna än i gällande rätt. Vi har ansett att särskilda minimistraff även i fortsättningen bör stadgas för grova och medelsvåra brott och att en viss överlappning av straffskalorna mellan de olika graderna av brott bör bibehållas. Vid ut-

formningen av skalorna har vi vidare utgått från gällande regler om straffminskings- och straffskärpningsgrunder och om gemensamt straff vid flerfaldig brottslighet. Inte heller har vi funnit anledning att vid bestämmande av straffskalor för brotten beakta olika typer av verkställighetsregler, däribland reglerna om villkorlig frigivning.

Målet att åstadkomma förutsättningar för en allmän sänkning av straffnivån har vi, såsom utvecklas i avsnittet om brottens gradindelning, sökt nå i första hand genom att minska utrymmet för vad som skall hänföras till grova och kvalificerade brott och genom att till den lägsta graden föra inte bara ringa utan även mindre allvarliga brott. Vid sidan av denna "avtappning" av de högre svårighetsgraderna av brotten har vi sökt nå nivåsänkningen genom att föra in böter, lägst 60 dagsböter, såsom påföljd vid sidan av fängelse för brott tillhörande normalgraden av brotten. Dessutom har vi föreslagit sänkning av straffmaximum för sistnämnda typer av brott från fängelse två år till fängelse ett år och sex månader.

Vi har inte ansett oss för den lägsta graden kunna slopa fängelse som påföljd bl. a. därför att vi väsentligt vidgat kretsen av dit hänförliga brott men har begränsat tiden till högst tre månader.

För grovt rån, som betecknas såsom synnerligen allvarligt brott, har vi föreslagit en sänkning av straffminimum från fyra till två års fängelse.

Förslaget innebär en begränsning av antalet straffskalor vid förmögenhetsbrott från tio till fyra.

Vårt förslag till brottstyper och straffskalor framgår av en tablå på s. 86.

Förmögenhetsbrottsutredningens författningsförslag i vissa delar

8 kap. Om stöld, rån och skadegörelse m. m

— — —

8 §

För *egendomsbrott* döms den som

1. förövar brott enligt 2 § fjärde stycket eller 6 § tredje stycket,
 2. olovligen använder annans egendom, dock ej om användningen avser mark eller byggnad med däri befintlig egendom och gärningen förövas av eller med samtycke av den som lovligen fått egendomen i sin besittning,
 3. olovligen omhändertar, flyttar eller överger lös sak, som tillhör annan, dock ej om gärningen utgör ett nödvändigt led i en laga självtäkt enligt 11 §, eller
 4. olovligen skadar, förstör, överlåter eller på annat jämförbart sätt olovligen förfogar över egendom till men för ägande- eller säkerhetsrätt som tillförsäkrats eller eljest tillkommer annan.
- Straffet för *egendomsbrott* är böter eller fängelse i högst tre månader.

9 §

För *grovt oundersatt brott* döms den som förövar brott enligt 8 § första stycket 2–4, om det innebär risk för eller medför betydande ekonomisk skada eller olägenhet, såsom när motorfordon brukas vårdslöst eller inte återställs eller när elektrisk kraft avleds i betydande omfattning, och brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som allvarligt.

Straffet för *grovt oundersatt brott* är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

— — —

9 kap. Om bedrägeri, utpressning och ocker m. m.

1 §

För *bedrägeri* döms den som

1. genom vilseledande förmår annan till handling eller underlåtenhet som innebär ekonomisk skada för den vilseledde eller någon i vars ställe denne är,
2. genom att lämna oriktig eller ofullständig uppgift, företa ändring i datorprogram eller i upptagning för automatisk databehandling eller på annat sätt olovligen påverkar resultatet av automatisk databehandling så att det innebär ekonomisk skada,
3. föranleder utbetalning eller överföring av medel, som av misstag

ställt till hans förfogande på konto eller genom postanvisning, check eller dylik handling, om gärningen innebär ekonomisk skada, eller

4. skaffar sig förtäring, transport, hotellrum eller annat dylikt, som tillhandahålls allmänheten under förutsättning av kontant betalning, och underlåter att göra rätt för sig.

Straffet för bedrägeri är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

Är brottet med hänsyn till den ekonomiska skadan och övriga omständigheter att anse som mindre allvarligt, döms enligt 8 § för oredligt förfarande.

2 §

För *grovt bedrägeri* döms den som förövar brott enligt 1 § första stycket 1–3, om

1. det innebär stor eller mycket kännbar ekonomisk skada,
2. gärningsmannen utnyttjar sjukdom eller annan särskild svaghet hos den vilseledde, eller
3. gärningsmannen utnyttjar ansvarsfull förtroendeställning, dock endast om brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som särskilt allvarligt.

Straffet för grovt bedrägeri är fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

— — —

5 §

För *ocker* döms den som

1. begagnar sig av någons trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning till att bereda sig eller annan en ekonomisk förmån, som står i uppenbart missförhållande till motprestationen eller för vilken motprestation inte skall utgå, eller

2. i samband med utlåning av pengar bereder sig eller annan ränta eller annan ekonomisk förmån, som är uppenbart oskäligen, om gärningen begås såsom led i en låneverksamhet.

I ringa fall skall inte dömas till ansvar.

Straffet för ocker är böter, lägst sextio dagsböter, eller fängelse i högst ett år och sex månader.

Är brottet med hänsyn till förmånen och övriga omständigheter att anse som mindre allvarligt, döms enligt 8 § för oredligt förfarande.

6 §

För *grovt ocker* döms den som förövar brott enligt 5 §, om

1. den otillbörliga förmånen har stort värde eller brottet innebär mycket kännbar ekonomisk skada,
2. gärningsmannen utnyttjar sjukdom eller annan särskild svaghet hos motparten, eller

Prop. 1985/86: 65

3. gärningsmannen utnyttjar ansvarsfull förtroendeställning, dock endast om brottet, med beaktande av samtliga omständigheter, är att anse som särskilt allvarligt.

Straffet för grovt ocker är fängelse, lägst sex månader och högst sex år.

Förteckning över de remissinstanser som avgett yttrande över förmögenhetsbrottsutredningens betänkande

Efter remiss har yttranden över betänkandet avgetts av hovrätten över Skåne och Blekinge, hovrätten för Västra Sverige, domstolsverket, riksåklagaren (RÅ), rikspolisstyrelsen, kriminalvårdsstyrelsen, brottsförebyggande rådet (BRÅ), datainspektionen, bankinspektionen, konsumentverket, juridiska fakultetsnämnderna vid Uppsala, Lunds och Stockholms universitet, statens naturvårdsverk, datalagstiftningskommittén (DALK, Ju 1976:05), fängelsestraffkommittén (Ju 1979:04), Sveriges advokatsamfund, Sveriges domareförbund, Föreningen Sveriges åklagare, Föreningen Sveriges länspolischefer, Föreningen Sveriges polischefer, Tjänstemännens Centralorganisation (TCO), Centralorganisationen SACO/SR, Sveriges köpmannaförbund, Svenska handelskammarförbundet, Svenska sparbanksföreningen, Finansbolagens förening, Lantbrukarnas riksförbund, Sveriges jordägarförbund och Friluftsförbundet.

Hovrätten över Skåne och Blekinge har bifogat yttranden från Trelleborgs och Helsingborgs tingsrätter. Hovrätten för Västra Sverige har bifogat yttranden från Göteborgs och Vänersborgs tingsrätter. RÅ har bifogat yttranden från länsåklagarmyndigheterna i Kristianstads, Värmlands samt Västernorrlands och Jämtlands län.

Till BRÅ:s yttrande är fogat en reservation av ledamoten Körlof. Centralorganisationen SACO/SR har som sin inställning hänvisat till vad som anförts i ett yttrande JUSEK avgett till centralorganisationen.

Företagshemlighetsutredningens förslag till lag om ändring av 10 kap. 5 § BrB

3 Förslag till

Lag om ändring i brottsbalken

Häri genom föreskrivs i fråga om brottsbalken att 10 kap. 5 § skall ha nedan angivna lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

5 §

Om någon, som på grund av förtroendeställning, vare sig det är i allmän eller enskild tjänst, såsom syssloman eller eljest, fått att för annan sköta ekonomisk angelägenhet eller öva tillsyn å skötseln därav, missbrukar behörighet att företräda huvudmannen eller eljest sin förtroendeställning och därigenom skadar huvudmannen, dömes, om gärningen icke är belagd med straff enligt 1–3 §§, för *trolöshet mot huvudman* till böter eller fängelse i högst två år.

Är brottet grovt, skall dömas till fängelse, lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningsmannen begagnat falsk handling eller vilseledande bokföring eller tillfogat huvudmannen betydande eller synnerligen kännbar skada.

Missbrukar någon, som fått att sköta rättslig angelägenhet för annan, till förfång för huvudmannen sin förtroendeställning, dömes enligt vad i första stycket sägs, ändå att angelägenheten ej är av ekonomisk art.

Missbrukar någon, som fått att sköta rättslig *eller teknisk* angelägenhet för annan, till förfång för huvudmannen sin förtroendeställning, dömes enligt vad i första stycket sägs, ändå att angelägenheten ej är av ekonomisk art.

Denna lag träder i kraft den

Förteckning över de remissinstanser som avgett yttrande över företagshemlighetsutredningens betänkande (SOU 1983:52) Företagshemligheter

Efter remiss har yttranden över betänkandet avgetts av justitiekanslern, riksåklagaren, hovrätten för Västra Sverige, Stockholms tingsrätt, rikspolisstyrelsen, datainspektionen, försvarets civilförvaltning, försvarets forskningsanstalt, televerket, kommerskollegium, patent- och registreringsverket, marknadsdomstolen, näringsfrihetsombudsmannen, juridiska fakulteten vid Stockholms universitet, arbetsdomstolen, statens industriverk, styrelsen för teknisk utveckling, datalagstiftningskommittén (Ju 1976:05), sårbarhetsberedningen (Fö 1981:02), Sveriges advokatsamfund, Landsorganisationen i Sverige (LO), Tjänstemännens centralorganisation (TCO), Centralorganisationen SACO/SR, Svenska arbetsgivareföreningen (SAF), Kooperationens förhandlingsorganisation, Stockholms handelskammare, Sveriges industriförbund, Sveriges kemiska industrikontor, Företagareförbundet, SHIO-Familjeföretagen, Kooperativa förbundet, Läkemedelsindustriföreningen, Representantföreningen för utländska farmaceutiska industrier, Svenska petroleuminstitutet, Svenska patentombuds-föreningen, Svenska uppfinnareföreningen, Svenska industriens patentingenjörers förening, Svenska föreningen för industriellt rättsskydd, Svenska föreningen för ADB och juridik, Företagens uppgiftslämnardelegation och Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning.

Yttrande har dessutom inkommit från Näringslivets Delegation för marknadsrätt.

Riksåklagaren har överlämnat yttranden av överåklagaren i Stockholms åklagardistrikt samt av cheferna för länsåklagarmyndigheterna i Södermanlands län och Västerbottens län.

Kommerskollegium har överlämnat yttrande av Skånes handelskammare.

Utdrag av sammanställning av remissyttranden över företagshemlighetsutredningens förslag till ändring av 10 kap. 5 § BrB.

Av det totala remissinstanserna som yttrat sig över företagshemlighetsutredningens förslag till ändring av bestämmelsen om trolöshet mot huvudman i 10 kap. 5 § BrB har *juridiska fakultetsnämnden vid Stockholms universitet, statens industriverk, Sveriges advokatsamfund, Svenska patentombudsforeningen och Svenska uppfinnareforeningen* utan närmare motivering tillstyrkt förslaget eller lämnat det utan erinran.

Endast *länsåklagarmyndigheten i Södermanlands län* har ställt sig negativ till förslaget och anser att det inte bör genomföras. Detta ställningstagande är dock grundat på en samlad bedömning av utredningens förslag i dess helhet.

Länsåklagarmyndigheten anför i denna del: Vad gäller missbruk av anförtrodd företagshemlighet i affärsförbindelse är det riktigt att straffbelägga denna typ av angrepp men den föreslagna straffsatsen, som ligger på "snatternivå", är för låg. Här gäller det ju ett brott som i mångt och mycket överensstämmer med trolöshet mot huvudman och bör därför ha samma straffvärde, vilket bör återspeglas i straffsatsen. - - -

Utredningens förslag till ändring i 10 kap. 5 § tredje st brottsbalken bör helt utgå. Den föreslagna ändringen är inte lämplig genom att man därigenom skulle få två skyddsobjekt av olika omfattning i brottsbalken respektive lagen om skydd för företagshemligheter. I den senare lagens 1 § sägs att ett röjande av en företagshemlighet skall innebära skada för näringsidkaren medan det i brottsbalken talas om att röjandet skall innebära förfång för huvudmannen. I kommentaren till brottsbalken sägs att ordet "förfång" innebär att man uppger det krav på skada som ställs upp i paragrafens första stycke (se Beckman m. fl. kommentar till Brottsbalken I, 4:e uppl. sid. 458). I motiveringen till 1 § lagen om skydd för företagshemligheter sägs att skaderekvisitet innebär att man ställer ett visst, om än lågt, kvalitetskrav på företagshemligheten för att den skall skyddas, något som ju inte blir fallet då avslöjandet endast behöver innebära förfång för näringsidkaren. Denna tvetydighet skulle kunna elimineras om man följer mitt förslag om annan straffsats för missbruk av företagshemlighet i affärsförbindelse och formulerar om detta stadgande så att det även täcker skyddsobjektet i föreslagna 10 kap. 5 § tredje st brottsbalken. Sistnämnda ändring skulle därigenom kunna utgå.

RA, som i och för sig inte haft någon erinran mot förslaget till ändring i 10 kap. 5 § BrB, anser att kriminaliseringen av missbruk av företagshemligheter i anställningsförhållanden bör sträckas längre än vad utredningen föreslagit.

RA anför: Det mest frekventa och sannolikt allvarligaste hotet mot företagshemligheter anses allmänt ha samband med de anställdas åtgärder att utnyttja eller röja det egna företags hemligheter. Detta gäller särskilt sedan anställningsförhållandet upphört. Vill man på ett något så när effek-

· tivt sätt bemöta detta hot bör man enligt min mening också straffbelägga utnyttjande eller röjande av företagshemlighet som den anställde i förtroende – till skillnad från företagsspioneri – fått del av inom ramen för anställningsförhållandet. Lämpligen skulle ett sådant brott kunna betecknas som obehörig befattning med företagshemlighet vid anställningsförhållande. En avgränsning av kriminaliseringen till klart straffvärda förfaranden måste emellertid här övervägas. Endast särskilt klandervärda fall bör omfattas av ansvarsregeln. En särskild åtalsregel av det innehåll som föreslås i 3 § sista stycket kan möjligen också behöva införas.

Utredningen föreslår att trolöshetsbrottet i 10 kap. 5 § brottsbalken utvidgas till att kunna begås också av den kategori som fått att sköta en teknisk angelägenhet. Detta kan i och för sig vara välbetänkt men det bör då observeras att trolöshetsbrottet egentligen närmast är avsett att bereda skydd endast så länge förtroendeställningen består. Med den av mig föreslagna omfattningen av kriminaliseringen ges i stället ett straffrättsligt skydd mot åtgärder från både anställdas och tidigare anställdas sida för de fall dessa utnyttjar eller röjer arbetsgivarens företagshemlighet.

Enligt *hovrätten för Västra Sverige och arbetsdomstolen* har lagtexten i utredningens förslag till ny lydelse av 10 kap. 5 § BrB fått en alltför vidsträckt och obestämd avfattning. Båda remissinstanserna har anmärkt att det av bestämmelsen inte framgår att den omfattar endast personer i särskilt viktiga nyckelpositioner.

Lagrådsremissens lagförslag

1 Förslag till

Lag om ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs att 9 kap. 1 och 5 §§, 10 kap. 5 och 7 §§ samt 20 kap. 2 § brottsbalken skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

9 kap.

1 §

Den som medelst vilseledande förmår någon till handling eller underlåtenhet, som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den vilseledde eller någon i vars ställe denne är, dömes för bedrägeri till fängelse i högst två år.

För bedrägeri döms också den som, genom att lämna oriktig eller ofullständig uppgift, genom att ändra i program eller upptagning eller på annat sätt, olovligen påverkar resultatet av en automatisk informationsbehandling eller någon annan liknande automatisk process, så att det innebär vinning för gärningsmannen och skada för någon annan.

5 §

Den som vid avtal eller annan rättshandling begagnar sig av någons trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning *i förhållande till honom* till att bereda sig förmån, som står i uppenbart missförhållande till vederlaget eller för vilken vederlag *icke* skall utgå, dömes för ocker till böter eller fängelse i högst två år.

Den som vid avtal eller någon annan rättshandling begagnar sig av någons trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning till att bereda sig förmån, som står i uppenbart missförhållande till vederlaget eller för vilken vederlag *inte* skall utgå, döms för ocker till böter eller fängelse i högst två år.

För ocker döms också den som vid kreditgivning som äger rum i näringsverksamhet eller som led i en verksamhet, som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning, bereder sig ränta eller annan ekonomisk förmån, som står i uppenbart missförhållande till motprestationen.

Ar brottet grovt, dömes till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år.

Ar brottet grovt, döms till fängelse, lägst sex månader och högst fyra år.

10 kap.

5 §

Om någon, som på grund av förtroendeställning, vare sig det är i allmän eller enskild tjänst, såsom syssloman eller eljest, fått att för annan sköta ekonomisk angelägenhet eller öva tillsyn å skötseln därav, missbrukar behörighet att företräda huvudmannen eller eljest sin förtroendeställning och därigenom skadar huvudmannen, dömes, om gärningen icke är belagd med straff enligt 1–3 §§, för trolöshet mot huvudman till böter eller fängelse i högst två år.

Är brottet grovt, skall dömas till fängelse, lägst sex månader och högst sex år. Vid bedömande huruvida brottet är grovt skall särskilt beaktas, om gärningsmannen begagnat falsk handling eller vilseledande bokföring eller tillfogat huvudmannen betydande eller synnerligen kännbar skada.

Missbrukar någon, som fått att sköta rättslig angelägenhet för annan, till förfång för huvudmannen sin förtroendeställning, dömes enligt vad i första stycket sägs, ändå att angelägenheten ej är av ekonomisk art.

Om någon, som på grund av förtroendeställning fått till uppgift att för någon annan sköta ekonomisk angelägenhet eller självständigt handha kvalificerad teknisk uppgift eller övervaka skötseln av sådan angelägenhet eller uppgift, missbrukar sin förtroendeställning och därigenom skadar huvudmannen, döms han för trolöshet mot huvudman till böter eller fängelse i högst två år. Vad som har sagts nu gäller inte, om gärningen är belagd med straff enligt 1–3 §§.

Missbrukar någon, som fått till uppgift att sköta rättslig angelägenhet för någon annan, till förfång för huvudmannen sin förtroendeställning, döms han enligt första stycket, även om angelägenheten inte är av ekonomisk eller teknisk art.

7 §

Om någon olovligen brukar annans sak, som han har i besittning, och därigenom vållar skada eller olägenhet, dömes för olovligt brukande till böter eller fängelse i högst sex månader. Detsamma skall gälla, om innehavare av fastighet brukar denna till men för annans rätt därtill genom att olovligen bygga, gräva, plöja, upptaga väg, låta kreatur beta eller vidtaga annan dylik åtgärd.

Om någon olovligen brukar någon annans sak och därigenom vållar skada eller olägenhet, döms han för olovligt brukande till böter eller fängelse i högst sex månader.

Detsamma skall gälla, om innehavaren av en fastighet brukar denna till men för annans rätt till den genom att olovligen bygga, gräva, plöja, ta upp väg, låta kreatur beta eller vidta någon annan dylik åtgärd.

Är brott enligt första stycket grovt, döms till fängelse i högst två år.

20 kap.

2 §¹

Arbetstagare som tar emot, låter åt sig utlova eller begär muta eller annan otillbörlig belöning för sin tjänsteutövning, döms för mutbrott till böter eller fängelse i högst två år. Detsamma skall gälla, om arbetstagaren begått gärningen innan han erhöll anställningen eller efter det han slutat detsamma. Är brottet grovt, döms till fängelse i högst sex år.

Vad i första stycket sägs om arbetstagare äger motsvarande tillämpning på

1. ledamot av styrelse, verk, nämnd, kommitté eller annan sådan myndighet som hör till staten eller till kommun, landstingskommun, kommunalförbund, församling, kyrklig samfällighet eller allmän försäkringskassa,

2. den som utövar uppdrag som är reglerat i författning,

3. krigsman eller annan som fullgör lagstadgad tjänsteplikt.

4. den som utan att inneha anställning eller uppdrag som nu har sagts utövar myndighet och

5. den som i annat fall än som avses i 1–4 på grund av förtroendeställning *såsom syssloman eller eljest* fått att för annan sköta rättslig eller ekonomisk angelägenhet eller öva tillsyn å skötseln av sådan angelägenhet.

5. den som i annat fall än som avses i 1–4 på grund av förtroendeställning *fått till uppgift* att för *någon* annan sköta rättslig eller ekonomisk angelägenhet *eller självständigt handha kvalificerad teknisk uppgift* eller *övervaka* skötseln av sådan angelägenhet *eller uppgift*.

Denna lag träder i kraft den 1 april 1986.

¹ Med nuvarande lydelse avses den i prop. 1984/85: 117 föreslagna lydelsen. Paragrafen föreslås ändrad även i prop. 1985/86: 9.

Lag om ändring i datalagen (1973: 289)

Härigenom föreskrivs att 21 § datalagen (1973: 289)¹ skall ha följande lydelse.

*Nuvarande lydelse**Föreslagen lydelse*

21 §

Den som olovligen bereder sig tillgång till upptagning för automatisk databehandling eller olovligen ändrar eller utplånar eller i register för in sådan upptagning dömes för dataintrång till böter eller fängelse i högst två år, om ej gärningen är belagd med straff i brottsbalken.

Detsamma skall gälla, om förfarandet avser uppgifter som är under befordran via elektroniskt eller annat liknande hjälpmedel för att användas för automatisk databehandling.

För försök eller förberedelse till brott som avses i första stycket dömes till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Skulle brottet, om det hade fullbordats, ha varit att anse som ringa, får dock *ej* dömas till ansvar enligt vad som nu har sagts.

För försök eller förberedelse till dataintrång döms till ansvar enligt 23 kap. brottsbalken. Skulle brottet, om det hade fullbordats, ha varit att anse som ringa, får dock *inte* dömas till ansvar enligt vad som nu har sagts.

Denna lag träder i kraft den 1 april 1986.

¹ Lagen omtryckt 1982: 446.

Proposition	1
Propositionens huvudsakliga innehåll	1
Lagförslag	3
1. Förslag till lag om ändring i brottsbalken	3
2. Förslag till lag om ändring i datalagen (1973:289)	6
Utdrag ur protokoll vid regeringssammanträde den 19 september 1985	7
1 Inledning	7
2 Allmänt om betänkandenas innehåll och reformens inriktning ...	8
3 ADB-tekniken som brottsfaktor	9
3.1 Allmänt	9
3.2 Olika slag av gärningar	11
3.3 Lagstiftningstekniken	14
3.4 Slutsatser om lagstiftningsbehovet	15
4 En ny bestämmelse om bedrägeri genom påverkan av automatisk informationsbehandling m. m.	17
5 Den straffbara personkretsen vid brotten trolöshet mot huvudman och mutbrott vidgas	24
6 Besittningskravet slopas för brottet olovligt brukande och en straffskala för grovt brott tillförs lagrummet	27
7 Tillämpningsområdet för bestämmelsen om dataintrång utvidgas	30
8 Straffansvaret för ocker skärps	33
8.1 Bakgrund	33
8.2 Ockerbrottets rekvisit beroende ställning utvidgas något	36
8.3 Ocker i näringsverksamhet m. m.	37
9 Upprättade lagförslag	42
10 Specialmotivering	43
10.1 Förslaget till lag om ändring i brottsbalken	43
10.2 Förslaget till lag om ändring i datalagen	48
11 Hemställan	48
12 Beslut	48
Utdrag ur lagrådets protokoll den 10 oktober 1985	49
Utdrag ur protokoll vid regeringssammanträde den 7 november 1985	53
1. Anmälan av lagrådsyttrande	53
2. Hemställan	56
3. Beslut	56
Bilaga 1 Sammanfattning av förmögenhetsbrottsutredningens betänkande (SOU 1983:50) Översyn av lagstiftningen om förmögenhetsbrott utom galdenärsbrott	57
Bilaga 2 Förmögenhetsbrottsutredningens författningsförslag i vissa delar	68
Bilaga 3 Förteckning över de remissinstanser som avgett yttrande över förmögenhetsbrottsutredningens betänkande	71
Bilaga 4 Företagshemlighetsutredningens förslag till lag om ändring av 10 kap. 5 § BrB	72
Bilaga 5 Förteckning över de remissinstanser som avgett yttrande över företagshemlighetsutredningens betänkande (SOU 1983:52) Företagshemligheter	73
Bilaga 6 Utdrag av sammanställning av remissyttranden över företagshemlighetsutredningens förslag till ändring av 10 kap. 5 § BrB	74
Bilaga 7 Lagrådsremissens lagförslag	76